

**BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**TÜRKİYE'DE RADİKAL DEMOKRASİ PRATİĞİ ÜZERİNE: KADIN
HAREKETİ KARŞI-HEGEMONYA KURABİLİR Mİ?**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

MELİSA GÜNDÜZ

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. FUNDA GENÇOĞLU ONBAŞI

ANKARA-2019

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı çerçevesinde Melisa GÜNDÜZ tarafından hazırlanan bu çalışma, aşağıdaki jüri tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

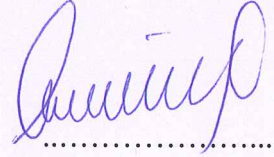
Tez Savunma Tarihi: 09/09 / 2019

Tez Adı: Türkiye’de Radikal Demokrasi Pratiği Üzerine: Kadın Hareketi Karşı-Hegemonya Kurabilir mi?

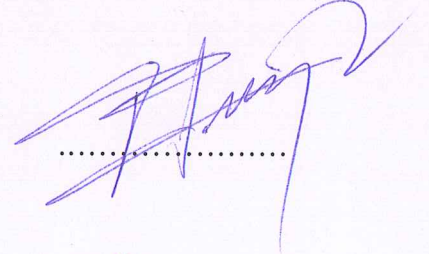
Tez Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı - Soyadı, Kurumu)

İmza

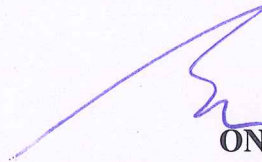
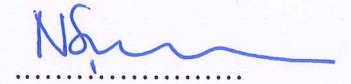
Prof. Dr. Berrin Koyuncu Lorasdağı
Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Prof. Dr. Funda Gençoğlu Onbaşı (Tez Danışmanı)
Başkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Dr. Öğretim Üyesi Nazlı Şenses Özcan
Başkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

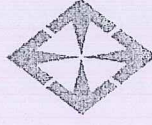

ONAY

Prof. Dr. Menderes Çınar

Enstitüsü Müdürü

Tarih: 09 / 09 / 2019

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 16/09/2019

Öğrencinin Adı, Soyadı : Melisa Gündüz
Öğrencinin Numarası : 21610293
Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Programı : Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı
Danışmanın Adı, Soyadı : Prof. Dr. Fulya Gençoğlu Onbaşı
Tez Başlığı : Türkiye'de Radikal Demokrasi Pratiği Üzerine:
Kochin Hareketi Kapı-Hegemonya Kurabilir mi?

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans/Doktora tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 96... sayfalık kısmına ilişkin, 16. / 09 / 2019 tarihinde ~~çalışmam~~ tez danışmanım tarafından ...~~Turnitin~~... adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % ...10...'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç ✓
2. Alıntılar hariç ✓
3. Beş (5) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç ✓

“Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esasları”nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası

Onay

16 / 09 / 2019

Öğrenci Danışmanı Unvan, Ad, Soyad,

İmza

Prof. Dr. Fulya Gençoğlu Onbaşı

TEŞEKKÜR

Hayatımda çıktığım her yolda olduğu gibi akademi yolunun başına geldiğimde de beni hep destekleyeceklerini söyleyen ve çalışmam boyunca desteklerini hissettiğim anneme ve babama,

Bu hayatta yaşanacak her maceranın, aşılabilecek her engelin birlikte yürüdüğün dostların manevi katkıları ve motivasyonu ile yapılacağını bana öğreten, destek veren, umutsuzluğa düştüğümde yüreklendiren, yeri gelince tezin başına itekleyen yeri gelince tezin başından kaldıran dostlarım Ezgi Akat, Yağız Arslan ve kedisi Lydia, Çağrı Deniz, Yiğit Çetinkaya, Ahmet Cülük, Ebru Akçiçek ve Aydın Keçeli'ye,

Çalışmalarımın en başından beri yanımda olan, akademik bilgisini aktarma yöntemleri kadar, kurduğumuz o tatlı iletişimle tez sürecimi kolaylaştıran tez danışman hocam Prof. Dr. Funda Gençoğlu Onbaşı'ya,

Tanıştığımız ilk günden beri bana hayatta ve akademik konularda ilham veren, kapısını çalmakla büyük bir şansa adım attığımı düşündüğüm Ayizi Kitap'a, dolayısıyla Aksu Bora, İlknur Üstün ve Selma Acuner hocalarıma,

Tez izleme kurulu toplantılarımız sayesinde, tezim boyunca periyodik olarak zengin akademik bakış açıları ve bilgi birikimlerinden yararlandığım Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden Prof. Dr. Berrin Koyuncu Lorasdağı'ya ve Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü hocalarımdan Dr. Öğr. Üyesi Nazlı Şenses Özcan'a,

Tez çalışmam için görüşmeye gittiğim, beni sıcak şekilde karşılayan ve sorularıma samimi cevaplar veren, her birinden değişik bir bakış açısı öğrendiğim kadın sivil toplum örgütleri Uçan Süpürge Vakfı, Türk Kadınlar Birliği, Kadın Dayanışma Vakfı, İlerici Kadınlar Dayanışma Derneği, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Filmmor Kadın Kooperatifi, Kadın Adayları Destekleme Derneği Ankara Şubesi, Kadın Koalisyonu'na,

Ve son olarak kadın dayanışmasıyla büyüyen, çoğalan, emek veren, öğrenen, direnen bütün kadınlara ve hayatın her alanında içimde hissettiğim kadın mücadelesine,

Bana kattıkları için teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışma, özünde, Türkiye’de bir karşı hegemonyanın olabirirliği sorusundan hareket etmekte ve bu bağlamda Türkiye’de farklı toplumsal talepler arasında agonistik eklemlenmenin kurulmasıyla ilgilenmektedir. Daha özel olarak ise Türkiye’deki kadın hareketinin böyle bir (potansiyel) eklemlenmeye bakış açısını ve böyle bir eklemlenmede kendine biçtiği rolü anlamaya çalışmaktadır. Araştırma “bugün bulunduğu konumda güçlü bir tepki mekanizması oluşturabilen kadın hareketi karşı hegemonyanın kurucu aktörü olabilir mi?” sorusu temelinde tartışılmıştır. Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau’nun radikal demokrasi perspektifinden Türkiye’de kadın hareketinin bugün bulunduğu noktaya ve gelişimine bakarak gelecekteki konumuna dair değerlendirmelerle birlikte, mevcut hegemonyayı oluşturan iktidar ilişkileri ve kadın hareketinin bu ilişkiler ağı içerisindeki konumu ve onları kavramsallaştırma biçimi/biçimleri incelenmiştir.

Radikal demokrasinin kuramsal çerçevesine bakıldığında, Türkiye’deki eklemlenme aktörlerinden birisinin kadın hareketi olabileceği bir gerçektir. Bunun en önemli sebebi, Türkiye’de kadın hareketinin köklü, kitleselleşmiş, örgütlü ve teori ile pratiği birbirine eklemlenmeye çok önem veren bir hareket olmasıdır. Bunun yanında feminist hareket içerisinde özellikle 1960’lı yıllardan itibaren önemli yer tutmaya başlayan kesişimsellik (intersectionality) kavramı da kadın hareketini bu bağlamda ele almamız için bir başka neden oluşturmuştur. Bu nedenle kadın hareketinin radikal demokraside eklemlenme ve agonistik bir demokraside karşı-hegemonya kurabileceği ihtimalinin düşünülmesi gerekmektedir. Kadınların, hayatlarına damga vuran cinsiyet eşitsizliğinin ve ötekileştirme/dışlama/ikincilleştirme pratiklerinin ırklarına ve sınıflarına göre şekil ve içerik değiştirdiğini fark etmesiyle, aslında bunların baskı, sömürü ve ayrımcılık şeklinde sosyo-politik meseleler olarak ele almaları kadın hareketinin seyrini değiştirmiştir. Bu çalışmada kullanılan teorik çerçeveye göre de hegemonya farklı toplumsal talepler arasında, mevcut hegemonya karşısında bir eşdeğerlik zinciri kurulmasıyla mümkündür. Dolayısıyla bu anlamda da karşı hegemonya tartışmasını kadın hareketi üzerinden yürütmek anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: kadın hareketi, feminizm, radikal demokrasi, hegemonya, karşı hegemonya

ABSTRACT

This research problematizes the possibility of a counter hegemony in Turkey and it is interested in understanding the capacity of the women's movement in Turkey in leading an agonistic articulation between different social demands. Research in this study revolves around the following question: Could women's movement which has a strong reaction mechanism be constituent actor of counter-hegemony?" So, it tries to understand how women's movement in Turkey conceptualizes the existing power relations that constitute the current hegemony. In that respect, women's movement in Turkey is assessed from the perspective of radical democracy theory of Chantal Mouffe and Ernesto Laclau.

The main argument of this thesis is that when looked from the perspective of radical democracy theory, women's movement appears as having a considerable potential of deciphering the existing hegemony and also articulating the social demands which exclude and are excluded by the hegemony in Turkey. The main reasons behind this argument are the women's movement's deep-rooted history, its openness to combine theory with practice/action, and the notion of intersectionality which has had a place in women's movement since the 1960s. Throughout its long history, women's movement in different parts of the world has raised an awareness as to the fact that gender inequality and inequalities stemming from class, race and ethnic and religious identity are not disconnected. To the contrary, different practices of marginalizing and externalizing are closely related to each other. They realized that these were all socio-political issues and acts of oppression, exploitation and discrimination. Subsequently, this recognition shifted the focal point of women's movement. The light of all these insights gave us a vision about women's movement in Turkey regarding its counter hegemonic capacity vis a vis the existing neoliberal conservative hegemony. According to the theoretical framework of this research, counter-hegemony is only possible if there is an equivalence in different social demands of social identities opposing to the existing hegemony. Hence it is significant to carry out a research about the counter-hegemony argument in the women's movement.

Keywords: women's movement, feminism, radical democracy, hegemony, counter hegemony

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR.....	v
TABLO DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ.....	8
1.BÖLÜM.....	12
RADİKAL DEMOKRASİ YA DA AGONİSTİK SİYASET TEORİSİ ve FEMİNİST TEORİYLE KESİŞİMİ.....	12
1.1. Radikal Demokrasinin Çıkış Noktası: Liberal Demokrasinin Krizi.....	12
1.2 Radikal Demokrasinin Teorik Arka Planı ve Alet Çantası.....	17
1.3 Radikal Demokrasi ve Feminist Teorinin “Kesişimi”	27
2.BÖLÜM.....	33
TÜRKİYE’DE KADIN HAREKETİNİN TARİHSEL ARKA PLANI	33
2.1. Türkiye’de Neoliberal Muhafazakâr Hegemonya ve Kadınlar.....	40
3.BÖLÜM.....	44
ÖRNEKLEM ve YÖNTEM	44
3.1 Örneklem	44
3.2 Yöntem: Eleştirel Söylem Analizi	55
4.BÖLÜM.....	60
SAHA ARAŞTIRMASI: KADINLAR KARŞI HEGEMONYANIN NERESİNDE?	60
4.1 Hegemonya Çözümlemesi	62
4.2 “Biz ve Onlar” Kolektif Siyasal Kimlikleri ve Eşdeğerlik Zinciri	66
4.3 Antagonizma ve Agonizma Ayrımı	71
4.4 Kurumsal Siyasetle İş Birliği	75
SONUÇ.....	79
KAYNAKLAR	83
EK-1: GÖRÜŞME BİLGİLERİ	
EK-2: GÖRÜŞME SORULARI	

KISALTMALAR

AB: AVRUPA BİRLİĞİ

AKP: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

CEDAW: CONVENTION ON THE ELIMINATION OF ALL FORMS OF DISCRIMINATION AGAINST WOMEN (KADINA KARŞI HER TÜRLÜ AYRIMCILIĞIN YOK EDİLMESİ SÖZLEŞMESİ)

CHP: CUMHURİYET HALK PARTİSİ

DP: DEMOKRAT PARTİ

FİLMOR: FİLMOR KADIN KOOPERATİFİ

GONGO: GOVERNMENT ORGANIZED NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION (HÜKÜMET TARAFINDAN ÖRGÜTLENEN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI)

GREVIO: GROUP OF EXPERTS ON ACTION AGAINST WOMEN AND DOMESTIC VIOLENCE (KADINLARA YÖNELİK ŞİDDET VE EV İÇİ ŞİDDETE KARŞI EYLEM UZMAN GRUBU)

HDP: HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ

IMF: INTERNATIONAL MONETARY FUND (ULUSLARARASI PARA FONU)

İKDD: İLERİCİ KADINLAR DERNEĞİ

İYİP: İYİ PARTİ

KA.DER ANKARA: KADIN ADAYLARI DESTEKLEME DERNEĞİ ANKARA ŞUBESİ

KADEM: KADIN VE DEMOKRASİ DERNEĞİ

KAOSGL: KAOS GEY VE LEZBİYEN KÜLTÜREL ARAŞTIRMALAR VE DAYANIŞMA DERNEĞİ

KDV: KADIN DAYANIŞMA VAKFI

KEFEK: KADIN ERKEK FIRSAT EŞİTLİĞİ KOMİSYONU

LGBTİ+: LEZBİYEN GAY BİSEKSÜEL TRANSGENDER İNTERSEKS VE DİĞERLERİ

MHP: MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ

MOR ÇATI: MOR ÇATI KADIN SIĞINAĞI VAKFI

MÜSİAD: MÜSTAKİL SANAYİCİ VE İŞ ADAMLARI DERNEĞİ

STK: SİVİL TOPLUM KURULUŞU

ŞÖNİM: ŞİDDET ÖNLEME VE İZLEME MERKEZİ

TKB: TÜRK KADINLAR BİRLİĞİ

TÜSİAD: TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞ İNSANLARI DERNEĞİ

US: UÇAN SÜPÜRGE VAKFI

TABLO DİZİNİ

Tablo 1. Örneklemdaki STK'lar hakkında bilgi.....	54
---	----

GİRİŞ

Bu çalışma, Türkiye’de karşı hegemonya pratiğinin ihtimali bağlamında, farklı toplumsal talepler arasında agonistik eklemlenmenin olabirliğiyle ilgilenmektedir. Odak noktası ise Türkiye’deki kadın hareketinin potansiyel bir eklemlenmeye bakış açısı ve böyle bir eklemlenmede kendine biçtiği rol olacaktır. Çalışma, Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau’nun temellerini “Hegemonya ve Sosyalist Strateji”¹ adlı çalışmalarında attıkları, daha sonra ise Mouffe’un² ve Laclau’nun³ diğer çalışmalarıyla genişlettikleri radikal demokrasi teorisinin perspektifinden bakarak, Türkiye’de kadın hareketinin bugün bulunduğu noktaya, gelişimine ve gelecekteki potansiyeline dair değerlendirmelerde bulunmayı hedeflemektedir. Bu nedenle, kadın hareketinin mevcut hegemonyayı oluşturan iktidar ilişkilerinin içerisindeki konumuna bakarak bu ilişkileri kavramsallaştırma biçimi/biçimleri incelenecek ve bu bağlamda şu soru etrafında bir tartışma yürütülecektir: 2010’lu yıllarda bulunduğu konumda güçlü bir tepki mekanizması oluşturabilen kadın hareketi bir karşı hegemonyanın kurucu aktörü olabilir mi?

Çalışmanın üzerinde durduğu soru, radikal demokrasi teorisindeki özellikle şu kavramlarıyla ele alınacaktır: hegemonya, karşı hegemonya, antagonizma, agonizma, eklemlenme, “biz ve onlar” ayrımı ve eşdeğerlik zinciri. Bu kavramların detaylarına “1.2 Radikal Demokrasinin Teorik Arka Planı ve Alet Çantası” bölümünde değinilecektir. Radikal demokrasi teorisinin kavramlarıyla ele alındığında, Türkiye’deki kadın hareketinin böyle bir eklemlenmenin kurucu aktörü olabileceğini öne sürmek mümkündür. Kadın hareketinde böyle bir potansiyel olduğunu öne sürmeyi mümkün kılan birkaç neden bulunmaktadır: İlk olarak, Türkiye’deki kadın hareketinin en köklü, kiteselleşmiş ve örgütlü hak mücadelelerinden biri olduğu açıktır. İkinci neden hem dünyada hem de Türkiye’de kadın hareketinin teori ile pratiği birbirine eklemlenmeye çok önem veren bir hareket olmasıdır. Üçüncü neden ise yine küresel kadın hareketinin farklı şekillerde

¹ Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, Laclau, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji. Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, Çev. Ahmet Kardam, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

² Chantal Mouffe, *Demokratik Paradoks*, Çev. A. Cevdet Aşkın, (Ankara: Epos Yayınları, 2001); Chantal Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, Çev. Fahri Bakırcı ve Ali Çolak, (Ankara: Epos Yayınları, 2008); Chantal Mouffe, *Siyasal Üzerine*, Çev. Mehmet Ratip, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010); Chantal Mouffe, *Dünyayı politik Düşünmek: Agonistik Siyaset*, Çev. Murat Bozluolcay, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015); Chantal Mouffe, *Sol Populizm*, Çev. Aybars Yanık, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019).

³ Ernesto Laclau, *Populist Akıl Üzerine*, Çev. Nur Betül Çelik, (Ankara: Epos Yayınları, 2018); Ernesto Laclau, *The Rhetorical Foundations of Society*, (London: Verso Trade, 2014).

tecrübe edilen ve farklı kaynaklardan doğan eşitsiz iktidar ilişkilerinin bireylerin sosyopolitik yaşamlarında nasıl kesişebildiğine dair güçlü vurgusudur. Bu gerekçelere dayanarak bu çalışma Türkiye’deki kadın hareketinin bahsedilen kurucu rolü oynamasının mümkün olduğunu tartışmaktadır. Böyle bir tartışmanın Mouffe ve Laclau’nun radikal demokrasi teorisine atıfla yapılmasının nedeni ise bu teorinin hegemonya/karşı-hegemonya kavramsallaştırmalarını farklı toplumsal talepler arasında bir eklemleme imkânı üzerinden yapıyor olmasıdır. Bu teori kolektif siyasal kimliklerin inşasını sürekli devam eden ve hiç tamamlanmayan bir süreç olarak ele almakta ve bu kimliklerin her daim yeni toplumsal ve tarihsel koşullara eklemlemeye açık olduğunu vurgulayarak demokratik mücadelenin sürekliliğini ön planda tutmaktadır.

Bu tez, tartışmaya açtığı soruların yanıtlarını Türkiye kadın hareketi örgütlerinden temsilcilerle görüşerek almayı hedeflemektedir. Bu amaçla Türkiye’de hala faaliyetlerini sürdürmekte olan sekiz farklı sivil toplum kuruluşu seçilmiştir. Seçilen sivil toplum kuruluşlarından ilki kültürel faaliyetler ve sanatsal faaliyetler yürüterek kadın sivil toplum kuruluşları arasında iletişim yardımlaşma ve dayanışmayı artırmak ve toplumsal cinsiyet farkındalığı sağlamak amacı güden Uçan Süpürge Vakfı’dır.⁴ İkincisi Filmmor Kadın Kooperatifi, kadınların sinema ve medyaya katılımını sağlamak, cinsiyetçi olmayan, kendilerini ifade edebilecekleri bir üretim alanı yaratarak iletişim ve deneyimlerini artırmayı amaçlamaktadır.⁵ Üçüncüsü Kadın Adayları Destekleme Derneği Ankara Şubesi (Ka.Der Ankara) kurumsal siyaset mekanizmasında kadınların daha aktif rol alabilmeleri adına çalışmalar yürütmektedir.⁶ Dördüncüsü kadın sığınaklarının artırılması ve kadına şiddetin önlenmesi üzerine çalışmalar yapan Kadın Dayanışma Vakfı’dır.⁷ Beşincisi Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, şiddetle yüz yüze olan kadınlarla dayanışmayı sürdürme, aile içindeki şiddete karşı mücadeleyi yaygınlaştırma ve sığınaklar kurma amacıyla kurulmuştur.⁸ Altıncısı Türk Kadınlar Birliği (TKB), Türk kadınının sosyal, siyasal ve ekonomik alanda eşitliğinin sağlanması adına hukuksal kazanımlar üzerine çalışmalar yapmak ve kuruluş amacı doğrultusunda kadınların seçme ve seçilme haklarının korunması

⁴ Uçan Süpürge, “Biz Kimiz?” (<http://www.ucansupurge.org.tr/tr/festival/tarihce>), Erişim: 11 Ocak 2018.

⁵ Filmmor Kadın Kooperatifi, “Hakkımızda,” (<http://filmmor.org/hakkimizda/>), Erişim: 22 Şubat 2019.

⁶ Ka.Der Ankara, “Hakkımızda,” (<http://www.kaderankara.org.tr/hakkimizda/>), Erişim: 11 Ocak 2018.

⁷ Kadın Dayanışma Vakfı, “Hakkımızda,” (<http://kadindayanismavakfi.org.tr/about-us/biz-kimiz/>), Erişim: 11 Ocak 2018.

⁸ Mor Çatı, “Öykümüz,” (<https://www.morcati.org.tr/tr/tanisalim/oykumuz>), Erişim: 20 Şubat 2018.

ve geliştirilmesi amacı doğrultusunda faaliyet göstermektedir.⁹ Yedincisi İlerici Kadınlar Dayanışma Derneği kapitalizm koşullarında kadına yönelik her tür ayrımcı uygulamaya karşı, siyasal, ekonomik, ideolojik, toplumsal alanlarda toplumun baskı, sömürü ve eşitsizliğe uğrayan kesimleriyle dayanışma içinde sınıf bazlı mücadele vermek amacıyla kurulmuştur.¹⁰ Sekizincisi ise Türkiye’de kadın hareketinin eklemleme pratiğine bir örnek olarak incelenecek olan, bağımsız kadın örgütlerinin oluşturduğu bir dönüşüm hareketi Kadın Koalisyonu, kadınların toplumsal ve siyasal katılımını artırmak, güce ve şiddete dayalı, ayrımcılıktan beslenen mevcut siyasete karşı eşitlikçi, adaleti hedefleyen bir siyaset pratiğini mümkün kılmayı amaçlamaktadır.¹¹

Seçilen sivil toplum kuruluşlarının hegemonya ve karşı-hegemonya kavramlarına dair farkındalıklarında faaliyet konularına göre bir farklılık olup olmayacağını görmek amaçlanmış, bu sebeple farklı faaliyetler yürüten kuruluşlar seçilmiştir. Sivil toplum kuruluşları ile yarı-yapılandırılmış mülakat yoluyla görüşmeler gerçekleştirilmiş ve belirtilen konuya bakış açıları öğrenilmeye çalışılmıştır. Ayrıca seçilen sivil toplum kuruluşlarının broşür, bildiri, tüzük, basın açıklamaları, sosyal medya hesapları ve internet siteleri, buldukları haberler ve televizyon programları gibi düşünce ve amaçlarını aktarmak için kullandıkları iletişim araçları incelenmiştir. Onlar tarafından ve onlar hakkında yazılmış ve söylenmiş her belge, mülakat kayıtlarıyla birlikte eleştirel söylem analizine tabi tutulmuştur.

Türkiye’de kadın hareketine dair çok zengin bir literatür bulunmakla birlikte, bu açıklanan çerçevede ele alan çalışmalara pek rastlanmamaktadır. Sonraki bölümde detaylı olarak bahsedileceği üzere, kadın hareketinin tarihsel dönüşümü, siyasal aktörlerin değişimine göre farklı politik pratiklere göre konumlanması, son dönem Türkiye’de din faktörünün politik yaşamı, dolayısıyla özel yaşamı domine etmesi üzerine İslami kadın örgütleri deneyimi, muhafazakâr politikalara karşı özgürleşme mücadelesi ve dayanışmaları gibi konular üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Mevcut literatür içerisinde bu tezin özgün yanı ise sorduğu soruyla bağlantılı olarak kadın hareketini yerleştirdiği teorik bağlamda yatmaktadır.

⁹ Türk Kadınlar Birliği, “Tarihçe,” (<http://www.turkkadinlariBirliGi.org/tr/kurumsal/1/Tarih%C3%A7e>), Erişim: 15 Ocak 2018

¹⁰ İlerici Kadınlar Dayanışma Derneği, “Biz Kimiz,” (<https://ilericikadinlar.org/category/hakkimizda/biz-kimiz/>), Erişim: 20 Haziran 2018.

¹¹ Kadın Koalisyonu, “Biz Kimiz?,” (<http://kadinkoalisyonu.org/biz-kimiz-2/>), Erişim: 20 Haziran 2018.

Bir demokratik mücadele olarak kadın hareketinin radikal demokrasi teorisinin kavramları ve ilkelerine atıfla incelenebileceğini öne süren bu çalışmada, izleyen bölümler sırasıyla şu konuları ele almaktadır: İlk bölümde hegemonya ve karşı-hegemonya kavramlarına dair bir tartışmada inceleme konusu olarak neden Türkiye’de kadın hareketinin en dikkat çekici aktörlerin başından geldiğine dair yukarıda bahsettiğimiz gerekçelere daha detaylı bir inceleme sunmak amacıyla bu hareketin tarihsel gelişimine bakılacaktır. İkinci bölümde tezin teorik çerçevesini oluşturan radikal demokrasi teorisinin genel olarak demokrasi kuramına katkısı ve özel olarak da bu tez açısından önemi ve değeri irdelenecektir. Üçüncü bölüm örneklemin ve yöntemin tanıtılmasına ayrılmıştır. Dördüncü bölümde, alan araştırmasından edinilen bulgular teorik çerçeveye atıfla tartışılacaktır.

1.BÖLÜM

RADİKAL DEMOKRASİ YA DA AGONİSTİK SİYASET TEORİSİ ve FEMİNİST TEORİYLE KESİŞİMİ

Radikal demokrasi teorisinin ortaya çıktığı sosyopolitik bağlam ve beslendiği entelektüel miras bu anlayışın şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Agonistik siyaset özellikle 1990larda liberal demokrasinin bir temsiliyet ve meşruiyet krizine, Marksist teorilerin çıkmaza girdiğine dair tespitlerinden doğan tartışmalara atıfla kendini kurmuş, tarihsel olarak Soğuk Savaş sonrası dönemin teorik değişimine işaret eden bir içeriğe bürünmüştür. Radikal demokrasinin geçmişten aldığı kuramsal ilham, postyapısalcı bir noktadan farklı düşünürlerin bağlamlarıyla birlikte örülmüş ve siyasete, siyasa, demokrasiye dair özgün bir yaklaşım bu şekilde inşa edilmiştir.¹² Radikal demokrasi anlayışı, farklı kuramlarla bir iç içe geçmişliğe müsaade ediyor olmasıyla feminist teoriyle de kesişir.¹³ Bu bölüm içerik olarak bu zincirlemeyi açıklamaya çalışmaktadır.

1.1. Radikal Demokrasinin Çıkış Noktası: Liberal Demokrasinin Krizi

Soğuk Savaş'ın son dönemleri ve bitişi, liberalizmin galibiyetinin yaşandığı ve tarihin sonuna gelindiğine dair düşünceleri güçlendirmiştir. Francis Fukuyama¹⁴ Soğuk Savaş'ın bitişiyle beraber, insanlığın modernleşme gelişimi üzerinde rekabet eden iki ideolojiden birinin kazandığını ve bunun da "tarihin sonu" olduğunu duyurmuştur. Bu durum bir yandan Marksizm'in uygulanabilirliği ve dönüşümünün sorgulanmasına ve yapıbozumuna uğraması gerektiğine dair görüşlerin artmasına sebep olurken, diğer yandan da galibiyeti ilan edilen liberalizmin ve kurumlarının çoğulculuk ilkesine uyumunun sorgulanmasına, birey-toplum-gruplar arasındaki ilişkilerin liberal düzende ortaya çıkan açmazının eleştirilmesine sebep olmuştur.¹⁵ İnsanlığın tümünü ve bütün dünyayı kapsama idealinde politik kendilik kavramının yetersiz kalması, bireylerin toplumsal gruplardan birden fazlasına ait olması durumu çoğulcu demokrasiyi kendini geliştirmesi gereken bir

¹² Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*.

¹³ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*.

¹⁴ Francis Fukuyama, "The end of history?," *The national interest*, 16, (1989): 3-18.

¹⁵ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*.

yerde konumlandırır.¹⁶ Agonistik demokrasinin temelleri bu eksiklerin eleştirisine dayanmaktadır.

Bu siyasi açmaza agonistik demokrasi teorisinin yanı sıra başka çıkış yolları da önerilmiştir. Bunlardan biri olan müzakereci demokrasi modelinin temsilcisi John Rawls, politik liberal bir noktada durmuş ve çözümün adaletten geçtiği bir modeli savunmuştur. Rawls'a göre makul çoğulculuğun yerini sağlamlaştıran özneler özgür ve eşit yurttaşlar, yani, toplumsal iş birliğine yatkın, rasyonel adalet duygusuna ve iyi anlayışına sahip makul kişilerdir. Bu yurttaşların ortak siyaset anlayışını benimsemesi, bireyin dini, felsefi, ahlaki değerlerinden bağımsız olarak örtüşen konsensüsü oluşturmalarını sağlamaktadır.¹⁷ Mouffe'a göre yeni özne konumları inşa edemeyen söylemler siyasal kimlik yaratmak konusunda başarısızdırlar, bu sebeple adalet teorisi ekonomik eşitsizlikler gibi geleneksel konular üzerine yoğunlaşan bir teori olarak, yeni kimliklerin ortaya çıktığı bir toplumsal düzende yönlendirici güç olmaktan uzaktadır. Yeni öznelerin taleplerine alan tanımaması ve karşı-hegemonyanın kurulması için gerekli kıldığı örtüşen konsensüsü yaratamayacak olması bu sebebe tabiidir. Ayrıca devlet müdahalesinin ve bürokratikleşmeye karşı sağdan saldırıların önünü açacak bir ideolojik zemin açması sebebiyle de kusurludur.¹⁸

Liberal krize çözüm önerisi sunan bir diğer model Jürgen Habermas'ın ortaya koyduğu, Seyla Benhabib'in de dahil olduğu müzakereci demokrasi modelidir. Bu modelde demokratik siyaset temelini, yurttaşlar arası iletişimin müzakere yoluyla olduğu rasyonel konsensüsa dayandırmaktadır. Kamusal alan sayesinde kimlikler/özneler arası tartışma zemini oluşur, sivil toplum bu iletişimsel akılcılığın temelini oluştur, siyaset etik bir pratik olarak ortaya çıkar ve demokratik yönetim katılımcı bir devlet-sivil toplum ilişkisi sayesinde gerçekleştirilir. Müzakereci demokrasi teorilerine göre bir toplum ne kadar demokratikse iktidarın toplumsala müdahalesi o kadar az olur yani rasyonel konsensüs sayesinde iktidar bertaraf edilebilir.¹⁹

Günümüzde liberal demokrasinin paradoksal yapısına, değişen toplumlara ve kimlik yapısına dair kısıtlılıklarına dikkat çeken; onu değişime ve dönüşüme uğratma amacı

¹⁶ Mouffe, *Demokratik Paradoks*.

¹⁷ John Rawls, "The idea of public reason revisited," *The University of Chicago Law Review*, 64,3, (1997): 765-807, Aktaran, Mustafa Kemal Coşkun, "Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler: Türkiye'de Demokratik Açılımlar," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara Üniversitesi, Ankara 2004.

¹⁸ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*.

¹⁹ Sezal Çınar Özkan, "Radikal Demokrasi Projesi ve Müzakereci Demokrasi," *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15, 30, (2017): 231-252.

taşıyan eleştirilere sahip olan düşünürlerden biri de Chantal Mouffe'dur. Liberal demokrasi eleştirisinde temel noktanın çoğulculukla uyum içinde bir demokratik model yaratmak olduğunu vurgulamıştır ve liberal demokrasiye alternatif olarak sunulan müzakereci demokrasi modelinin de bu konudaki eksikliğine işaret etmiştir. Radikal demokrasi modeli ile çoğulculuk kavramı ve farklılıkların tanınması, antagonizma ve agonizma, siyasal/siyaset farkı ve Ernesto Laclau ile birlikte hegemonya kavramı üzerinde durarak çizdiği çerçeve ile liberalizmin açmazıyla başa çıkacak radikal ve gerçekçi bir model ortaya koymuştur.²⁰

Mouffe'a göre ideal tartışma durumunda konsensusun oluşmasının önündeki engel demokratik mantığın asıl temelini oluşturmaktadır: Çatışma/çekişme, farklılıklara sahip öznelerin talepleri ve mevcut hegemonyayla arasındaki gerilim demokrasinin süreğenliğini sağlamaktadır. Geçici ve olumsal hegemonik eklemlenmelerin kapsama-dışlama pratiği olarak görülmesi öznelerin çoğul kimliklerinin bir kısmını yok saymaya ve teke indirgenerek şeyleşmesine sebep olmaktadır.²¹

Müzakereci demokrasi teorisyenlerinin aksine Mouffe, iktidar ilişkilerinin toplumsalı oluşturan kurucu etken olduğunu iddia eder. Ona göre liberal-demokratik eklemlenme paradoksunu müzakereci demokrasi düşünürlerinin gözden kaçırma sebebi, antagonizmayı yok edebilecek olduklarına dair inançlarıdır.²² Oysa antagonizmanın yok edilemezliğini kabul etmek ve onu agonizma dönüştürmek ona göre demokrasi mücadelesinin ilk ve en temel adımıdır. Kamusal alandaki tutkuların/taleplerin bertaraf edilmesi yerine düşmanlar arası bir mücadeleden rakipler arası bir mücadeleye çevirmek asıl mesele olarak görülmelidir.²³ Marcel Mauss'un da söylediği gibi mevzu birbirimizi katletmeden birbirimize karşı çıkabilmektir.²⁴

Radikal demokrasi modelini sunarken liberal demokrasiye yönelik eleştirileri üzerinden bir çerçeve çizen Mouffe'a göre liberalizmin meşruiyet krizi demokrasi ve liberalizmin tarihsel olarak eklemlenmesi ile ortaya çıkar çünkü demokrasi halk ve çoğunluk, liberalizm ise birey odaklıdır. Buradaki eleştirisine rağmen çoğulculuk fikrinin liberalizmden çıktığının ve demokrasiyi derinleştirdiğinin altını çizer fakat liberalizmin sosyal olanın yani birey ve ait topluluğu grup ve kimlik yapısının önemini göz ardı ettiğini

²⁰ Mouffe, *Demokratik Paradoks*.

²¹ Age.

²² Özkan, "Radikal Demokrasi projesi..."

²³ Mouffe, *Demokratik paradoks*.

²⁴ Chantal Mouffe, "Sağ popülizmin panzehiri sol popülizmdir," *Çeviri Konuşmalar*, 7 Nisan 2016, (<https://www.youtube.com/watch?v=D02rp9BdRyY>), Erişim: 20 Aralık 2018.

vurgular. Mouffe'un farklılıkların ve antagonistik yapılanmanın göz ardı edilmesi eleştirisi aynı zamanda, Habermas'ın sunduğu müzakereci demokrasi modeline de yöneltilmiştir. Siyasal bağlamda meşruiyet sağlanması için ortak iyiyi içeren bir konsensüsün kamu tartışmaları sonucu yaratılabileceği fikri farklılıkların göz ardı edilmesine sebep olur. Liberal demokrasinin bireye dayalı perspektifinden kaynaklanan ve farklılıkları göz ardı eden tutumuna bir çözüm önerisini bu noktada müzakereci demokrasinin sağlayamayacağını savunur.²⁵

Radikal demokrasi modeli ile toplumsal bölünmenin siyasetin olanaklılığı ile doğrudan alakalı olduğuna dair iddialarını ortaya koyan²⁶ radikal demokrasi modeli anti-determinist, postyapısalcı ve söylem merkezci bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan, öncülü olan Gramsci'nin mirasını değişen dünyaya yeniden yorumlayarak kazandırmasıyla modelin işlevselliğinin artabileceğini iddia eden çalışmalar olsa da,²⁷ Laclau ve Mouffe'un amaçladığı şey Gramsci'nin ortak akıl kavramından uzaklaşarak radikal demokrasinin çoğunlukçu ve halkçı yapısını sağlamlaştırmakta ve hiyerarşi, hegemonya ve modern politik düşünce bağlamlarında yeni bir anlayış getirmektir.²⁸

Hegemonya kavramı radikal demokrasi modelinde özellikle sorunsallaştırılan ve Karl Marx ve Antonio Gramsci gibi tarihsel öncüllerinin tanımlarını dönüştürmeye ve geliştirmeye yönelik bir çabayla ele alınan bir kavram olmuştur. Özellikle Gramsci'nin hegemonya tanımına tarihsel aktörlerin öznelliğinin kurucu etkisinin eklenmesi hegemonyanın salt sınıfsal bir mücadele alanı olarak tanımlanmasının ötesine geçilmiştir.²⁹ Hegemonyanın karşı-hegemonya ile organik bir biçimde dengelenerek antagonizmayı devam ettirmesi, dolayısıyla demokrasiyi güçlendirdiğine dikkat çeken Mouffe'a³⁰ göre "hegemonya asla karşı hegemonya ihtimalini ortadan kaldıracak kadar eksiksiz olamaz. Bugün de yapmamız gereken bu karşı- hegemonyanın hangi alanlarda yürütüleceğini kararlaştırmak olmalı."

²⁵ Mouffe, *Demokratik Paradoks*.

²⁶ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*.

²⁷ Will Legget, "Restoring society to post-structuralist politics: Mouffe, Gramsci and radical democracy," *Philosophy and Social Criticism*, 39, 3, (2013): 299-315.

²⁸ Itay Snir, " 'Not Just One Common Sense': Gramsci's Common Sense and Laclau and Mouffe's Radical Democratic Politics," *Constellations*, 23, 2, (2016): 269-280.

²⁹ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*.

³⁰ Chantal Mouffe, Siyasette Doğru Yoktur, Murat Şevki Çoban ile söyleşi, *T24*, 19 Mart 2015, (<http://t24.com.tr/k24/yazi/chantal,115>).

Bu şekilde Laclau ve Mouffe hem Marx ve Gramsci'den, hem liberal demokrasiden ve hem de liberal demokrasi eleştirisi olarak yola çıkan katılımcı demokrasi ve müzakereci demokrasi modellerinden farklılaşan bir yol açmışlardır.³¹ Hem sol düşünce hem de liberalizmin eksikleri üzerine fikirlerini Mouffe şöyle özetlemiştir:

Solun çoğulculuğun ve liberal demokratik siyasal kurumların önemli olduğu gerçeğiyle yüzleşmesi şüphesiz önemliydi, fakat bu, mevcut hegemonik düzeni dönüştürmeye yönelik bütün çabaları terk etmek ve gerçekte var olan liberal demokratik toplumların tarihin sonunu temsil ettiğine dair görüşü kabul etmek anlamına gelmemeliydi. Komünizmin başarısızlığından çıkarılacak bir ders varsa, o da demokratik mücadelenin dost/düşman açısından tahayyül edilmesi gerektiği ve liberal demokrasinin de yok edilmesi gereken bir düşman olmadığıdır. Eğer herkes için özgürlük ve eşitliği liberal demokrasinin... etik-politik ilkeleri olarak ele alacaksak, toplumlarımızla ilgili sorun toplumlarımızın ilan ettikleri idealler değil, o ideallerin hayata geçirilememesi olduğu aşikardır. Dolayısıyla solun görevi, kapitalist hâkimiyet için bir kılıf, bir düzmece oldukları iddiasıyla bu idealleri reddetmek değil, bu ideallerin uygulanmaları için mücadele etmek olmalıdır. Bu da elbette mevcut neoliberal kapitalist düzenleme tarzına meydan okumadan yapılamaz.³²

Radikal demokrasi modeli özellikle farklı kimliklerin bir araya geldiği coğrafyalarda farklılıkları bir arada yaşatmak ideali açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bu nedenle literatürde örneğin Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya gibi bölgeler için radikal demokrasinin ihtiyaca yanıt verecek bir kuram niteliği taşıdığı³³, İspanya'da Podemos ve Indignados hareketlerinin çıkışının nasıl radikal demokrasinin kavramlarına ve ilkelerine dayandığı³⁴, Türkiye'de agonistik eklemlenme bağlamında Türk ve Kürt aktörlerin³⁵ ve mezhepsel farklılıkları birleştirici güç olarak Alevi aktörlerin potansiyeli³⁶ gibi sorunsallar etrafında inceleme konusu edilmiştir. Radikal demokrasi modeli kavramları çerçevesinde

³¹ Mehmet Kanatlı, "Chantal Mouffe'un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme," *Tesam Akademi Dergisi*, 1, 2, (2014):115-135.

³² Chantal Mouffe, *Siyasal Üzerine*, s. 41.

³³ Gürbüz Özdemir, "Farklılıkların Kesiştiği Coğrafyalar İçin Bir Öneri: Radikal Demokrasi," *Yönetim ve Ekonomi*, 20, 1, (2013): 73-93.

³⁴ Mario E. Pino, "Politics of Indignation: Radical Democracy and Class Struggle beyond Postmodernity," *Rethinking Marxism*, 25, 2, (2013): 228-241; Joaquin Valdivielso, "The outraged people. Laclau, Mouffe and the Podemos hypothesis," *Constellations*, 24, (2017): 296-309.

³⁵ Selahattin Demirtaş, "The Middle East, The Kurdish Peace Process in Turkey, and Radical Democracy," *Turkish Policy Quarterly*, 13, 4, (2015): 27-33; Ömer Tekdemir, "Conflict and reconciliation between Turks and Kurds: the HDP as an agonistic actor," *Southeast European and Black Sea Studies*, 16, 4, (2016): 651-669.

³⁶ Ömer Tekdemir, "Constructing a social space for Alevi political identity: religion, antagonism and collective passion," *National Identities*, 20, 1, (2018): 31-51.

Türk siyasi yaşamında rol almış sosyal demokrat siyasi partiler³⁷, siyasi partilerin radikal demokrasiye bakış açıları³⁸ ve Gezi Parkı protestolarının birleştirici yönü ele alınarak toplumsal olaylar³⁹ incelenmiştir. Kadın hareketleri ve radikal demokrasi modeli arasındaki bağlantı Judith Butler'ın toplumsal cinsiyet teorisi göz önüne alınarak, çoğulcu bir demokrasi ortak paydasında, farklılıklar, çatışma ve iktidarla ilişkiler bağlamında⁴⁰ değerlendirilmiştir.

1.2 Radikal Demokrasinin Teorik Arka Planı ve Alet Çantası

Değişen zaman ve dünya düzeni ile birlikte ortaya çıkan Marksizm'in krizleri bazı soruları beraberinde getirmiştir. Guiseppe Fiori'nin *Gramsci: Bir Devrimcinin Yaşamı* kitabında belirttiği üzere temel sorunlar şunlardır: Marx, sosyalist bir devrimi öngörmüşken, kapitalist toplumlarda ekonomik krizler olmasına rağmen neden toplumsal devrimler gerçekleşmemektedir ve elit bir azınlık nasıl zora başvurmadan çoğunluğu kontrol edebilmektedir.⁴¹ Toplumun sorunlarının ortaya çıkışı, aktör krizi, altyapı ve üstyapı arasındaki ilişki ve kaçınılmaz toplumsal değişimin gidişatı üzerinde farklı görüşler belirten Laclau ve Mouffe'a göre Marksizm'in ve ardıllarının aksine toplumsal değişimin önderi olacak tek aktör sınıf temelli kimliğe sahip değildir. Klasik Marksizm'in düalizminin ve ardıllarının getirdiği alternatif çözümlerin aksine toplumlar artık kolayca iki farklı görüşe ayıramayacak kadar karmaşık bir yapıya sahiptirler, bireyler ve gruplar kendilerini tek bir kimlikle tanımlamamaktadırlar. Bu sebeple sadece sınıf kimliği toplumsal sorunlara karşı bir itki yaratacak kadar güçlü değildir. Bu noktada Gramsci'nin hegemonya ve ideoloji tanımını bu değişimi sağlayabilecek ilk basamak olarak kabul etmektedirler. Devrimci özneyi sınıfa indirgeyen öncüllerinin aksine, hegemonya ve ideoloji kavramlarını farklı bir perspektifle işlemiştir.⁴²

³⁷ Funda Gençoğlu-Onbaşı, “‘Radical social democracy’: a concept that has much to say to social democrats in Turkey,” *Contemporary Politics*, 22, 1, (2016): 95-113.

³⁸ Erol Baytok, “Radikal Demokrasi ve Türkiye'deki Siyasi Partiler,” Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Atılım Üniversitesi, Ankara 2010.

³⁹ Funda Gençoğlu-Onbaşı, “Gezi Park protests in Turkey: from ‘enough is enough’ to counter-hegemony?,” *Turkish Studies*, 17, 2, (2016): 272-294.

⁴⁰ Burcu Başaran, “Radikal Demokrasi Bağlamında Toplumsal Cinsiyet Meselesi Judith Butler'ın Kuramsal Yaklaşımının Değerlendirilmesi,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uludağ Üniversitesi, Bursa 2016.

⁴¹ Guiseppe Fiori, *Gramsci: Bir Devrimcinin Yaşamı*, Çev. Kudret Emiroğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), Aktaran, Levent Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları*, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2006).

⁴² Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*.

Önceden oluşmuş topluluk çıkarlarının talepleriyle oluşan sınıf ittifakının getirdiği egemenlik fikri politik bir boyuta sahiptir fakat Gramsci'ye göre egemenliğin ahlaki ve entelektüel boyutu da olmalıdır. Ahlaki ve entelektüel egemenlik boyutunun önemi, tarihsel blok kavramını birleştirecek organik çimento görevi görmesi ve sonuç olarak kolektif iradeyi oluşturmasıdır.⁴³ Hegemonyanın salt ekonomik etkilerle değil aynı zamanda devlet anlayışı, kültürel olgu ve değerlerle, yani kültürel bir cephe yardımıyla oluştuğunu vurgular. Burada hegemonya üzerinde yürütülen mücadelede sınıf temelli aktörlük kadar ekonomi-indirgemeci bakış açısının da eksikliğini belirtmiştir. Ekonomizme biçilen değer yanında kültürel mücadelenin önemi, devlet kuramının bir tanımlayıcısı olarak hegemonya kuramında yerini almıştır.⁴⁴ Gramsci özellikle klasik Marksist yorumda yer alan iki noktada yer değiştirmeye gider: ilkinde ideoloji klasik kuramda, bir fikirler sistemi ya da toplumların yanlış bilinci değil bir tarihsel bloğu oluşturan eklemlenme ilkeleri çevresinde birleşmiş, kurumlarla ve aygıtlarla somutlaşmış organik ve ilişkisel bir bütün olarak tanımlanır; yani yapının etkilediği/oluşturduğu bir üst yapı vardır. Gramsci'ye göre ise tarihsel blok ve organik çimento olan ideoloji bu ayrımın ötesine geçmektedir.⁴⁵ Gramsci'nin sivil toplumu üstyapı içerisinde konumlandırması ve üstyapı içindeki kurum/ideoloji ikiliğine karşı yürütülen hegemonya mücadelesinde madun sınıfların mücadeleyi sivil toplum düzeyinde kazanarak başlamaları gerektiğini belirtir, Gramsci'ye göre hegemonyanın merkeziliği buradan gelmektedir.⁴⁶ Laclau ve Mouffe'a göre bu yeterli değildir çünkü ahlaki ve entelektüel önder hegemonun bağımlı bir kesime ideolojik telkini gibi durma ihtimali vardır, toplumu çapraz bir şekilde kesen bir özne olarak görülmez ya da hegemon sınıfın öznesi olarak görülecektir. Diğer yerdeğiştirme ise yukarıda da kısaca belirtilen, indirgemeci ideoloji sorunsalını tespit etmesidir. Politik öznelerin tanımlanmasında öncüllerinin sınıf bazlı yaklaşımı yerine aktörlerin karmaşık kolektif iradeler olduğunu belirtmiştir. İdeolojiler katıksız sınıfçı ve kapalı bir dünya görüşünün değil, herhangi bir zorunlu sınıf aidiyeti olmayan öğelerin eklemlenmesiyle oluşan bütünü temsil eder. Bu da tarihsel bir olumsuzluğa işaret etmektedir: *"herhangi bir tarih yarasınca garantilenmeyen hegemonik eklemlenmeler"* toplumsal bağları oluşturur. Gramsci'ye göre her ne kadar tarihsel bloklar eklemlenici pratiklerle oluşacak olsa da bir birleştirici ilkeye

⁴³ Age.

⁴⁴ David Forgacs, *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*, Çev. İbrahim Yıldız, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2010).

⁴⁵ Age.

⁴⁶ Judith Butler, Ernesto Laclau ve Slavoj Žižek, *Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik*, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, (İstanbul: Hil Yayın, 2005).

ihtiyaç duyarlar, bir temel sınıfa. Laclau ve Mouffe'a göre buradaki temel sınıf hegemonik mücadelenin olumsal değil zorunlu sonucu olmaktadır ve Gramsci'nin aktör yerdeğiştirmesinde özcü bir tutarsızlığa sebep olmaktadır.⁴⁷

Gramsci'ye göre hegemonya egemen sınıfın müttefiklerini yönetmesi ve karşıt gruplar üzerinde ise zorlama yapması olarak özetlenebilir.⁴⁸ Fiori bu süreci şöyle özetler: egemen düzenin değiştirilmesinin yolu işçi sınıfıyla beraber hareket edecek diğer sınıfların, çıkarlarının ancak bu şekilde korunacağına ikna olarak işçi sınıfının görüşlerine rıza inşasıyla, yani kolektif iradelerin temel sınıfa eklemlenmesiyle oluşacak bir tarihi bloğun kurulması gerekir. Bu noktada hegemonya kazanımı sivil topluma üzerinden gerçekleştirilerek, kültürel- ahlaki- entelektüel iktidar kazanılır.⁴⁹

Hegemonya kavramı Laclau ve Mouffe'un geliştirdiği bu yeni perspektif açısından önemli bir yere sahiptir. Gramsci'nin üzerinde durduğu bu kavramla beraber, Marx ve ardıllarının toplumsala dair çıkarımlarını yapıbozumuna uğratmışlardır. Hegemonya kavramına bakış açıları, hegemonyanın nasıl kurulduğu ve karşı-hegemonyanın nasıl oluştuğu üzerine konuşmanın agonistik bir demokrasi anlayışını anlamak için önemli olduğunu vurgulamaktadırlar.⁵⁰ Bütün toplumsal düzenler hegemonik yapıya sahiptir ve toplumlar olumsal düzen oluşturmaya çalışan pratiklerin sonucudur. Bir düzenin yaratıldığı ve kurumların anlamının geçici olarak sabitlendiği pratiklerle eklemlenme eylemi oluşturmaktadırlar. Düzeni oluşturan her eklemlenme pratiği her zaman onu dağıtmayı ve karşı hegemonya kurmayı amaçlayan karşı bir pratiğin tehdidi altındadır.⁵¹ Bu noktada hegemonya tartışmasına girmeden önce hegemonyayı oluşturan ve tamamlayan kavramlar ve kuramları açıklamanın önemli olduğunu manifestoları olan *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* kitabında belirtmişlerdir.⁵²

Louis Althusser'in üstbelirlenim kavramını klasik Marksizm'in pozitivist bakış açısından kurtarmak için kullanmışlardır. Toplumsala dair ve bireye dair belirlemeyi ideoloji kavramı değil, söylem düzenlemektedir. Klasik Marksist bakış açısına göre söylem belli nesnelere varoluş koşullarını sağlama amacıyla oluşturmak için kullanmaktadır. Bu

⁴⁷ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*.

⁴⁸ Forgacs, *Gramsci Kitabı*.

⁴⁹ Guiseppe Fiori, *Gramsci: Bir Devrimcinin Yaşamı*, Çev. Kudret Emiroğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), Aktaran, A. Baran Dural, "Antonio Gramsci ve Hegemonya," *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 39, (2012): 309-321.

⁵⁰ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*.

⁵¹ Mouffe, *Dünyayı Politik Düşünmek*.

⁵² Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*.

yöntemle bir belirlenimin meşru olmadığını ve herhangi bir eklemlenmeye sebep olmayacağı görülmektedir. Üstbelirlenim kavramına göre söylem bedeni ve toplumu düzenlemektedir. Söylemsellik alanı her şeyi kapsamaktadır. Laclau ve Mouffe'a göre Klasik Marksizm'de iddia edilen gibi çıkarlar çevresinde oluşan toplumsal aktörlerin saydam parametreler ışığında rasyonalist bir oyun şeklinde bir mücadele yaşanmamakta, onun yerine işçi sınıfının karşılaştığı güçlükler, konumlarının değiştiği süreç, tekrar toplanma şeklinde yaşandığını iddia etmektedirler. Bir grubun diğerleri tarafından üstbelirlendiği noktada söylemsel yapının toplumsal düzeyde ilişkileri düzenleyen bir pratik olduğu açıktır. Topluma içkin hiçbir dikişli yer olamaz çünkü toplumsal bir öze sahip değildir. Eklemlenme ve söylem arasındaki ilişkinin önemi buradan gelmektedir.⁵³

Laclau ve Mouffe söylem kuramı hakkında açıklamaya geçmeden terminolojilerini “...Ögeler arasında kimlikleri değiştirecek her türlü pratiğe eklemlenme diyeceğiz. Eklemlenici pratikten doğan yapılaşmış bütüne ise söylem diyeceğiz. Bir söylem içerisinde eklemlenmiş durumda görünürken ortaya çıkan farklılık konumlarına da moment diyeceğiz. Bunun tersine söylemsel olarak eklemlenmemiş farklılıklara öge diyeceğiz.”⁵⁴ şeklinde tanımlamaktadırlar. Söylem kuramları Michel Foucault'nun formüle ettiğine yakındır, Foucault'ya göre her ögenin oluşturulan bütünün momentine indirildiği yani bir farklılık konumu işgal ettiği eklemlenmede oluşan kimlikler ilişkisel ve zorunlu bir özelliğe sahiptir, bu zorunluluk ötekinin varlığıyla kendiliğinden oluşur. Laclau ve Mouffe'a göre ise olumsuzluk ve eklemlenme durumu ancak söylemsel oluşumların dikişli olmadığı ve ögelerin tamamen momentlere tam olarak hiç dönüşmediği şartlarda olmaktadır.⁵⁵

Söylemsel olan ve olmayan arasında bir ayrım yoktur, düşünce dışında bir dünyanın var olup olmaması her nesnenin söylem nesnesi olduğunu değiştirmemektedir, bir olayın yaşanması ve buna dair söylemsel alanın nasıl kurulduğu belirlenimle alakalıdır. Bu noktada Ludwig Wittgenstein'in dil oyunu kavramından yardımıyla dil ve içine örüldüğü eylemlerin bir bütünlüğüne vurgu yapmaktadırlar, bütün söylemsel yapılar maddi formdadır, dilsel olan ve olmayan ögeler bir söylem oluştururlar. Bu söylemsel formasyonun içinde özne konumları yayılmış ve dağınık haldedirler, kurucu tek bir özne yoktur, dolayısıyla da farklılıkların sabitlenmesi yoluyla eklemlenme pratiği sırf dilsel

⁵³ Age.

⁵⁴ Age, s. 169.

⁵⁵ Age.

itkilerle oluşmayacaktır, çeşitli kurum, ritüel ve pratiklerin nüfuz etmesi gerekmektedir. Aynı zamanda bir söylemsel bütünlük verili ve sınırları belirli bir nesnellik temelinde değildir, ögelerden momentlere geçiş ilişkisel olarak süregidecektir böylece eklemleyici pratiklerde tampon bölge oluşacak, hiçbir zaman dikişlenme tamamlanmayacaktır. Hem kimlikler hem de ilişkiler zorunlu hallerinden çıkacaklardır. Kendini tamamen inşa edecek hiçbir kimliğin olmaması, toplumun geçerli söylem nesnesi olmasını önlemektedir, bu da üstbelirlenmedir. Söylem kendi alanını kurmak, farklılık akışını durdurmak ve merkez inşa etmek için bir girişimdir ve sabitleme amacıyla ayrıcalıklı söylemsel noktalar kullanılır; buna Jacques Lacan'ın kapitone noktalarından esinle düğüm noktaları adını vermektedirler. Yukarıda da belirtildiği gibi bu sabitleme isteği asla tamamlanamaz.⁵⁶ Laclau ve Mouffe'a göre "...eklemlenme pratiği, anlamı kısmen sabitleştiren düğüm noktalarının kurulmasından oluşur; bu sabitleştirmenin kısmi karakteri ise toplumsalın açıklığından doğar, bu da söylemsellik alanının sonsuzluğunun bütün söylemleri sürekli aşmasının bir sonucudur."⁵⁷ Tanımı söylemin eklemlemeyi nasıl inşa ettiğini göstermektedir. Toplumsal kimliklerin açıklığı onları çeşitli tarihsel-söylemsel oluşumlara, yani Gramsci'deki blok kavramına, eklenebilmesinin yolunu açarken bir yandan da eklemleyici gücün kendisi söylem alanında oluştuğundan özcü bir kurucuyu özneyi engellemektedir.⁵⁸

Jacques Derrida, Jacques Lacan, Ferdinand de Saussure gibi postmodern söylem kuramına dâhil düşünürlerden etkilenen Laclau ve Mouffe, öznenin söylemsel mi yoksa söylem öncesi olarak mı ontolojik konumlanmasının yapılacağı ve farklı özne konumları arasındaki ilişki sorununun açıklanması önemli olduğunu vurgular. Rasyonalizm ve ampirizmin getirdiği öznenin insan bireylerine yüklediği kuruculuk nosyonu, özne konumlarının birliği ve homojenliği ve toplumsal ilişkilerinin kökeni olarak görülmesi anlayışının aksine özne söylemsel bir yapı yani özne konumları olarak kurulmaktadır ve toplumsal ilişkilerin kökeni olamazlar çünkü deneyimin bütününe sahip değildirler dolayısıyla farklı konumlar kapalı bir sabitleştirme yoluna gidemez, karşılıklı üstbelirlenim öznelere birbiriyle olumsal ilişkisini kurmaktadır. Özneye yüklenen özcü anlamdan kurtulduğu zaman öznenin hareket alanı genişlemektedir. Örneğin tek bir kadınların ezilmesi deneyiminden bir kere kurtulduğu zaman tarihsel, ilişkisel, kurumsal pratikler incelenir ve mücadelenin kendine ördüğü duvarlar yıkılır. Marksist gelenekteki özne anlayışının temeli, üretim ilişkileri içerisinde çıkarları çerçevesinde birliklerini kuran

⁵⁶ Age.

⁵⁷ Age, s. 183.

⁵⁸ Age.

toplumsal sınıfın, özne konumlandırması, işçi sınıfı ifadesinin bu üretim ilişkisi içerisinde bir sınıf olan özne konumları olması ve bu özne sınıfındaki faileri tanımlamak için kullanılmasından gelmektedir. Radikal demokrasideki özne kavramının ayrıştığı nokta şöyledir; ekonomik ve politik mücadeleyi yürüten özne konumundaki işçi sınıfının nesnel çıkarları öncü parti tarafından temsil edilmektedir, öncü parti işçi sınıfının tarihsel çıkarlarını temsil etmektedir, fakat politik ve ekonomik çıkarın ayrılığı söz konusu değildir, politik pratik temsil ettiği çıkarları kurmaktadır. Günlük ekonomik çıkarların mücadelesinin sosyalist terimlerle yorumlanması ekonomik ve siyasal ayrıma götürmek şöyle dursun aksine birbirlerine eklemler ve dışsallığı yok eder. Yani, özne konumlarının bir yayılımının mutlaklaşması ve bunların bir aşkın özne çevresinde mutlak tutuma birleşmesi yoluyla özne saptanamaz, üstbelirlenmenin yarattığı muğlak, tamamlanamayan özellik sebebiyle özne bir bütüne ancak kararsız ve dikişlenmemiş şekilde nüfuz edebilmektedir. Bu üstbelirlenim oyunu hegemonik eklemlenmeyi olanaklı kılmaktadır.⁵⁹

Öznelerin kendilerini inşa biçimlerinin başkalarının varlığıyla da alakalı olması, antagonizma kavramını ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki öznenin tamamen kendi olmasını ve bir mutlak sabitlenmeye ulaşmasını önleyen şey başkalarının var oluşudur. Sanılanın aksine gerçek karşıtlık veya çelişki tam da bu sebepten antagonizmayı tanımlamaz.⁶⁰ Antagonizmayı yok edilemez ve toplumsalın önemli bir parçası olarak düşünüldüğünde, hegemonik düzenlerde antagonizmanın konumu ve sınırları, nasıl çalışacağı konusu üzerinde yoğunlaşmak önemlidir. Nihai uzlaşmanın imkânsızlığı, toplumsal bölünmenin kurucu özelliğini ortaya çıkarmaktadır.⁶¹ Burada Mouffe'un kimliğin oluşması sürecinde kurucu dışsalın varlığına yaptığı vurgu önemlidir, bir kimlik kurulurken aslında özne ile farklı olan arasındaki bir ilişkinin ürünü ortaya çıkar, "Schmitt'le birlikte, Schmitt'e karşı" bu kimlik inşası sürecini şöyle aktarmaktadır:

Her kimliğin ilişkisel olduğu ve bir farklılığın olumlanmasının herhangi bir kimliğin varlığının önkoşulu yani kimliğin 'dış'ını kuran bir 'öteki' algısı olduğunu anladığımız anda Schmitt'in antagonizmanın her daim var olan olanaklılığı hakkındaki vurgusunu daha iyi kavrayabileceğimiz ve toplumsal ilişkilerin antagonizmanın gelişmesine olanak sağlayan bir alan olduğunu daha iyi görebileceğimiz bir konuma erişebileceğimizi düşünüyorum.⁶²

⁵⁹ Age.

⁶⁰ Age.

⁶¹ Mouffe, *Dünyayı Politik Düşünmek*.

⁶² Mouffe, *Siyasal Üzerine*, s. 23.

Toplumsala ait olan biz/onlar ayrımı politikayı oluşturur, mesele hep onların belirlenmesi ve bizim nasıl yaratılacağı ile ilgilidir. Biz/onlar kavramı Schmitt'in dost/düşman kavramından yola çıkılarak, onlar kavramının yok edilmesi gereken bir düşmandan çok hasım olarak görülmesiyle, fikirlerin çarpıştırılacağı meşru bir düşman olarak görülmesiyle tanımlanmaktadır. Liberal demokrasinin farklılıkları eritmek ve birlik anlayışına karşı bir perspektif olan antagonizmanın toplumsalda kurucu özelliğini vurgulamayı gerektirmektedir. Antagonizma düşman mücadelesi iken agonizma hasımlar arası mücadeledir, bir başka deyişle rakipler arası mücadeleye denk gelmektedir. Politikanın amacı burada antagonizmaları agonizmaya dönüştürmek, yani tamamlanamayan öznelerin, ötekine karşı konumunu dönüştürmektir.⁶³ Kurucu dışsal, her kimliğin kendini tanımlaması için kendisinden farklı bir dışarıya ya da öteki belirlerken içeri ve dışarı arasında bir sınır oluşturulur, bu sınır kolektif kimliktir. Kolektif kimlik çeşitli eylem, söylem ve dil oyunlarının sonucunda ortaya çıkan ve değiştirilip dönüştürülmeye müsait olan olumsal inşalardır.⁶⁴

Özne konumlarının oluşturduğu kimliklerin kolektif kimliğe dönüşmesi döngüsü ile antagonizmanın kuruculuğu arasında sağlam bir bağ bulunmaktadır: eşdeğerlik zinciri. Eşdeğerlik, farklılıklara sahip kimliklerin farklılıklarından feragat etmeden bir araya gelmeleri, elbette ki söylem sayesinde, mevcut hegemonyaya karşı birleşmeleri yoluyla oluşmaktadır.⁶⁵ Burada eklemlenen nesnel kimliklerin demokratik talepleridir, demokratik taleplerin birbirine uyumlu olmaları aranan bir şart değildir, var olan güç ilişkilerini değiştirecek biçimde eklemlenmeleri eşdeğerlik zinciri kurmaları için yeterli olmaktadır.⁶⁶ İki terimin eşdeğer olması için farklı olmaları gerekmektedir, aksi halde özdeşlik durumuna dönüşmektedir. Farklılıkların olumsuzluğu; sabitsizliği ve nihai kararsızlığı beraberinde getirir, farklılıksal pozitifliğin ortadan kalkması toplumsal kuruculuğu olumlu kılar, bu şekilde antagonizmanın formülü ortaya çıkmaktadır. Eşdeğerlik tam anlamıyla sağlandığında söylemsel alan iki kampa ayrılır, antagonizmada karşılıklı iki kampın öğeleri birbirleriyle karşıtlık ilişkileri dışında bir ilişkiye girmemektedir. Bu noktada toplumsal alanda kimliksel ve söylemsel olarak tek bir antagonizmadan bahsedilmesi yanlış olur, birden çok antagonizmalar ve onlara uygun taraflar bulunmaktadır, toplumsal ilişkiler ne kadar istikrarsızsa farklılık o kadar fazla

⁶³ Mouffe, *Demokratik Paradoks*.

⁶⁴ Mouffe, *Dünyayı Politik Düşünmek*.

⁶⁵ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*.

⁶⁶ Mouffe, *Dünyayı Politik Düşünmek*.

olmaktadır. Bir merkez belirlenmesini ve birleşik eşdeğerlik zincirinin kurulmasını, dolayısıyla eklemelenmeyi zorlaştıracak bir durum gibi görünse de demokratik mücadelelerin her biri önceden verili sınırlı bir politik alan içinde değil konumlar öbeği içinde belirli pratiklerin sonucu olarak verilmektedir, görece dikişlenmiş bir politik alan denilebilir ve antagonizmayı söylemsel olarak kurabilir.⁶⁷

Çoğulcu demokrasinin ortaya çıkışı hegemonik bu sürecin anlaşılmasıyla alakalıdır. Toplumsal alanda sabit olmayan şekilde var olan öznelerin talep farklılıklarının getirdiği sınır, yani biz/onlar ayrımı, taleplerini çarpıştırıp politik bir pratik yaratan, aynı zamanda da bu talepleri savunma hakkını sorgulamayan kamplar inşa etmektedir. Böyle bir formülle agonizmaya dönüştürülen, hegemonize eden ve edilen arasında yaşanan antagonizma ilişkisi birden çok kimliğin ve dolayısıyla talebin varlığını kabulüyle çoğulcu bir yapı kazanır. Çoğulcu yapı, rasyonel bir konsensüse ulaşmanın imkânsızlığına yaptığı vurguyla politik alanı ve demokrasi pratiğini canlı tutmaktadır, demokrasinin bu çatışmaya ihtiyacı olduğu görülmektedir.⁶⁸ Çoğulcu demokrasiyi modern demokrasinin kararlaştırılmazlık özelliğiyle uyumlu bir yönetim biçimi hale getiren bu özdeşlik ile farklılık arasındaki gerilimdir, bu gerilimi yok etmek yerine onu iyi bir demokrasi pratiğinin teminatı olarak görmek gerekmektedir. Bu gerilim eşitlik ve özgürlük ilkelerinin koruması altında yaşanan bireyler arasında ya da bireylerin kimlikleri arasında yaşanan gerilimdir. Bu gerilimin yok edilmesi demokrasinin yol edilebileceğine işaret etmektedir.⁶⁹

Hegemonyanın teorik çerçevesini çizmek için Laclau ve Mouffe'un kullandığı ve etkilendiği kavramlar ortaya konduğuna göre, hegemonya kavramı incelenebilir. Hegemonya, eklemleyici pratikler alanında çıkan ögelerin momentler haline dönüşmediği, bir diğer anlamda toplumsalın tamamlanmamış ve kapanmamış halinde eklemelenme pratiğinin egemen olduğu bir durumda gerçekleşmektedir. Hegemonik güç ve hegemonize edilen ögeler aynı söylemsel alanda, dışsallık ve farklılık ayrı söylemsel alanda kurulmalıdır. İki tarafa ayrılmış ve farklı söylemsel formasyonlar oluşturmuş özne konumları ile birbirleriyle söylemsel eklemelenmesi olmayan ögeler arasında dışsallık bu şekilde kurulmaktadır. Eklemelenmenin pratiğini toplumsal alanda farklılıkları kısmen sabitleştiren, düğüm noktalarını kuran bir pratik olmasını bu muğlaklık sağlamaktadır. Hegemonik bir eklemelenme antagonist ögeler varsa ve bu ögeler kararsızsa ortaya

⁶⁷ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*.

⁶⁸ Mouffe, *Demokratik Paradoks*.

⁶⁹ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*.

çıkılmaktadır, geniş gezici ögelerin (yüzer-gezer) varlığı ve bu ögelerin karşı-kamplara eklemleme ihtimali ve bu kampların arasındaki sınırın sürekli değişebilir olasılığı yani eşdeğerlik ve sınırlar hegemonyanın olmazsa olmazı olarak kabul edilmektedir.⁷⁰ Laclau ve Mouffe, Gramsci'nin hegemonya tanımına ait bazı kavramları yeniden elde etme yoluna gittiklerini şöyle açıklamaktadırlar:

İlişkiler sistemindeki genel bir zayıflamanın verili bir toplumsal ya da politik alandaki kimlikleri belirlediği, bunun sonucu olarak da gezici ögelerin çoğaldığı bir konjonktür, Gramsci'yi izleyerek organik kriz konjonktürü diyeceğimiz şeydir. Bu konjonktür tek bir noktadan doğmayıp, koşulların bir üstbelirleniminin ürünüdür ve kendisini sadece antagonizmaların çoğalmasında değil, toplumsal kimliklerin genelleşmiş bir krizinde de açığa vurur. Düşüm noktalarının yerleştirilmesi ve eğilimsel olarak ilişkisel kimliklerin oluşturulması yoluyla görece birleştirilmiş bir toplumsal ve politik alan, Gramsci'nin tarihsel blok dediği şeydir. Tarihsel bloğun farklı ögelerini birleştiren bağlantı tipi –tarihsel a priori'nin herhangi bir biçimindeki birlik değil, yayılımdaki düzenlilik- bizim söylemsel formasyon kavramımıza denk düşer. Tarihsel bloğa, içinde oluşturulduğu antagonizmalar zemini açısından ele aldığımız sürece, hegemonik formasyon diyeceğiz.⁷¹

Burada mevzi savaşı kavramına ve Gramsci'nin bu kavramla klasik Marksizm'e getirdiği yeniliğe ayrıca eğilmişlerdir. Gramsci bu kavramla toplumsalın kapanamazlığını öne sürer ve savaşın askeri alandan çıkararak toplumsalın içine sokar. Mevzi savaşı toplumsalın iki kampa ayrıldığını varsayarak eklemlemenin bu kampları ayıran sınırların hareketliliğine ilişkin bir pratik olarak ortaya koyar. İleri kapitalist toplumların yaşadığı bir sorun olarak politik alanların çoğalması ve birbirlerine eklemlemelerinin karmaşıklığını çözmek amacıyla Laclau ve Mouffe eklemleme mantığını ve sınır etkilerinin politik merkeziliği fikrini tutmuşlar fakat tek politik alan fikrini elemişlerdir. Mücadeleler politik alanlar çoğulluğunu işaret ediyorsa demokratik mücadeleler, eğer iki kampa bölünmüş tek bir alan kastediliyorsa popüler mücadeleler olacaklardır ki popüler mücadeleler demokratik mücadeleler arasında eşdeğerliklerin çoğalmasıyla oluşan pratikler olarak görülmektedir. Bu durumda Gramsci'nin hegemonik öznelerin zorunlu temel sınıflar olduğunu düşünmesi ve hegemonik eklemleme sırasında her toplumsalın belirli bir merkezde toplanacağı fikrinden Laclau ve Mouffe'un uzaklaştığı görülmektedir. İlk kopuş sonrası dışsal momentle alakalı sorunlar, hegemonik politika biçiminin modern zamanlarda sürekli değişip yeniden kurularak kendini yenileyen bir pratik olması, eklemlenen ve eklemleyenin

⁷⁰ Laclau ve Mouffe, Hegemonya ve Sosyalist Strateji.

⁷¹ Age, s.217.

asla sabitlenmemesi ama aynı da kalmamalara hatta eşdeğerlikler sisteminin kendisinin bile bir farklılığa dönüşme ihtimali üzerinden açıklanabilir. İkinci kopuşun getirdiği merkeziliği ve özü kabul etmeme durumunu, hegemonyanın bir politik ilişki tipi olması ve toplumsalın bir öze indirgenemez çoğulluğu üzerinden açıklanmaktadır. Toplumsalın çoğulluğu belli alanları özerkleşmesine sebep olur ve bu sanılanın aksine hegemonik bir pratik olarak tanımlanmaktadır. Politik bir ilişki tipi olarak hegemonya düzdeğişmeceli bir yapıya sahiptir, yerdeğiştirmenin getirdiği anlam fazlalığı etkisinin şiddetini belirler. Hiçbir toplumsal kimliğin tam olarak kazanılmadığı göz önüne alınırsa eklemleyici hegemonik oluş toplumsalın tamamını açıklayamaz ve merkezini oluşturamaz; aksi durumda dikişlenme olmuş ve hegemonya kavramı ortadan kalkmış demektir.⁷² Kısaca hegemonik eklemleme sürecinin merkezsizliğini ve değişme özelliğini şu Laclau ve Mouffe şu şekilde aktarmaktadırlar:

Her tarihsel blok –ya da hegemonik formasyon- yayılımdaki düzenlilik yoluyla kurulur ve bu yayılım büyük bir çeşitlilik gösteren öğelerin çoğalmasını içerir: ilişkisel kimlikleri kısmen tanımlayan farklılık sistemleri; bunları bozan fakat karşıtlığın yerinin kendisi düzenli hale geldiği ve böylece yeni bir farklılık oluşturduğu ölçüde dönüşümcü bir biçimde ıslah edilebilen eşdeğerlik zincirleri ya iktidarı ya da ona karşı değişik direniş biçimlerini yoğunlaştıran üstbelirlenme biçimleri; vb. Önemli olan nokta şudur ki, bütün iktidar biçimleri pragmatik bir tarzda ve toplumsala içsel olarak kurulur; iktidar hiçbir zaman temel değildir.⁷³

Hegemonik ilişkinin bu bağlamda ortaya çıkması, yukarıda bahsedilen demokratik devrimle mümkün olmuştur. Marksist ve Jakoben gelenekteki politik birleştirmeye ve mücadele alanının tekliğine yapılan vurgudan ayrılarak, çoğulluğun ve belirlenemezliğin hâkim olduğu bir döneme politik anlatıdır. Fransız Devrimi'yle başlayan demokratik söylemin eşitlik ve özgürlüğün etki ettiği alanın genişlemesi tâbiyete karşı mücadelenin yaygınlaşması üzerinde büyük etkisinin olması, Laclau ve Mouffe'un eşitsizliğe ve tâbiyet ilişkilerine karşı mücadele edecek bir kolektif hareketin sınırlarını çizme yolunda önemli bir başlangıç noktası olmaktadır. Bu noktada farklı sosyalist söylemleri kullanmalarını politik ve ekonomik eşitsizliğin eleştirisi, tabiiyet biçiminin sorgulanması ve yeni hak talep edilişi bir yerinden oluş ortaya çıkarmaktadır, dolayısıyla demokratik devrimin içinde bir moment olarak görülmesi doğaldır. Birleşik özne tasavvurunun eleştirilmesi ve özne konumlarının söylem alanını oluşturduğunun tanımlanması demokratik devrimin

⁷² Age.

⁷³ Age, s. 225.

geçirildiği toplumlarda antagonizmaların çoğulluğunu getirmektedir. Radikal ve çoğulcu demokratikliğin temelini oluşturan bu özelliklerdir.⁷⁴

Hegemonya ilişkilerinin süregeldiği düzende liberal demokrasiyi agonistik açıdan yeniden tanımlayarak onun paradoksal doğasına teorik bir zemin oluşturulmak hedeflenmiş, liberal ve demokratik söylem birbirlerini engelleyen iki taraf olarak eklemlenmişlerdir, bu eklemlenme birbirlerinin gelişimini engeller ve toplumsal alan ne tamamen eşitlikçi ne de tamamen özgür olabilir, dolayısıyla hegemonik bir ilişki içerisinde görülmektedir.⁷⁵ Günümüzde neoliberal modelin, Gramsci'nin organik kriz tanımına benzeyen bir kriz halinde olması sol düşüncenin bu değişim anından faydalanmak üzerine girişimde bulunmasını gerektirmektedir.⁷⁶ Bu noktada hem liberal demokratik siyasal kurumların öneminin sol tarafından kavranması önemli bir adımdır hem de mevcut hegemonik düzeni değiştirmeye yönelik girişimlerin devam etmesi önem teşkil etmektedir. Bu bakış açısından liberal demokrasinin etik-politik ilkeleri (özgürlük ve eşitliğin herkes için oluşu) yok edilmesi gereken düşmanlar değil, ideale getirilemeyen pratiklerdir. Solun görevi, burada asıl mücadelenin kapitalizmin liberal demokrasiyi kılıf olarak kullandığı neoliberal demokrasi pratiğini değiştirmek olduğunu görmek ve göstermektir.⁷⁷ Karşı hegemonya için harekete geçmek ancak, kapitalizmin neoliberal demokrasiye sabitlendiği düğüm noktalarına karşı-hegemonik saldırılarla mümkün olabilir, ama asıl önemli olan yeniden eklemlenme anında yapılacak “ilerici olmayan” eklemlenmelere karşı korumasız olmamaktır. Hâkim krizin ve mevcut hegemonyanın çözülmesi ve karşı-hegemonyanın kurulması anında eklemlenen kimlikler bu noktada önem taşımaktadır, solun görevi bu değişime hazırlıksız olmamaktır.⁷⁸

1.3 Radikal Demokrasi ve Feminist Teorinin “Kesişimi”

Feminist teori ve feminizm hala üzerinde tartışılan ve tek bir cümleyle tanımlanamayacak kadar geniş kavramlar olmasına rağmen geniş anlamıyla, kadın hareketiyle, kadının var olduğu her alanda kadının tanınması, kendini tanımlaması, özgürleştirilmesi ve geliştirmesiyle ilişkilendirilir. Bu geniş tanıma ulaşana kadar feminist hareketin aşama aşama kendini geliştirmesi uzun bir tarihsel ve bilişsel süreçte mümkün

⁷⁴ Age.

⁷⁵ Mouffe, *Demokratik Paradoks*.

⁷⁶ Mouffe, *Dünyayı Politik Düşünmek*.

⁷⁷ Mouffe, *Siyasal Üzerine*.

⁷⁸ Mouffe, *Dünyayı Politik Düşünmek*.

olmuştur, Rosalind Delmar'ın vurguladığı gibi “tek bir feminizm yerine feminizmlerin çoğulluğundan bahsetmek daha anlamlıdır.”⁷⁹ Liberal, radikal, sosyalist ve postmodernist feminist gelenekleri içeren, kadının seçme hakkından yaşama ve tanınma hakkına, sosyal ve ekonomik alanda hak isteminden kendini tanımladığı çoklu kimliklerin kesiştiği noktalardaki yüklerine işaret ettiği bu süreç feminist siyaset felsefesinin tarihini oluşturmaktadır.⁸⁰

Feminist düşüncelerin kökeni eski Yunan ve Çin medeniyetlerine kadar dayansa da hareketin organize olarak ortaya çıkışı Mary Wollstonecraft'ın “Kadın Haklarının Savunması” metniyle olduğu söylenebilir. Bu metinle başlayan kadının seçme hakkı istemi, kadının hukuki ve siyasi açıdan erkeklerle eşit haklara sahip olmasını içeren, feminist hareketin birinci dalgası olarak adlandırılmaktadır. Birinci dalga feminizmin getirdiği ve dünyanın birçok yerine yayılan kadının seçme hakkı kazanımı sonrası duraklama dönemine giren hareketin canlanması 1960'larda başlayan ikinci dalga feminizm akımıyla mümkün olmuştur. Kadınların “sadece” siyasi haklar kazanmasının yeterli olmadığını fark edilmesi ve kadın baskısının kişisel, psikolojik ve cinsel yönleriyle ele alınmasının başlaması, Betty Friedan, Kate Millet ve Germaine Greer, Shulamith Firestone, Simone de Beauvoir gibi düşünürlerin kadının özgürleştirilmesi fikrini işlemesiyle birlikte sosyal ve ekonomik hak istemi dönemi ikinci dalganın temelini oluşturmaktadır. Bu akımla beraber hem patriyarkal sisteme karşı kadının özgürleşmesi savunulmuş hem de cinsiyet ve toplumsal cinsiyet farkı ortaya konmuştur. Bu altyapı sayesinde üçüncü dalga feminizm inşa edilmiştir.⁸¹ Shelley Budgeon'a göre dönemsel olarak ikinci dalga feminizmin bitişi ve üçüncü dalga akımının başlayışı arasında keskin bir çizgi bulunmamakta, dalgalar arası kümülatif bir geçiş yaşanmakta ve belli değişimler ve çatışma noktaları bulunmaktadır.⁸² İkinci dalga feminist fikirlerin genişletilmesi ve yapıbozumuna uğratılmasıyla ortaya çıkan fikirlere sahip postmodern ve postyapısalcı feministler üçüncü dalga akımını oluşturmaktadır. Dönemsel olarak 1980'lerden sonrasında gelişmeye başlayan üçüncü dalga, içinde bulunduğu siyasi ve sosyal ortamı da

⁷⁹ Rosalind Delmar, “What is Feminism?,” *What is Feminism?*, içinde, derl., Juliet Mitchell ve Ann Oakley, (Oxford: Blackwell, 1986), aktaran, Alison Stone, *Feminist Felsefeye Giriş*, Çev. Yonca Cingöz ve Bilge Tanrısever, (İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2015).

⁸⁰ Noelle McAfee ve Katie B. Howard, “Feminist Political Philosophy,” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, içinde, derl., Edward N. Zalta, (<https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/feminism-political/>), Erişim: 12 Şubat 2018.

⁸¹ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, Çev. Şeyma Akin, (Ankara: Adres Yayınları, 2010).

⁸² Shelley Budgeon, *Third-wave feminism and the politics of gender in late modernity*, (UK: Palgrave Macmillan, 2011), Aktaran, Bilge Durutürk, “Feminizm ve Çokkültürlülük Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme,” *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 2, (2018): 76-90.

göz önüne alırsak, psikanalizi feminist teoriyle birleştiren ve daha çok farklılık meselesine odaklanan ve bu meseleyi kadın-erkek düzleminden sıyrarak bu akım, farklı kimliklere sahip kadınların kadınlarla arasındaki farklılıklara ve ilişkilere de odaklanmıştır.⁸³

Feministlerin kimlik politikası, kesişimsellik ve çok kültürlülük konularına eğilmeleri, bell hooks, Kimberle Crenshaw, Patricia Hill Collins gibi düşünürlerin siyah feminizm hareketiyle siyah kadınların kadın olmakla ilgili sorunlarının beyaz kadınlardan önemli noktalarda farklılık gösterdiğine dikkat çekmeleri sayesinde mümkün olmuştur.⁸⁴ Bireyler arası ilişkiler analiz edilirken, kişiyi kendini tanımladığı kimliklerin çokluğu sebebiyle birden fazla etkeni göz önünde bulundurması, patriyarkal mücadele karşısında beyaz feminizme nazaran dezavantajlı konumda olan siyah kadınların problemlerinin gündeme gelmesinin yolunu açmıştır.⁸⁵ Bu hareketten türeyen kesişimsellik kavramı, kısaca birbiriyle kesişen farklı tahakküm sistemlerinin kimlikler üzerinden bireylere aktarılması, hegemonya-tahakküm ilişkisi açısından incelenmeye değer görünmektedir.

1980'lerin sonuna doğru siyah feminizm hareketinin öncülerinden Kimberle Crenshaw'ın orta sınıfa tabii beyaz feministlerin siyah feministleri feminist gündemin dışında bırakması ve ırkçılık karşıtı hareketin içinde siyah erkeklerin siyah kadınları gündem dışında bırakmasına dikkat çekmesi, Patricia Hill Collins'in millet ve aile üzerine yazılarında kesişimsellik terimini kullanmaya başlaması ile birlikte; ırk ve cinsiyet hallerinin kesişiminden doğan sorunlara işaret etmesiyle ortaya çıkan kesişimsellik kavramı, Romana P. Dos Reyes ve Diana Mulinari ve Nira Yuval-Davis tarafından teori, Ange-Marie Hancock ve Leslie McCall tarafından çerçeveleri belirlenerek ve Kimberle Crenshaw tarafından politika olarak tanımlandırılarak hızla kendine literatürde yer bulmuştur.⁸⁶

Crenshaw için kesişim, Aida Hurtado için ayrıcalık derecesi, Collins için tahakküm matrisi adını alan, bireyin kimliklerinin ve toplumdaki kimliklerin oluşturduğu bu farklı güç sistemleri, toplumsal cinsiyet hiyerarşisiyle bağlantılı eşitsizliklerin ırk ve/veya etnisite, toplumsal cinsiyet ve sınıf temelli eşitsizliklerden ayrı ve kopuk bir şekilde ele

⁸³ Heywood, *Siyasi İdeolojiler*.

⁸⁴ Stone, *Feminist Felsefeye Giriş*.

⁸⁵ bell hooks, *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*, Çev. Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün, Aysel Yıldırım, (İstanbul: bgst Yayınları, 2014).

⁸⁶ Maria Carbin ve Sara Edenheim, "The intersectional turn in feminist theory: A dream of a common language?," *European Journal of Women's Studies*, 20, 3, (2013): 233-248.

alınamayacağı düşüncesini ifade eder.⁸⁷ Kimlik çeşitleri içine zamanla farklı düşünürler tarafından yaş, engellilik, cinsellik, göçebelik, din gibi farklı boyutlar eklenmiştir.⁸⁸ Bu sınıflandırmaların çokluğu ekonomi, yönetim, şiddet ve sivil toplum gibi kurumsal boyut ve sınıf, toplumsal cinsiyet, etnisite ve yukarıda bahsedilen diğer özellikler gibi sosyal boyut olarak sistematize edilebilir, bu kimliklerin her biri birer sistem oluşturup kesişerek ya da üst üste örtüşerek sosyal ilişkileri inşa etmektedir.⁸⁹

Kesişimsellik siyah kadınların ırk ve toplumsal cinsiyet üzerinden yaşadığı ikili eşitsizlik durumuna dikkat çekmeleri ile başlayan, antiözcü bir açıdan yola çıkarak bir kadından diğerine bir iletişim köprüsü kurmayı amaçlayan ve gelişerek geniş anlamda çoklu kimlik krizlerinin grup ve toplumsal alan politikalarındaki gerginliğini anlamlandırmak bağlamında kullanışlı bir yol haline gelmiştir.⁹⁰ Kısacası kesişimsellik üzerine çalışmalar insan hakları söylemi çerçevesinde kadınların yaşadığı tüm farklılık boyutları deneyimlerinin getirdiği eşitsizliğin, kadının güçlenmesi önündeki etken olarak görülmesinin bir sonucu olarak gelişmiştir.⁹¹

Özcü bir yaklaşımla kimlik sınıflandırmasına eleştirel yaklaşan postmodern feministler kadın kimliğinin ortaya çıkardığı kimliğe saplanma ve öznenin tek bir kimlikle kendini tanımlamasının imkansızlığı üzerinde durmuşlardır.⁹² Performatif feminist statüsünde adlandırabileceğimiz Laclau ve Mouffe'un arayışları, feminist teorinin ulaştığı öznenin çoklu kimliklerini yok saymamak noktasında, siyasal alana cinsiyetler arasındaki farklılıklarla alakalı sorunları, öznelerin kendi kimliklerinde ve birbirleri arasında kesişimsel özellik gösteren farklılıklarını geri plana atmadan ve dondurmadan nasıl bir siyaset oluşturulabileceğine dairdir.⁹³

Feminist siyasal hareket kapsamında kadınların kimlik olarak homojen bir kadın kimliğine sahip olduğunu düşünmenin bütünlleştirici tavrına karşı çıkan Mouffe'a göre özgürlük ve eşitlik temelli bir toplumsal çözüme, özcü kimlikleri yapısökümüne uğratarak,

⁸⁷ Age.

⁸⁸ Yuval-Davis, Nira, "Intersectionality and Feminist Politics," *European Journal of Women's Studies*, 13, 3, (2006): 193-209.

⁸⁹ Walby, Sylvia, "Complexity Theory, Systems Theory and Multiple Intersecting Social Inequalities," *Philosophy of Social Sciences*, 37, 4, (2007): 449-470.

⁹⁰ Crenshaw, Kimberle, "Mapping The Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence Against Women of Color," *Stanford Law Review*, 43, (1991): 1241-1299.

⁹¹ Yuval-Davis, "Complexity Theory...".

⁹² McAfee ve Howard, "Feminist Political Philosophy".

⁹³ Nash, Kate, "Beyond Liberalism? Feminist Theories of Democracy," *Gender Politics and The State*, içinde, derl., V. Randall ve G. Waylen, (New York: Routledge, 2002), ss. 45-57.

homojenliği ve bütünlüğü yok sayarak ulaşılabilir. Özne ilişkilerinde çoklu-kimlikleri sebebiyle bir konumda hâkimken diğesinde tâbi olabilir. Bu bir üstbelirlenim ve yer değiştirme sürecinin yaşandığı söylemsel bir pratiktir ve özne kimliklerinin kesişim noktasında daima olumsal ve kararsız karaktere sahiptir.⁹⁴ Kadınların, siyahların, eşcinsellerin ve diğerslerinin talepleri ve farklı demokratik mücadeleler arasında eşdeğerlik zinciri kurarak yaşanacak bir eklemlenmenin tahayyülü dışlanan özne konumlarının hegemonya karşısında bir güç olacağına yöneliktir.⁹⁵ Bu noktada özneleri sürekli dönüştüren eklemsele pratikler çeşitliliği, öznenin özü yapısökümüne uğradığında ortaya çıkan düğüm noktaları sayesinde kısmen sabitleştirilebilir. Bu şekilde inşa edilen kimliklerden özne kendine uygun bulduğu bir gruba eklemlenerek yurttaş kavramını oluşturmaktadır ve toplumsal ilişkilerde yeri olmayan cinsiyet farklılıklarının dışlandığı bir statüde bulunmalıdır. Mouffe'a göre toplumun ve sosyal yaşamın çeşitli alanlarında söylem, pratik ve kurum bazlı cinsiyet farklılıklarına dayalı eşitsizliklerin yok edilmesi bu kararsız olumsal eklemlenme biçimiyle olabilir.⁹⁶

Radikal demokrasi pratikte tahakküm şartlarını içeren çok sayıda toplumsal ilişkiye karşı mücadele etmek amacıyla feminist, çevreci, LGBTİ+ gibi toplumsal hareketlerin demokratik taleplerinin eklemlenmesiyle oluşacak eşit ve özgürleştirici bir pratik yurttaşlık biçimlerini ortaya koymayı amaçlar. Yurttaşlar "biz" ve "onlar" ayrımı yaparak bir sınır çizerken "biz"ın içindeki farklılıkları dışlamayacak, hegemonun dışlayıcılığı çerçevesinde birleşecektir. Toplumsal talepler doğrultusunda böyle bir eklemlenme pratiğinin varlığı, kadına ilişkin özcü bir atamanın yokluğunun farklı birliktelik ilişkileri kuran kimliklerin ortak eylem inşasını engellememektedir, düğüm noktaları sayesinde feminist bir kimlik ve mücadele mümkündür, yani feminist siyaset ayrık bir siyaset yerine taleplerin eklemlenişi ile kurulmaktadır.⁹⁷ Feminist bağlamda kesişimsellik, Mouffe ve Laclau'nun savunduğu radikal demokratik bir siyaset için kapitone noktasını oluşturmaktadır.⁹⁸

Mouffe feminist hareket içinde bulunan çokluğun farklılıklarına rağmen ortak bir mücadele alanında eklemlenmenin/kesişmenin olabilirliğine dikkat çekmektedir:

Feminizm bana göre kadının eşitliği mücadelesidir. Ama bunun ortak bir öz ve kimlikle tanımlanabilen ampirik bir grubun, yani kadınların eşitliğini gerçekleştirecek bir mücadele

⁹⁴ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*.

⁹⁵ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*.

⁹⁶ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*.

⁹⁷ Age.

⁹⁸ Bilge, Sırma, "Recent Feminist Outlooks on Intersectionality," *Diogenes*, 57, 1, (2010): 58-72.

değil de daha çok ‘kadın’ kategorisinin ikincil konuma itilerek inşa edildiği çoklu biçimlere karşı bir mücadele olarak anlaşılması gerekir. Ancak bu feminist hedeflerin içlerinde biçimlenebilecekleri söylemlerin... çokluğuna göre çok sayıda farklı yoldan inşa edilebileceği gerçeğinin farkında olmak zorundayız. Dolayısıyla zorunlu olarak çok sayıda feminizm vardır...⁹⁹

⁹⁹ Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, s. 133.

2.BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

Türkiye'deki kadın hareketi, bugün bulunduğu noktada toplumsal bir tepki mekanizması oluşturabiliyor olmasının gücünü tarihinden ve bu tarih boyunca yaşadığı deneyimlerden, geçtiği dönüm noktalarından almaktadır. Türkiye'de kadın hareketinin bireysel ve gruplar arası farklılıkları görüyor ve bunlarla birlikte bir kolektif kimlik inşa ediyor oluşu, bunun yanında örgütlenme pratiklerini ve taleplerini dönemin koşullarına ve ihtiyaçlara göre dönüştürebiliyor oluşu onun potansiyelini ortaya koymaktadır. Oluşturduğu muhalif tutum, kitlesel ve örgütlü bir hareket oluşu bu çalışmanın odak noktası olmasında büyük rol oynamaktadır. Bu sebeple hareketin tarihine kısa bir bakış, bu potansiyeli anlamak ve bu çalışma için önemini kavramak açısından yararlı olacaktır.

Türkiye'deki kadın hareketinin tarihi ve kurumsallaşması incelendiğinde Nükhet Sirman'ın ve Ayşegül Yaraman'ın farklı yaklaşımları bulunmaktadır. Sirman'a göre 19. Yüzyılda başlayan ilk dalga feminist hareketin ikinci dalgaya geçişi Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber yaşanmış, 1980'lere kadar sürmüştür ve günümüzde kadın hareketi üçüncü dalgada bulunmaktadır.¹⁰⁰ Yaraman'a göre ise Türkiye'de kadın hareketi iki aşamalıdır, ilk aşama farklılıklara bakmaksızın eşitlik istemi içeren bir hareket iken ikinci aşama farklılıklara rağmen eşitlik istemini içermektedir.¹⁰¹ Özellikle 1980'lerde aile yapılanması ve toplumdaki yerlerini sorgulamaya başlayan kadınlar, 1990'lı yıllara gelindiğinde örgütlenme hızını artırmaya, kampanyalar yürüterek, sivil toplum kuruluşlarında birleşerek devlet politikalarında değişimler için savaşır olmuşlardır.¹⁰² Bu gelişmeleri Mouffe'un siyasal ve siyaset ilişkisiyle açıklamamız gerekirse, siyasal olanı siyaset alanına taşımayı başarmışlardır.¹⁰³ Bu nedenlerle kadın hareketinin radikal demokraside eklenme ve agonistik bir demokraside karşı-hegemonya kurabileceği ihtimalinin düşünülmesi gerekmektedir.

¹⁰⁰ Nükhet Sirman, "Feminism in Turkey: A Short History," *New Perspectives on Turkey*, 3, (1989): 1-34, Aktaran, Simten Coşar ve Funda Gençoğlu-Onbaşı, "Women's Movement in Turkey at a Crossroads: From Women's Rights Advocacy to Feminism," *South European Society and Politics*, 13, 3, (2008): 325-344.

¹⁰¹ Ayşegül Yaraman-Başbuğu, *Resmî tarihten kadın tarihine: elinin hamuruyla özgürlük*, (İstanbul: Bağlam, 2001), Aktaran, Simten Coşar ve Funda Gençoğlu-Onbaşı, "Women's Movement in Turkey at a Crossroads: From Women's Rights Advocacy to Feminism," *South European Society and Politics*, 13, 3, (2008): 325-344.

¹⁰² Betül Karagöz, "Türkiye'de 1980 sonrası Kadın Hareketinin Siyasal Temelleri ve İkinci Dalga Uğrağı," *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 3, 7, (2008): 168-190.

¹⁰³ Mouffe, *Demokratik Paradoks*.

Kadın hareketinin tarihi, özgürleşmesi, geçirdiği süreç ve toplumda kendini konumlandığı yer zamanla değişmiştir; kadınlar dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de kamusal yaşamda daha çok var olmanın yollarını hep aramıştır.¹⁰⁴ Türk siyasal yaşamında din faktörünün varlığını artırması bir yandan kadın hareketine dini bir boyut da kazandırmış ve İslamî kadın örgütleri de kadın hareketinin bir parçası olmuş,¹⁰⁵ diğer yandan dinin kadın özgürleşmesinin önünde engel olabileceğinin ihtimali¹⁰⁶ vurgulanmıştır. Kadınların sivil toplum kuruluşları kurarak kamusal ve özel alanda yaşadıkları problemlerle baş etme yöntemleri 1980’lerden sonra kurumsal bir hareket haline dönüşmesini sağlamış, kadın sivil toplum kuruluşları hem bağımsız birer aktör olarak hem de birleşip dayanışma içine girerek haklarını savunmaya başlamışlardır.¹⁰⁷

Feminist kadın hareketinin Türkiye’de daha önceden bilinmeyen yeni bir muhalefet türü yaratırken başvurduğu kapsayıcı, anti-otoriter, hiyerarşiye ve katı örgütlenme

¹⁰⁴ Nükhet Sirman, “Feminism in Turkey: A Short History,” *New Perspectives on Turkey*, 3, (1989): 1-34; Çağla Diner ve Şule Toktaş, “Waves of feminism in Turkey: Kemalist, Islamist and Kurdish women’s movements in an era of globalization,” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12, 1, (2010): 41-57; Kathryn Libal, “Staging Turkish Women’s Emancipation: Istanbul, 1935,” *Journal of Middle East Women’s Studies*, 4, 1, (2008): 31-52; Karagöz, “Türkiye’de 1980 sonrası...”; Elif Gazioğlu, “Mobilizing for women’s organizations: getting into activism,” *Fe Dergi*, 3, 1, (2011): 72-82; Şirin Tekeli, *Feminizmi Düşünmek*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017); Dilşah Şaylan, “Contemporary Women’s Movement in Turkey: Production of Different Knowledges,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2011; Meral Apak, “1980-90 Arası Türkiye’de Kadın Hareketinin Gelişim Süreci ve 2000’lere Yansıması: Farklılıklar, Tartışmalar, Ayrışmalar,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2004.

¹⁰⁵ Yeşim Arat, *Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics*, (New York: State University of New York Press, 2005); Zehra Yılmaz, “Dindarlığın Yeniden İnşasında İslamcı Kadınlar,” *Mülkiye Dergisi*, 37, 4, (2013): 9-32; Canan Aslan Akman, “Sivil Toplumun Yeni Aktörleri Olarak İslami Eğilimli Kadın Dernekleri,” *Toplum ve Demokrasi*, 2, 4, (2008):71-90; Yeşim Arat, “Islamist Women and Feminist Concerns in Contemporary Turkey: Prospects for Women’s Rights and Solidarity,” *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 37, 3, (2016): 125-150.

¹⁰⁶ İnci Özkan Kerestecioğlu ve Simten Coşar, “Feminist Politics in Contemporary Turkey: Neoliberal Attacks, Feminist Claims to the Public,” *Journal of Women, Politics & Policy*, 38, 2, (2017): 151-174; Yeşim Arat, “Religion, Politics and Gender Equality in Turkey: implications of a democratic paradox?,” *Third World Quarterly*, 31, 6, (2010): 869-884; Jessica Leigh Doyle, “Government co-option of civil society: exploring the AKP’s role within Turkish women’s CSOs,” *Democratization*, (2017): 1-19.

¹⁰⁷ Songül S. Gül, Büşra Özen, ve Özlem N Kahya, “Morçatı ve Şefkat-Der Örneğinde Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Sivil Toplumun Rolü,” *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, (2017): 199-226; Elif Gazioğlu, “Sendikal Hareket ve Feminizm:Dayanışmanın Ötesi,” *Praksis*, 24, (2010): 41-55; Aytül Kasapoğlu ve Necmettin Özerkmen, “Gender Imbalance: The Case of Women’s Political Participation in Turkey,” *Journal of International Women’s Studies*, 12, 4, (2011): 97-107; Hülya Simga ve Gülru Z. Göker, “Whither feminist alliance? Secular feminists and Islamist women in Turkey,” *Asian Journal of Women’s Studies*, 23, 3, (2017): 273-293; Yeşim Arat, “From Emancipation To Liberation: The Changing Role of Women in Turkey’s Public Realm,” *Journal of International Affairs*, 54, 1, (2000): 107-123; Simten Coşar ve Funda Gençoğlu-Onbaşı, “Women’s Movement in Turkey at a Crossroads: From Women’s Rights Advocacy to Feminism,” *South European Society and Politics*, 13, 3, (2008): 325-344; Nuray Göl, “Türkiye’de Kadın Hareketine Ka-der (Kadın Adayları Destekleme Ve Eğitim Derneği) Bağlamında Bir Bakış,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul: 2010; İlkay Yılmaz, “1990 Sonrası Türkiye’de Demokratikleşmeye Kadın Hareketinin Etkisi: TCK Kadın Platformu Örneği,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2006.

biçimlerine karşıt duruşu, kuralları erkeklerce belirlenmiş bir politika oyununun içinde ideolojik ve toplumsal bir mücadele yolunu benimsemesi, Türkiye’deki feminist hareketin sağlam temellere dayanmasını sağlamıştır. Bu özellikleri çerçevesinde grupların ve bireylerin inisiyatifine güvenen, demokratik ve çoğulcu bir hareket halini almıştır.¹⁰⁸

Bu coğrafyada kadın hareketinin tarihi, kurumsallaşması ve geçirdiği evrelere bakılacak olursa, farklı kategorilendirmelerin mevcut olduğu görülür. Sirman’a göre 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde modernleşme döneminde eğitim hakkı istemi ile başlayan ve ilk dalga feminist hareketin, ikinci dalgaya geçişi temel hak ve özgürlüklerin kazanıldığı Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla beraber yaşanmış, 1980’lere kadar sürmüştür ve günümüzde kadın hareketi kadınların toplumsal ve siyasal yaşamda önemli bir var olma savaşı yürüttüğü ve hala devam eden üçüncü dalgada bulunmaktadır. Özellikle son aşamayla ilgili konuşup onu bir şekle veya kalıba sokmak bu sebeple kolay değildir.¹⁰⁹ Yaraman’a göre Türkiye’de kadın hareketi iki aşamalıdır, ilk aşama farklılıklara bakmaksızın biçimsel bir yasal bir erkeğe eşitlik istemi içeren süreçken ikinci aşama toplumsal cinsiyete farkındalığın baz alındığı, farklılıklara rağmen eşitlik istemini içeren, kazanımların pratiğe dökülmesi için patriyarkal kodların sorgulandığı dönemdir.¹¹⁰ Bu iki dönem tarihsel bağlamda ardışık olarak görünse de aslında iç içe geçmiş bir gelişim sürecidir.¹¹¹ Türkiye’deki kadın hareketini içerik olarak ayıran özelliklerin miladı 1980’lerdir: kadın hareketinin belirli bir zümrenin elinde olmaktan çıktığı, toplumsal kurtuluş yerine kadın mücadelesine önem verilen, kadın örgütlenmesinin yanı sıra sanat ve basın gibi farklı çalışma alanlarında kendini gösterip genişleyen bir hareket haline gelmiştir.¹¹²

Türkiye’de kadın hareketi tarihinin dönemlere ayrılması konusunda farklı yaklaşımlar bulunsa da başlangıcın Tanzimat Dönemine denk düştüğü konusunda fikir birliği bulunmaktadır.¹¹³ Osmanlı Devleti’nin modernleşme hareketine bağlı olarak,

¹⁰⁸ Tekeli, *Feminizmi Düşünmek*.

¹⁰⁹ Sirman, “Feminism in Turkey...”.

¹¹⁰ Yaraman- Başbuğu, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine...*, Aktaran, Simten Coşar ve Funda Gençoğlu-Onbaşı, “Women’s Movement in Turkey...”

¹¹¹ Ayşegül Yaraman, “Türkiye’de Kadınlık Durumu ve Toplumsal Değişme,” (2007, Mart), (<http://www.aysegulyaraman.com/makale/turkiyede%20kadinlik%20durumu%20ve%20toplumsal%20degisime.pdf>), Erişim: 3 Şubat 2019.

¹¹² Ayşegül Yaraman, *Türkiye’de Kadınların Siyasal Temsili: Dişiliksiz Siyaset*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999).

¹¹³ Sirman, “Feminism in Turkey...”; Yaraman, “Türkiye’de Kadınlık Durumu...”; Deniz Kandiyoti, "End of Empire: Islam, Nationalism and Women in Turkey," *Women, Islam and the State*, içinde, derl., Deniz Kandiyoti, (London: Macmillan Academic and Professional, 1991), ss. 22-48; Serpil Sancar, “Türkiye’de

Tanzimat ile başlayan ve II. Meşrutiyet'e kadar süren, aktörü kadın olmayan, aydın erkeklerin girişimleriyle yapılan kadının varlığına dair tartışmalar ile başlayan bu süreç özellikle kadınların eğitim hakkı, evliliğin düzenlenmesi ve kadınlara yönelik yayınların çıkarılması konularında reformlara dönüşmüştür. II. Meşrutiyet ile I. Dünya Savaşı'nın bitimi arasındaki süreçte ise eğitimde reformlara devam edilmiş, özellikle savaş dönemlerinde, hayır işi ve yardımlaşma gibi sebeplerle kurulan kadın dernekleri ve belli alanlarda kadınların çalışabilmesi için yapılan eylemlerle kadınlar kendi hikayelerinin öznesi olabilmişlerdir.¹¹⁴ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kadınların eğitim, çalışma ve medeni haklarda geçirdiği dönüşümler ile örgütleri yoluyla kamusal alana açılmaları karşılıklı bir etkileşimin sonucu olmuştur. Fatma Aliye, Halide Edip, Nezihe Muhittin gibi isimler bu dönemin önde gelen kadın hareketi temsilcileridir. Bağımsızlık mücadelesi dönemi boyunca ve Cumhuriyet'in kurulmasıyla, erken Cumhuriyet döneminde savaşlarla sekteye uğrayan kadın hakları özelindeki modernizasyonun devam etmesi için mücadeleler verenler yine bu isimler olmuşlardır.¹¹⁵

Cumhuriyet rejimi 1926'da getirdiği medeni hukuk ile kadın ve erkek evliliğinde tek eşliliği, boşanma hakkını düzenleyip, diğer kanunlarda da nispeten kadın-erkek eşitliğine dayalı düzenlemeler yapmışsa da¹¹⁶ kadınların seçme ve seçilme hakları açısından isteksiz bir noktada kalmıştır, Nezihe Muhittin'in kurduğu Kadınlar Halk Fırkası'nın reddi ve yerine Türk Kadınlar Birliği'nin kurulmasına izin verilmesi bunu destekler niteliktedir. Kadınlar 1930 yılında yerel seçimlerde, 1934 yılında ise genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı kazanmışlardır.¹¹⁷ Şirin Tekeli, erkeklerle eşit bir şekilde tanınan yurttaşlık hakkından sonra kadınların feminizmden uzaklaştığı dönemi "devlet feminizmi" olarak tanımlamaktadır.¹¹⁸

Türkiye'de kadın hareketi; özellikle 1950'lerden sonra ülkede yaşanan çok partili sisteme geçişin sıkıntılarının ve darbelerin oluşturduğu ortamın demokratikleşme ve kadınların politik ilerlemesine müsait olmaması sebebiyle nispeten sessiz kaldığı ve

kadın hareketinin politigi: Tarihsel bağlam, politik gündem ve özgünlükler," *Birkaç Arpa Boyu*, 21, (2011): 61-117; Tekeli, *Feminizmi Düşünmek*.

¹¹⁴ Age.

¹¹⁵ Yaraman, *Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili*.

¹¹⁶ Deniz Kandiyoti, "Emancipated but unliberated? Reflections on the Turkish case." *Feminist studies* 13.2 (1987): 317-338, Aktaran, Coşar ve Gençoğlu-Onbaşı, "Women's Movement in Turkey..."

¹¹⁷ Yaraman, *Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili*.

¹¹⁸ Şirin Tekeli, 'Emergence of the feminist movement in Turkey', *The New Women's Movement*, içinde, derl., D. Dahlerup, (London: Sage, 1986), ss. 179-199, Aktaran, Coşar ve Gençoğlu-Onbaşı, "Women's Movement in Turkey".

pasifize olduğu bir döneme girmiş, bu dönemde kadın grupları kendilerine sol ya da sağ gruplar içinde yer bulabilmiştir.¹¹⁹ 1980 darbesinden sonra toplumsal ve siyasal koşulların değişmesi, özellikle Sirman'a göre devlet politikasının, Kemalizm'in yeniden yorumlanarak Türk-İslam sentezi çerçevesinde sunulması¹²⁰ ve Aksu Bora ve Asena Günel'a göre "özel olan politiktir" söyleminin yayılması beraber taciz, tecavüz, şiddet ve çalışma alanlarında eşitsizlik gibi konularda kadınların birleşmesine sebep olmuştur.¹²¹ 1980'ler Türkiye'nin neoliberalizm söylemi ile tanıştığı depolitize edilen toplumun kapitalist söylemde tekrar politize edildiği bir dönem olsa da farklı görüşlerden feministlerin (sosyalist, radikal, etnik, İslamcı, Kemalist, liberal ve kültürel feministler) "kadın meselesi" paydasında buluşması önemlidir.¹²² Dönemin şartları göz önüne alındığında kadın hareketi, en radikal söylemlerde bulunan ve sadece mevcut kadın politikalarını değil, patriyarkal sistemi de eleştirerek sorunun hem köküne inen hem de pratikteki yansımaları eleştiren bir noktada durmuştur.¹²³ Bilinç yükseltme grupları ve Feminist Manifesto gibi gelişmelerle kadının bedeni ve kimliği üzerine tartışmalara evrilmesi kadının kimliği bedeni ve emeği üzerine kurulan tahakkümü reddedişe dönüşmüştür.¹²⁴

Hareketin kazandığı ivme ideolojik anlamda büyük bir alan açmıştır; sadece kadın ve erkek kimliklerini mercek altına almakla kalmamış, aynı zamanda farklı kadın kimliklerinin tanımlanması ve kadınların seçeneklerinin çoğaltılması konularını gündemine almıştır. 1987'de kabul edilen CEDAW'ın devletin dış politikasının bir sonucu olması gibi,¹²⁵ 1990'da devletle yapıcı ilişkiler kurma ve diyalogu artırma yoluna gidilmesi ile tepeden inme açılan Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü kadın-erkek eşitliği politikalarını devlet politikası haline getirmekte yetersiz kalmışsa da politik gündeme kadın politikasını getirmek konusunda öncü bir hareket olmuştur.¹²⁶ Bu noktada devletin kadın hakları dernekleriyle artan diyalogu ve sivil toplum örgütlerinin artışının sebebi olarak Türkiye'nin Avrupa Birliği aday ülke statüsü çerçevesinde kadın hakları derneklerinin

¹¹⁹ Diner ve Toktaş, "Waves of Feminism in Turkey..."

¹²⁰ Sirman, "Feminism in Turkey..."

¹²¹ Aksu Bora ve Asena Günel, *90'larda Türkiye'de Feminizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), Aktaran, Coşar ve Gençoğlu- Onbaşı, "Women's Movement in Turkey..."

¹²² Karagöz, "Türkiye'de 1980 sonrası..."

¹²³ Çaha, Ömer, *Sivil Kadın*, (Ankara: Savaş Yayınevi, 2017).

¹²⁴ Tekeli, *Feminizmi Düşünmek*.

¹²⁵ Age.

¹²⁶ Acuner Selma, "90'lı Yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları," *90'larda Türkiye'de Feminizm*, içinde, derl., Aksu Bora, Asena Günel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), ss. 125-158.

taleplerini dikkate alma zorunluluğunun ve bu derneklerin AB fonuyla seslerini daha yüksek ve güçlü duyurabildiği projelerin etkisi vardır.¹²⁷

Kimlik farklılıklarının dikkat çektiği bir döneme giren feminist hareket, AKP politikalarını dönemsel olarak iki farklı açıdan deneyimlemiştir. İktidara geldiği 2002 yılından 2011 yılına kadar, Kemalist askeri siyaset geleneğinden uzak ve AB uyum yasaları çerçevesinde demokratikleşme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü konularında reform paketlerine sahip¹²⁸ bir politika yürüten AKP, 2011 yılı sonrasında ise otoriterleşmiş, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını hükümet tarafından oluşturulan sivil toplum kuruluşlarıyla sürdürmüştür.¹²⁹ Bu dönemde çoğunlukla feminist, İslamcı, Kürt ve Kemalist kadın örgütlerinin farklı gündemlerle politika yapıyor olması dikkat çekmektedir.¹³⁰ Dini-milliyetçi politikanın neoliberal çerçevede sunulduğu kadın hareketine çok katmanlı bir patriyarkal düzenle mücadele etmesi gerektiğinin sinyallerini vermiştir.¹³¹ Paul Kubicek'e göre Türkiye'nin yeni neoliberal politik yapısına eklenen muhafazakâr yapı ilk dönemde Kemalist-askeri politik kültürden uzak, AB yasalarına uyum paketlerini uygulayarak insan hakları ve özgürlük konularında "nispeten" liberal bir gelişme izleyen konumda olmuştur.¹³² Bu durum başörtüsü sorununun ortadan kaldırılmasını sağlamışsa da feminist gündemde tartışmalara yol açmıştır, her ne kadar resmî kurumlarda ve okullarda başörtüsü yasağı kadının özgürleşmesine engel teşkil etse de, başörtüsü kullanma pratiğinin, özgürlük kisvesi altında cinsiyet eşitsizliğini teşvik eden patriyarkal, dini ve kadını kamusal alanda ikincil boyuta atan tarafı tartışılmıştır.¹³³ Neoliberal politikaya karşı tepkilerden en dikkat çekici olan Novamed Direnişi, örgüt bazlı gerçekleşen ve kadınların neoliberal patriyarka karşısında kötü çalışma, sağlık ve güvenlik koşullarına ve işyerinde tacize karşı seslerini duyurmuşlardır.¹³⁴ 2013 yılında Gezi Parkı protestoları sonrasında giderek otoriterleşen bir politika izleyen iktidarın kadınların kamusal alanda gülmesi, kadın bedeni, kaç çocuk yapılması gerektiği ve kürtaj yasağı üzerine söylemleri, kadın

¹²⁷ Coşar ve Gençoğlu-Onbaşı, "Women's Movement in Turkey..."; Diner ve Toktaş, "Waves of Feminism in Turkey..."

¹²⁸ Doyle, "Government co-option of civil society..."

¹²⁹ Berrin Koyuncu ve Aylin Özman, "Women's rights organizations and Turkish state in the post-2011 era: ideological disengagement versus conservative alignment," *Turkish Studies*, (2018): 1-26.

¹³⁰ Doyle, "Government co-option of civil society..."

¹³¹ Simten Coşar ve İnci Özkan-Kerestecioğlu, "Feminist politics in contemporary Turkey: neoliberal attacks, feminist claims to the public," *Journal of women, politics & policy*, 38,2, (2017): 151-174.

¹³² Paul Kubicek, "The European Union and grassroots democratization in Turkey," *Turkish studies*, 6, 3, (2005): 361-377, Aktaran, Doyle, "Government co-option of civil society..."

¹³³ Arat, "Religion, Politics and..."

¹³⁴ Coşar ve Özkan-Kerestecioğlu, "Feminist politics in contemporary Turkey..."

hareketinin İslamcı muhafazakâr hegemonyaya karşı konumlandırılan bir noktada olmuştur.¹³⁵

Türkiye’deki kadın hareketinin son dönemde girdiği çoklu kimlik değişimi ve bunun kadın politikası üzerinde farklılıklar yaratan taleplerle şekillenmesi ile birlikte, mevcut neoliberal muhafazakâr hegemonyanın kadın ortak kimliği üzerinde kurduğu baskıcı politikaya karşı, bu farklılıklardan bir eklemlenme çıkabilir mi? Aksu Bora bu soruyu kişiselleştirerek aslında politize de ediyor: “...yaşamımı aklımı, özgürlük potansiyelimi aramak. Bu yalnız yapılabilecek bir şey değildi. Ne tek başıma ne de sadece benzerlerimle. Tersine, başkaları, bana benzemeyenler, adı farklı olanlarla bir araya gelerek onların hikâyesini kendiminkiyle birleştirerek, hikâyenin bütününe görmeye çalışarak ilerleyebilirdim...”¹³⁶

Türkiye’de kadın hareketinin bu uzun ve zorlu tarihi boyunca geçtiği önemli dönüm noktaları aynı zamanda onu bugün Türkiye sosyo-politik yaşamının en önemli toplumsal muhalefet odağı haline de getirmiştir. Çünkü yukarıdaki kısa özetin bile göstermeye yeteceği üzere, bu uzun ve zorlu tarih aynı zamanda Türkiye siyasal ve toplumsal yaşamında şunların da tarihidir: siyasal alanın sınırlarının sorgulanmasının ve genişletilmesinin; daha önce bilinmeyen muhalefet etme ve örgütlenme biçimlerinin Türkiye siyasal yaşamına sokulmasının; (bireysel/grup) farklılıkları gözeterek ve/veya onları görmezden gelmeyerek de bir kolektif kimlik yaratabilmenin ve her daim değişen/dönüşen resmî ideoloji ve devlet yapılanmasının karşısında her daim değişen/dönüşen toplumsal taleplerin. Bu çalışmanın bakış açısından işte bu uzun ve zorlu tarihsel süreçte edinilmiş bu karakteristik özellikler, Türkiye’de kadın hareketinin demokratik dönüştürücü potansiyelinin kaynağını oluşturmuştur.

Kadın hareketinin, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından bu yana Türkiye’de patriyarkanın değişen biçimleriyle mücadelesi bu bölümde aktarılmasıyla, çalışma, kadın hareketinin patriyarkanın mevcut hâli olarak tanımlayabileceğimiz neoliberal muhafazakâr hâli ile mücadelesine odaklandığı ve seçilen örneklem buna göre seçildiği için, bir sonraki alt başlık genel olarak mevcut kadın hareketinin mevcut hegemonya ile ilişkisinin serimlenmesine ayrılmıştır.

¹³⁵ Doyle, “Government co-option of çivil society...”

¹³⁶ Bora, Aksu, *Feminizm Kendi Arasında*, (Ankara: Ayizi Kitap, 2011), s. 39.

2.1. Türkiye’de Neoliberal Muhafazakâr Hegemonya ve Kadınlar

Mouffe “Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset” kitabında hegemonya pratiğinin işleyişini özetleyerek, toplumlardaki hegemonik ilişkileri analiz etmenin anahtarını paylaşmıştır. Her toplumsal düzen hegemonik bir yapıya sahiptir, hegemonik pratiğin ortaya çıkması, toplumda kurumların anlamlarının sabitlendiği olumsal/zorunsuz bir eklemleme eylemiyle gerçekleşir. Hegemonya sürekli olarak belirli güç ilişkilerinin belirlenmesiyle oluşur ve tamamen sağlanamaz, geçicidir; mutlaka dışarıda bıraktığı toplumsal talepler bulunur. Her hegemonik düzen, kuruluş aşamasından itibaren onu dağıtmayı amaçlayan karşı-hegemonik hareketin tehlikesi altındadır.¹³⁷ Türkiye’deki mevcut neoliberal-muhafazakar hegemonyayı analiz etmek ve karşı-hegemonya ihtimalini tartışmak için incelenmesi gereken, mevcut hegemonyanın hangi ortamda ve hangi toplumsal talepleri eklemleyerek oluştuğudur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu görüşü olan Kemalizm, 1923-1950 tarihleri arasında (1945’e kadar tek parti yönetimi) CHP yönetimi ile, modern seküler Türklerden oluşan batılı ve modern ülke ve toplum mantığıyla devlet politikası olmuştur.¹³⁸ Feroz Ahmad’e göre 1950’lerde liberal politikalara sahip DP’nin iktidara gelmesiyle İslam’a karşı izlenen laik yaklaşım nispeten kırılmıştır.¹³⁹ 1960-1980 yılları arasında yaşanan politikleşme beraberinde 1960, 1971 ve 1980 askeri müdahalelerini getirmiştir, 1980-1983 arası ülke askeri rejimle yönetilmiş, bu dönemde politize olmuş toplumu depolitize etme amacı ile merkezi politika söylemi ile aşırı söylemler törpülenmeye çalışılmıştır.¹⁴⁰

Turgut Özal, 1983’te başbakan seçilerek ülkeyi uluslararası neoliberal ekonomik düzene entegre etmek üzere, Dünya Bankası ve IMF’den alınacak kredilerle ülkeyi kalkındıracağı paketi açıklamış, ülke içindeki gruplara karşı liberal bir politika yürütmüştür.¹⁴¹ 1970’lerde ortaya çıkan Milli Görüş hareketinin savunduğu, Türk-İslam sentezi ve yüzünü batı yerine kendi köklerine dönme fikri Özal döneminde kendine politik

¹³⁷ Gençoğlu-Onbaşı, “Radical Social Democracy...”

¹³⁸ Age.

¹³⁹ Galip Yalman, “Politics and Discourse Under The AKP’s Rule: The Marginalisation of Class-Based Politics, Erdoğanişan and Post-Secularism,” *Silent Violence: Neoliberalism, Islamist Politics and the AKP Years in Turkey*, içinde, derl., S. Coşar, & G. Yücesan-Özdemir, (Ottawa: Red Quill Books, 2012), ss. 22-42.

¹⁴⁰ Coşar, Simten, “The AKP’s Hold on Power: Neoliberalism Meets the Turkish-Islamic Synthesis,” *Silent Violence: Neoliberalism, Islamic Politics and The AKP Years in Turkey*, içinde, derl., Simten Coşar, Gamze Yücesan-Özdemir (Ottawa: Red Quill Books, 2012) ss. 67-92.

¹⁴¹ Yalman, Galip. “The Turkish state and bourgeoisie in historical perspective: a relativist paradigm or a panoply of hegemonic strategies?,” içinde, *The politics of permanent crisis: Class, ideology and state in Turkey*, (2002): 21-54, Aktaran, Coşar, “The AKP’s Hold on Power...”

alandaki bir yer bulmuştur.¹⁴² 1970'lerden başlayan ve yeni sağın yükselişini başlatan değişimin Türkiye politik yaşamına girişi, 1982 anayasasının toplumu depolitize etme amaçlı hazırlanmış bir anayasa oluşu ve demokrasideki çalkantılar, 1990'larda koalisyon hükümetlerinin getirdiği ekonomik problemler, yüksek enflasyon, bütçe açığı, hükümetlerin toplumun farklı kesimlerinden farklı kimlik gruplarının taleplerine cevap verememesi;¹⁴³ toplum ve devlet arasındaki ikili yapıyı (Kemalist/liberal, laik/demokratik, devletçi elitler/muhafazakar kesim) derinleştirmiştir.¹⁴⁴

AKP 2002 yılı genel seçimlerinde iktidara geldiğinde yaşanan toplumsal ve ekonomik atmosfer, partinin kendi söylemini oluşturmasına yardımcı olmuş, Kemalist hegemonyanın dışladığı diğer grupların talepleriyle kendi taleplerini eklemeyerek, eşdeğerlik zinciri temsilini başarıyla hegemonya pratiğine çevirmiştir. Eşdeğerlik zincirini oluşturan talepleri Avrupa Birliği'ne üyelik için gerekli siyasal ve ekonomik düzenlemelerin yapılmasını ve neoliberal ekonomik politikaların devamını talep eden büyük ticari işletmeler (TÜSİAD), yeni yeni gelişen ve neoliberalleşmenin potansiyelleri konusunda iştahlı ticari işletmeler olan Anadolu Kaplanları (MÜSİAD), büyük şehirlere göçen ve sosyo-ekonomik problemler yaşayan göçmenler, Kemalist modern-Türk tanımının kendisini tanımlamadığına inanan ve katı laiklik ilkesinin yumuşatılmasını talep eden şehirli dindar kesim, sivil ve askeri bürokrasi tahakkümünün politik yaşama aşırı müdahalelerinin seçilmiş politikacılara alan bırakmadığını düşünen, demokrasi pratiğinin sıkıntılı olduğuna inanan ve askeri vesayetini geriletilmesini, daha liberal bir politik ortam oluşturulmasını talep eden liberal entelektüel kesim oluşturmuştur.¹⁴⁵

Liberal söylemlerle hegemonyasını kuran AKP'ye, 2013 yılında Gezi Parkı olayları ile karşı-hegemonyayı oluşturabilecek taleplerin tepkisi gösterilmiştir. Gezi Parkı eylemleri, AKP'nin Taksim Gezi Parkı'ndaki ağaçların kesilip yerine Topçu Kışlası yapma kararı ile çevrecilerin tepkisini çekerek başlasa da 77 şehre sıçramış,¹⁴⁶ çevreciler, öğrenciler, demokrat, seküler, özgürlük yanlısı, antikapitalist, sosyalist ve AKP

¹⁴² Coşar, "The AKP's Hold on Power..."

¹⁴³ Gençoğlu-Onbaşı, "Radical Social Democracy..."

¹⁴⁴ Coşar, "The AKP's Hold on Power..."

¹⁴⁵ Gençoğlu-Onbaşı, "Radical Social Democracy..."; Funda Gençoğlu-Onbaşı, "Üzerimizdeki Kara Bulut: Antientelektüalizm ya da Cehaletperverlik," *Birikim*, (2018, Mart): 64-71.

¹⁴⁶ Gençoğlu-Onbaşı, "Radical Social Democracy..."

destekçilerinden oluşan geniş bir katılımcı kitlesi ile¹⁴⁷ halkın tepkisini gösterdiği bir eyleme dönüşmüş, bu da antiözcülük ve politik kimliklerin kararsızlığının şartların olduğu zaman karşı-hegemonya kurmak için kolektif kimlik ve eşdeğerlik zinciri kurmak amacıyla radikal demokratik bağlamda nasıl hareket edebileceğini göstermiştir.¹⁴⁸

Bu çalışmada, AKP hegemonyasının özellikle 2010'lu yıllardaki politika ve uygulamalarıyla dışarıda bıraktığı ve sosyal taleplerini karşılamadığı (kadın, çevreci, ulusalcı, Kürt, Alevi, sol-sosyalist, gayri-Müslim, Müslüman, emekçi ve Kemalist) politik kimliklerin karşı-hegemonya pratiğini oluşturması için bir eşdeğerlik zinciri kurma görevini üstlenecek politik kimliğin; örgütlenme tarihinin köklülüğü ve kesişimsellik özelliği ile farklı kimliklere ve taleplere kapalı olmayışı ile kadın hareketi olabileceği düşünülmüştür. Çünkü bakıldığında, söz konusu dönemde neoliberal muhafazakar hegemonyanın derinleşmesi en çok toplumsal cinsiyet meselesi üzerinden görünür olmuştur. Bu tespitin sebebi, 2010'dan sonraki dönemin Türkiye'deki kadın hareketinin en temel kazanımlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir dönem olarak düşünülmesidir. Kurulduğu günden bu yana kendini muhafazakar olarak tanımlayan mevcut iktidar¹⁴⁹ bu dönemde toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetken politik tutumdan giderek daha fazla uzaklaşmıştır. Yakın zamanda bu gidişatı eleştirel bir biçimde inceleyen akademik çalışmalar iktidarın bu yaklaşımının nasıl giderek pekişmekte olduğunu örneklerle göstermektedir. Örneğin, iktidarın resmî gündeminde artırarak yer verdiği kadın erkek eşitliğine karşı söylemler,¹⁵⁰ kadının bedenine, giyimine ve gülüşüne dair yapılan tespitler,¹⁵¹ kürtaj yasası hamleleri¹⁵² zina çıkışları ve aile kavramına yapılan vurgu,¹⁵³ kadının toplumsal rolünün neredeyse tamamen anne ve eş olmak üzerinden tanımlanmasına paralel olarak ağırlık verilen aileyi güçlendirme politikaları¹⁵⁴, Kadın ve

¹⁴⁷ Esra Ercan Bilgiç ve Zehra Kafkaslı, *Gencim, özgürlükçüyüm, ne istiyorum?:# direngeziparkı anketi sonuç raporu*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), Aktaran, Gençoğlu-Onbaşı, "Gezi Park Protests..."

¹⁴⁸ Gençoğlu-Onbaşı, "Gezi Park Protests..."

¹⁴⁹ Yalçın Akdoğan, *Muhafazakar Demokrasi*, (Ak Parti, 2003),

(<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2633>), Erişim Tarihi: 16.09.2019.

¹⁵⁰ Simten Coşar, "Understanding the AKP's imagination of civil society: Between the free market and the conservative morals," *Revista de Estudios Internacionales Mediterráneos*, 17, (2015).

¹⁵¹ Dilek Cindoğlu ve Didem Ünal, "Gender and sexuality in the authoritarian discursive strategies of 'New Turkey'," *European Journal of Women's Studies*, 24, 1, (2017): 39-54.

¹⁵² Dilek Cindoğlu ve Didem Ünal, Reproductive citizenship in Turkey: Abortion chronicles. In *Women's Studies International Forum*, 38, (2013): 21-31.

¹⁵³ Ayşe Güneş-Ayata ve Gökten Doğangün, "Gender politics of the AKP: Restoration of a religio-conservative gender climate," *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19, 6, (2017): 610-627.

¹⁵⁴ Zafer Yılmaz, "Strengthening The Family Policies in Turkey: Managing the Social Question and Armoring Conservative-Neoliberal Populism," *Turkish Studies*, 16, 3, (2015): 371-390.

Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın kaldırılarak yerine Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı'nın gelmesi¹⁵⁵ ve son zamanlarda İstanbul Sözleşmesi'nden imza çekmeye dair tartışmaların ortaya çıkması¹⁵⁶ bu bağlamda anlamlı ve önemli dönüm noktaları olarak zikredilmelidir.

Bu çalışmada amaçlanan, Türkiye'deki kadın hareketinin radikal demokrasi çerçevesi içindeki konumlanacağı yeri göstermek, onların kendilerini mevcut neoliberal muhafazakâr hegemonya karşısında nerede gördüklerini ve nasıl algıladıklarını açıklayabilmektir. Hegemonyanın dışsallaştırdığı diğer grupları nasıl algıladıklarını ve son olarak da bir karşı hegemonya oluşturmak için kadın hareketinin diğer gruplarla eklemlenmeye gidip gidemeyeceğini ve böyle bir eklemlenmede karşı-hegemonya kurma potansiyellerinin olup olmayacağını araştırılacaktır. Bu çalışmada merkeze alınan radikal demokrasinin hegemonya kavramını, Türkiye'de mevcut iktidar ilişkilerinin kadın kimliğini hangi açılardan tahakküm altına aldığı ve kadın hareketinin bu konuyla ilgili demokratik rekabete dair planları dâhilinde incelenecektir. Türkiye'deki kadın hareketi, köklü geçmişi, demokratik kazanımları için süregelen mücadelesi ile agonistik eklemlenme açısından dikkate alınması gereken bir aktördür. Hem Türkiye'nin siyasi ve toplumsal durumu göz önüne alındığında hem de uluslararası alanda kadın hareketlerinin artması sebebiyle güçlenmekte ve yerini sağlamlaştırmaktadır. Bu bağlamda toplumsal ve politik boyutta agonistik bir eklemlenmeyi sağlayabilecek, karşı-hegemonya oluşturabilecek potansiyeli de tam olarak buradan gelmektedir. Bu nedenle kadın hareketinin mevcut neoliberal muhafazakâr hegemonyaya karşı-hegemonya oluşturma potansiyeli radikal demokrasi çerçevesinden incelenecektir.

¹⁵⁵ Coşar ve Özkan-Kerestecioğlu, "Feminist politics in contemporary Turkey..."

¹⁵⁶ Evrim Kepenek, "Sözleşme İptal Edilirse, Uluslararası Yaptırımı Olur," *Bianet*, 16 Temmuz 2019, (<https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/210504-sozlesme-iptal-edilirse-uluslararasi-yaptirimi-olur>) , Erişim: 20 Ağustos 2019.

3.BÖLÜM

ÖRNEKLEM ve YÖNTEM

Türkiye’de örgütlü kadın hareketinin mevcut hegemonyaya karşı hegemonya kurma potansiyelini radikal demokrasi çerçevesinde araştırmak için, teorik çerçevenin kurulmasının ardından bu çalışmada örneklem için seçilen sivil toplum kuruluşlarının tanıtılması ve kullanılacak veri toplama ve analiz yöntemlerinin incelenmesi, neden seçildiklerinin açıklanması önem taşımaktadır.

3.1 Örneklem

Çalışma çerçevesinde yukarıda bahsedilen kıstaslar temelinde görüşmek üzere sekiz sivil toplum kuruluşu seçilmiştir. Seçilen bu sivil toplum kuruluşları faaliyet alanlarının çeşitliliklerine göre belirlenip yarı yapılandırılmış mülakat yoluyla görüşmeler gerçekleştirilecektir. Bu bölümde seçilen sivil toplum kuruluşları hakkında bilgiler verilecek, sivil toplum kuruluşlarının tarihleri, amaçları ve gerçekleştirdikleri etkinlikler tanıtılacaktır.¹⁵⁷

Uçan Süpürge Vakfı¹⁵⁸ (US) 13 Kasım 1996’da kar amacı gütmeyen şirket olarak kurulmuş, 2009’da dernek, 2017’de vakıf statüsüne geçmiştir. Kurucuları Halime Güner, Sündüz Haşar, Sevinç Ünal, Elif Topkaya Sevinç, Ayşe Ürün Güner’dir. Yönetim kurulunda Halime Güner, Yıldız Ecevit, Filiz Kardam bulunmaktadır. Kadınların ve kadın örgütlerinin birikimlerine duydukları inançla, aralarındaki iletişim iş birliği ve dayanışma ihtiyacını gözeterek bir iletişim ağı oluşturma amacıyla kurulmuştur. Uçan Süpürge demokrasiye ve kadının insan haklarına, cinsiyet eşitliğine, farklılıklara karşı mütevazı ve kucaklayıcı bir tavra, sürdürülebilir yaşama ve tüm canlıların yaşam hakkını savunmaya inanır; ekip çalışmasının önemine, çalışmalarda gönüllülüğe, yatay hiyerarşiye önem verir. Kuruluşundan sonra 1997’de kadınlar arası iletişim ve dayanışmayı güçlendirmek amacıyla Bölge Toplantıları adı altında bilinç yükseltme toplantıları yapmaya başlamış,

¹⁵⁷ STKlar hakkında özet bilgi için sayfa 54’teki Tablo 1’e bakınız.

¹⁵⁸ US hakkında daha fazla araştırma için bkz. Sırma Oya Tekvar, “Türkiye’de Feminist Alternatif Medyanın İşlevselliği: Bir Alternatif Medya Örneği” Kadınların Postası” Projesinin İncelenmesi,” *Journal of the Human & Social Science Researches*, 6, 1. (2017): 537-552; A. Fulya Şen ve Halime Kök, “Sosyal Medya ve Feminist Aktivizm: Türkiye’deki Feminist Grupların Aktivizm Biçimleri,” *Atatürk İletişim Dergisi*, 13, (2017): 73-86; Banu Terkan, “Kadın Örgütlerinin İnterneti Alternatif Medya Olarak Kullanımı Üzerine Bir İnceleme,” *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 6, 3, (2010): 34-55; Coşar ve Gençoğlu-Onbaşı, “Women’s Movement in Turkey...”

1998’de sinemada kadın emeğini görünür kılmaya hedefiyle Uçan Süpürge Kadın Filmleri Festivali’ni başlatmıştır ve her sene yapmaya devam etmektedir. 2000’li yılların başında, Merhaba Komşu ve Kavşak isimli radyo programları; Kedi Dili ve Masalın Eksik Yüzü isimli televizyon programları yaparak kadınlar arası iletişimi medya yoluyla artırmaya çalışmışlardır. Uçan Haber Dergisi ile internet üzerinden dergi çıkarmışlar, yerel kadın muhabir ağı kurarak eğitimler vermişlerdir. Bunun dışında İlk Adım Projesi ile kamu ve sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkiyi güçlendirmeye çalışmış ve Patikadan Yollara ile yerel yönetimler özelinde kadın etkisini artırmaya çalışmışlardır. 2000’de Pekin+5’e katılmış ve raporunu 146 kadın örgütüyle beraber hazırlamış, 2003’te 2. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Toplantısında 453 kadın örgütü temsilcisiyle yapmış ve CEDAW gölge raporunu hazırlanmasında sekreteryaya görevini üstlenmiş ve 2013’te 3. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Toplantısı’nın 600 kadın örgütüyle birlikte yapılmasında rol almıştır. Bunun dışında 2003 yılında itibaren erken yaşta ve zorla evliliğe dikkat çekmek için çocuk gelinlere hayır ulusal platformunu kurmuş, bu proje kapsamında eğitimler vermiş ve çeşitli ülkelere giderek çalışmalar yapmıştır. Bunun dışında büyükelçilikler, çeşitli sivil toplum kuruluşları ve platformlar ile ortak gerçekleştirdikleri projeler, eğitimler bulunmaktadır. Benim Madam Curie’m ve Malala projeleri, Erken Yaşta ve Zorla Evlilikler İl Eylem Planları, Flört Şiddeti Toplantıları bunlardan bazılarıdır. Kadınların sinema sektöründeki emeğini görünür kılmak ve feminist bir bakış açısı getirmek amacıyla düzenlediği Uçan Süpürge Kadın Filmleri Festivali FIBRESCI jürisiyle her sene Türkiye’den ve dünyadan kadın yönetmenlerin film seçkilerini gösterir. 2018 yılında 56 kadın örgütüyle gerçekleştirdikleri, moral ve motivasyonsuzluğu aşmak, iletişim ve dayanışmayı güçlendirmek amaçlı, farklılıkları kucaklayarak dönüşme temelinde yaptığı toplantı ile kadın hakları mücadelesine bir ivme getirme amacı gütmüşlerdir. Uçan Süpürge misyonu toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, feminist düşünce ve eylem ile örgütlenmede dayanışma ve destek ağı oluşturma ile kadının güçlenmesini için çalışma doğrultusunda değişim ve dönüşüm yaratmak amacıyla çalışmalarına devam etmektedir.¹⁵⁹

Türk Kadınlar Birliği¹⁶⁰ (TKB), Cumhuriyet Tarihi’nin ilk ve en büyük örgütlü kadın gücü sayılmaktadır. Temelleri 1923 yılında Kadın Halk Fırkası’yla atılmış, kurucuları

¹⁵⁹ Uçan Süpürge, “Biz Kimiz?”

¹⁶⁰ TKB hakkında daha fazla araştırma için bkz. Meral Balcı ve Mervenur Tuzak, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları İçin Mücadelesi,” *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1, 1, (2017): 43-51; Nuray Özdemir, “Türk Kadınına Milletvekili Seçme ve Seçilme Hakkı Tanınması Üzerine Yapılan Kutlamalar,” *History Studies*, 6, 5, (2014): 177-191; Tuğba Belenli ve Aytan K. Avaroğulları, “Yüzyılda Türkiye’de Kadın Konusunun Tarih

arasında Nezihe Muhiddin, Latife Bekir Çeyrekbaşı, Sabiha Zekeriya Sertel, önde gelen aktif üyelerinden biri ise Şükufe Nihal bulunmaktadır. Özellikle Nezihe Muhiddin'in, birinci dalga feminizmden etkilense bile, feminizmin lafını geçirmeden, kadınlık meselesini memleket meselesi olarak görerek, kadının modernleşmesi ve kurtuluşunun Cumhuriyet kuruluşunda yüzeysel bir yer kapladığına dair eleştirileriyle şekillendirdiği politikaları, halk hükümeti kavramının getirdiği kadın mücadelesine uygun bir zemini bir kadın partisi kurarak arkadaşlarıyla birlikte yasal zemine oturtmak istemiştir. 30 Mayıs 1923'te 13 kadın siyasal hakların kazanılması için mücadeleye başladıklarını duyurmuş, kadınlar konseyinin toplanması için çağrı yapmıştır. 15 Haziran 1923'te toplanan kadınlar şurası Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşunu, tüzük ve programını ilan etmiştir. Tüzüğünde siyasal katılımdan, ekonomiye, evlilikten, savaş durumuna kadar kadının konumunu belirleyici maddeler bulunmaktaydı. Kuruluş başvurusundan 8 ay sonra hükümetten gelen cevapla böyle bir partinin kuruluşunun reddedilmesiyle birlikte uygun bulunmayan program maddelerini değiştirerek Kadın Birliği'nin kurulmasına karar verilmiştir. 7 Şubat 1924'te kurulan Kadın Birliği göze batan hak, hukuk taleplerini geri çekerek siyasetten uzak bir dernek programı ortaya koymuştur.¹⁶¹ Tarihine bakıldığında Türkiye siyasi tarihinde ilk kadın mücadelesini vermeye başlayan TKB, kadının siyasal haklarını kazanması, sosyal yaşama dahil edilmesi, Türk kadınının bilinçlenmesi ve eğitim hakkı kazanması, kadınların daha fazla talepte bulunması ve bu talepleri nasıl kazanacaklarına dair bir program ortaya koymuş, Türkiye'de kadın ve erkeğin toplumsal ekonomik ve siyasal eşitliğini sağlamasını amaçlamıştır. 1926'da değiştirilen Medeni Yasa, 1930 yılında belediye seçimlerinde seçme ve seçilme, 1933'te ise köy ihtiyar heyetine katılabilme, 1934'te ise milletvekili seçilebilme hakkını elde edene kadar TKB mücadele içinde olmuştur. 11 Nisan 1930'da yaptıkları ilk büyük kadın mitingi çok ses getirmiş, 7 Aralık 1934'te 2.sini yapmışlardır. 1935'te üyeleri arasından 18 kadın milletvekilini meclise sokan TKB amaçlarına ulaştıklarını düşünerek 10 Mayıs'ta fesih kararı almıştır.¹⁶² Feshin sebeplerinden birisi CHP baskıları olsa da bir diğer sebebi Türk kadınının Türk erkeği

Derslerinde Öğretimine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Kadınlar Birliği ve Faaliyetleri," *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 2, (2017): 287-310; Ceren İşat, "Türk Kadınlar Birliğinde Devlet ve Sınıf İlişkileri," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara Üniversitesi, Ankara 2006; Müge Dışbudak, "Türk Kadınlar Birliği," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2008.

¹⁶¹ Yaprak, Zihnioglu, *Kadinsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, (İstanbul: Metis, 2003).

¹⁶² Türk Kadınlar Birliği, "Tarihçe."

kadar hakka sahip olduğunun düşünülmesidir.¹⁶³ TKB 13 Nisan 1949 tarihinde Mevhibe İnönü, Latife Bekir Çeyrekbaşı, Makbule Dıblan, Mebrure Aksoley, Kamile Erim gibi isimlerin de bulunduğu kadınların öncülüğünde geri açılmış, hakları kazanmak kadar korumanın önemini vurgulayarak kendilerine tekrar bir yol haritası çizmişlerdir. 1954 yılında kamu yararına dernek statüsünü almalarından sonra 60'lı yıllarda bünyesinden parlamentoya senatörler, belediye başkanları ve 12 milletvekili çıkarmıştır. 1996 yılından itibaren Sema Kendirci Uğurman genel başkanlığını yapmaktadır. Aynı sene Yasalar Önünde Tam Eşitlik Kampanyası'nı düzenleyerek Medeni Kanun ve Ceza Kanunu'nda değişikliklere gidilmesini sağlamıştır. 4320 sayılı Kadına Yönelik Şiddetle İlgili Yasa, İstanbul Sözleşmesi çalışmaları, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Yasa'nın yazımında aktif katılımcı olmuş, CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulu Ev Sahipliği ve bir dönem Sekreteryası'nı üstlenmiş, Avrupa Kadın Lobisi'nin Türkiye Koordinasyonu'nun yönetim kurulunda yer almıştır. Bir çok platformla ve sivil toplum kuruluşuyla yol arkadaşlığı yaparak ortak çalışmalarda bulunmuştur. Dernek, Atatürk ilke ve inkılapları ile Cumhuriyet'in kadın hareketine sağladığı kazanımları korumak ve geliştirmek, Türk kadınının demokratik bilincini artırmak, toplumsal cinsiyet eşitliği için ulusal ve uluslararası düzeyde kadınlarla dayanışma içinde olmak, birçok alanda Türk kadınının eşitliğini sağlaması amaçları doğrultusunda çalışmalarına devam etmektedir.¹⁶⁴

Kadın Dayanışma Vakfı¹⁶⁵ (KDV) 1987 yılında toplanmaya başlayan Kadın Tartışma Grubu'nun 1993 yılında kadına yönelik şiddetle mücadele etmek amacıyla kurduğu sivil toplum kuruluşudur. Erkek egemenliğe karşı mücadelede ortak kadınlık bilincinin önemine, çalışmalarda feminist bakış açısına, kadına yönelik şiddetle mücadelede yerel ulusal ve uluslararası dayanışmaya, yatay örgütlenme biçimine, kadınların kişisel gelişme ve farkındalık artırımına yönelik çalışmalar yapmaya önem vermektedir. 1991 yılında Altındağ Belediyesi'nin katkılarıyla açılan Kadın Danışma Merkezi'ni 1993 yılında ilk kadın sığınağının açılması takip etmiş, 1999'da bu sığınak kapatılmıştır. Kurulduğu tarihten itibaren çeşitli paneller, televizyon röportajları ve radyo programları yaparak gerek medya gerek kamuoyunu bilgilendirme yöntemiyle aile içi şiddet alanında eğitimler

¹⁶³ Zihnioglu, Kadınsız İnkılap.

¹⁶⁴ Türk Kadınlar Birliği, "Tarihçe."

¹⁶⁵ KDV hakkında daha fazla araştırma için bkz. Beril Uğuz, "Yönetişim Feminizmi Ekseninde Feminist Politika: Kadın Dayanışma Vakfı Örneği," *Fe Dergi*, 9, 2, (2017): 44-58; Arın Meriç Akın ve Nüket Akın, "Kadına Şiddet Konusunda Bir Değerlendirme: 'Lütfen Beni İstismar Etme,'" *Sağlık Bilimleri ve Yaşam Dergisi*, 1, 1, (2016): 40-49; Coşar ve Gençoğlu-Onbaşı, "Women's Movement in Turkey..."

düzenlemiş ve çalışmalar yapmıştır. 1991’de Aile İçi Şiddet ve Namus Cinayetleri Paneller’ni düzenlemiş, Devlet Planlama Teşkilatı’nın 5 Yıllık Kalkınma Planı komisyon çalışmalarına ve Kadına Yönelik Şiddetin Sonlandırılması İçin Ulusal Eylem Planı’nı çalışmalarına katılmıştır. Hukuki davaların, özellikle kadına yönelik şiddet, taciz ve tecavüz takibini yapmakta, 2005’ten itibaren ise İnsan Ticareti ile Mücadele Ulusal Görev Gücü’ne katılarak çeşitli çalışmalarına devam etmektedir. 2003-2004 yılları arasında Yenimahalle Belediyesi’nin katkılarıyla ikinci sığınak deneyimini gerçekleştirmiştir. İnsan ticaretini eşitsizlik ve ayrımcılıktan beslediği için kadına yönelik şiddetle mücadelenin bir parçası olarak tanımlamaktadırlar. Kadın ticareti ile mücadele çalışmaları dışında farkındalık ve savunuculuk faaliyetleri de yapan Vakıf, 2005’te Kadın Ticareti İle Mücadele Sığınağı’nı İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Ankara Büyükşehir Belediyesi ve Uluslararası Göç Örgütü’nün yardımlarıyla açmıştır, 2016 yılında bu sığınak da kapanmıştır. Sığınaklarında kadınlara barınma ve kendilerine bir hayat kurma için bir olanak sağlayan, bunu yargılamadan, bilgilendirerek ve destek olarak yapan KDV, Kadın Danışma Merkezi’nde kadınlara sosyal, hukuki ve psikolojik destekler verirken aynı ilkeleri benimsemektedir. Kadın Sığınakları ve Da(ya)nışma Merkezleri Kurultayı’nın diğer kadına yönelik şiddetle mücadele eden sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte bileşenidir. Kadına yönelik şiddetin ve insan ticaretinin meşruiyetinin bitmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin toplumun her alanında sağlanması için eğitim verme, farkındalık yaratma, hak savunuculuğu yapma ve kadın danışma merkezinde şiddete maruz kalmış kadınlara destek olma faaliyetlerine yerel, ulusal ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği yaparak devam etmektedir.¹⁶⁶

İlerici Kadınlar Dayanışma Derneği (İKDD), 1975-1980 kadın hareketinde önemli yer almış İlerici Kadınlar Derneği’nin ardılı olarak 6 Mart 2012’de açılmıştır. Dernek, kadınların eşitlik, özgürlük ve adalet isteklerini kapitalizmden kurtulma istekleriyle birleştirmektedir. Toplumsal barışın kurulması, kadın erkek eşitliğinin sağlanması, çalışma hayatında kadın emeğinin sömürülmesinin önüne geçilmesi derneğin odaklandığı alanlardır. Kadınların ortak sorunlarına, kapitalizmin acımasız sonuçlarını deneyimleyen kadınların ortak sorunları hiç değişmeden durmakta olduğuna dikkat çekmektedir. Erkek egemenliğe dayalı toplumsal iş bölümüne son verilmesi, eşit işe eşit ücret yani kadın emeğinin sömürülmesinin önüne geçilmesi, kadına yönelik şiddete karşı mücadele etmek, ev içi emeği görünür kılmak, emekçi kadınların sosyal sigorta hakları ve emeklilik

¹⁶⁶ Kadın Dayanışma Vakfı, “Hakkımızda.”

koşullarını iyileştirmek, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, homofobi ve cinsiyetçi ayrımcılıkla mücadele, 8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü'nün resmi tatil yapılması gibi amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermektedir.¹⁶⁷

Mor Çatı Kadın Sığınakları Vakfı¹⁶⁸ (Mor Çatı), 1980'li yıllarda şiddete karşı harekete geçen ve mücadele etmeye başlayan kadınların, dayanışma ağlarının yetersizliğini fark etmeleri ve bir sığınak ihtiyacının gerekliliğiyle 1990'da kurulmuştur. M. Canan Arın, Şirin Tekeli, Emine Başa, Sakine Güleç, Fatma Özaydın, Filiz Kerestecioğlu, Fatma Nural Yasin, Fatma Yaprak Ertür, Firdevs Gümüşoğlu, H. Gülseren Özlen, Nurperi Sancak, Şahika Yüksel, Zekiye Gülser Kayır, Zehra Büyükdagli tarafından kurulmuştur.¹⁶⁹ Şiddetle yüzyüze gelen kadınlarla dayanışmak ve kadına şiddete karşı mücadeleyi yaygınlaştırmak amacıyla şiddetin kadın erkek arasındaki eşitsizlikten kaynaklandığını vurgulamakta ve bu eşitsizliklere karşı, feminist çalışma yöntemleriyle mücadele etmektedir. Kadına destek verirken onun adına karar almamak, baskı yapmamak ve kararları yargulamamak ilkeleriyle çalışmakta, çalışmalarda gönüllülük esasına dayalı kolektif bir işleyiş ve rotasyon bulunmaktadır. Danışma merkezinde şiddet yaşamış kadınlara sosyal, hukuki ve psikolojik destek verilmektedir. Mor Çatı'nın ilk sığınağı 1995-1998 arası faaliyet göstermiş, ikinci sığınağı Beyoğlu Kaymakamlığı ve Dünya Bankası'nın desteğiyle 2005-2008 arası faaliyet göstermiş ve üçüncüsü 2009'da Şişli Belediyesi ve Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu'ndan destek alarak açılmış, günümüzde de faaliyet göstermektedir. Gönüllülük atölyeleri düzenleyerek toplumsal cinsiyet, kadına yönelik şiddet, feminist yöntemlerle çalışmak, Türkiye'de kadın mücadelesi tarihi hakkında uygulama çalışmaları yapmaktadır. Sığınaklar ve Da(ya)nışma Merkezleri Kurultayı'nın 1988 yılından itibaren düzenleyen Mor Çatı, bu kurultayda kadın sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimlerle bilgi ve deneyim paylaşımında bulunmaktadır. Kadına yönelik şiddet, yasal haklar gibi konuları ele alan kitapların basıldığı yayınları, radyo ve televizyon spotları ile farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Şiddetsiz bir dünya için faaliyetlerini sürdürmektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ İlerici Kadınlar Dayanışma Derneği, "Biz Kimiz."

¹⁶⁸ Mor Çatı hakkında daha fazla çalışma için bkz. Koyuncu ve Özman, "Women's rights organizations..."; Akanksha Misra, "Challenging Social Attitudes and Making a Change: The Struggle of Feminist Organisations in Turkey and India against Incest," *Indian Journal of Gender Studies*, 21, 3, (2014): 329-352; Gül, Özen ve Kahya, "Morçatı ve Şefkat-Der..."; Şen ve Kök "Sosyal Medya ve..."; Berna Ekal ve Ülfet Taylı, *Feminist Dayanışma İle Geçen 25 Yıl*. (İstanbul: Mor Çatı Yayınları, 2016).

¹⁶⁹ Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, *Kadınlar Vardır! 2019 Ajandası*, (İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2018).

¹⁷⁰ Mor Çatı, "Öykümüz."

Filmmor Kadın Kooperatifi¹⁷¹ (Filmmor), feminist sinema yapmak amacıyla Melek Özman, Gülşen Duran, Ülkü Songül Özmen, Günsel Sipahi'nin içinde bulunduğu bir grup feminist sinemacıyla 2001 yılında kurulmuştur.¹⁷² Kadınlarla, kadınlar için sinema yapmak, üretmek, düşlemek, itiraz etmek ve eylemek için kurulmuştur. Sinemaya ve medyaya katılımda kadınların kendilerini ifade etme imkan ve alanlarını, temsil ve üretimlerini artırmayı dayanışmayla yapabilmeyi amaçlamaktadır. 2003 yılından beri her sene Uluslararası Gezici Filmmor Kadın Filmleri Festivali'ni düzenlemekte, sinema medya ve her alanda cinsiyetçiliğin karşısında durmaktadır.¹⁷³ 2004'te Atölyemor olarak¹⁷⁴ kadınların sinema atölyesi olmayı hedeflemişler, kadınlık hallerine dair 12 uzun metrajlı belgesel film, 20 kısa film ve onlarca video üretmişlerdir.¹⁷⁵ “Kadınların Gözünden Kadınlar”, “Namus İçin Neler Çektik”, “Ev İşlerine Hapsolmayalım İstanbul'a Çıkalım” gibi film ve fotoğraf sergilerinin yanında her sene düzenlediği festivalde atölyeler, film okumaları ve tartışmalar yaparak kadınlara dair halleri kadınlara ulaştırmakta ve paylaşmaktadırlar. 2008 yılında “Medyada Cinsiyetçiliğe Son” çalışması, 2012 yılında Cinsiyet Eşitliğinin İnşası çalışması, 2015 yılında “Kadın Cinayetleri Önlenbilir Kampanyası” gibi çalışmalarını çeşitli sivil toplum kuruluşları, medya kurum ve kuruluşları ile birlikte dayanışmayla ortaya koymuştur.¹⁷⁶

Kadın Adayları Destekleme Derneği¹⁷⁷ (Ka.Der) 1997'de, Ankara şubesi ise 1998'de kurulmuştur. Kadın ve erkeklerin her alanda eşit temsilini, karar mekanizmaları, seçim ve atama ile oluşan tüm organlarda eşitliğin demokrasinin temelinde olduğunu savunmaktadır. Ayrımcı kanun ve politikalarla mücadele etmek, kadın çözümüne yönelik politikalar oluşması için çalışmak, kadın adayları teşvik etmek, karar verici ve siyasi pozisyondaki kadınları desteklemek için bir ağ kurmak ve toplumsal cinsiyet eşitliğine dair farkındalığı

¹⁷¹ Filmmor hakkında daha fazla çalışma için bkz. Nihan Akari, “Türk sinemasında kadının temsiline alternatif bir mecra olarak uluslararası gezici FİLMOR kadın filmleri festivali,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Maltepe Üniversitesi, İstanbul 2016.

¹⁷² Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, *Kadınlar Vardır!...*

¹⁷³ Filmmor kadın Kooperatifi, “Hakkımızda.”

¹⁷⁴ Age.

¹⁷⁵ Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, *Kadınlar Vardır!...*

¹⁷⁶ Filmmor kadın Kooperatifi, “Hakkımızda.”

¹⁷⁷ Ka.Der hakkında daha fazla çalışma için bkz. Aksu Bora, “Bir Yapabilirlik Olarak Ka-Der,” *90'larda Türkiye'de Feminizm*, içinde, derl., Aksu Bora, Asena Günel, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), ss. 109-124; Perihan Tutar, “Kadınların siyasal öğrenme deneyimleri: KA.DER eğitimi,” *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 49, 2, (2016): 1-32; Bihter Tomen, “Framing feminism: The case of KA.DER as a women's organization in Turkey,” *In Women's Studies International Forum*, 56, (2016): 19-27; Nuray Göl, “Türkiye'de Kadın Hareketine Ka-der (Kadın Adayları Destekleme Ve Eğitim Derneği) Bağlamında Bir Bakış,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul: 2010; Coşar ve Gençoğlu-Onbaşı, “Women' Movement in Turkey...”

artırmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda kampanyalar, lobi ve savunuculuk faaliyetleri yapmakta, seçilmiş kadın adaylarla iletişim ve işbirliği içinde olmaya çalışmaktadır. Ayrımcılığa karşı, siyasi partilere eşit mesafede, yönetimde rotasyon ilkelerini benimseyerek çalışmalarını yürütmektedir. 2015'ten beri Genç Kadınlar İçin Siyaset Okulları il il sırayla açmakta, feminist perspektiften demokrasi ve siyasal katılım üzerine çalışmalar yürütmektedir. Çalışmalarında seçim karneleri oluşturmak kadar kadın adayları destekleyici içerikler üretirken medya araçlarını da kullanmaktadır. Seçim izleme, teorik tartışmalar, saha çalışmaları, siyasi partilere toplumsal cinsiyet üzerinden okuma, yasal çalışmalar gibi çalışmaları çeşitli sivil toplum örgütleri ile dayanışma içerisinde bulunarak yapmaktadır.¹⁷⁸

Kadın Koalisyonu,¹⁷⁹ kadınların toplumsal, siyasal ve ekonomik yaşamın her alanına eşit katılımını sağlamak amacıyla siyasal katılımı artırmak, güce ve şiddete dayalı, ayrımcılıktan beslenen mevcut siyasete karşı eşitlikçi bir siyaseti mümkün kılmak amacıyla bir araya gelen yerel ve ulusal düzeyde örgütlenmiş kadınlar tarafından kurulmuştur.¹⁸⁰ 2002 yılında erken seçim kararı alınınca, 19 Ağustos'ta Ka.Der Ankara ofisinde Ankara'daki çeşitli örgütler ve kurumlardan 45 kadının katılımıyla yapılan toplantıda, temsilde eşitlik ve siyasetin konusunu belirlemek, siyasetin dışına atılmışlık durumuyla mücadele ederek kadınlara yer açmak amacıyla Kadın Koalisyonu Girişimi kurulmuştur. Daha sonra çeşitli illerden birçok yerel, ulusal ve uluslararası düzeydeki kadın örgütlerine çağrı yapıp eylemeye geçildiğinde girişim kelimesini kaldırmıştır, Kadın Koalisyonu olarak mücadele hayatına devam etmektedir.¹⁸¹ İlknur Üstün'ün deyişiyle "Sesimizi daha güçlü çıkarmak, sözümüzü çoğaltmak, yapmak istediklerimizi yapılabilir kılmak için güçlerimizi birleştirmeye ihtiyacımız vardı."¹⁸² Şu an yaklaşık 120 kadın sivil toplum örgütünün birleşerek, dayanışma ve ses çoğaltma için içinde bulunduğu bir örgütlenmedir. Bir dönüşüm hareketi olarak başlamıştır, mevcut siyaset kültürünü eşitlikçi biçimde dönüştürme sürecinde toplumsal ve siyasal kurumları sorgulamaktadır. Barış, özgürlük ve eşitlik, şiddete karşı duruş, toplumsal ilişkilerde baskıcı iktidara ve tahakküme karşı durma,

¹⁷⁸ Ka.Der Ankara, "Hakkımızda."

¹⁷⁹ Kadın Koalisyonu hakkında daha fazla bilgi için bkz: Selma Acuner, "Kadın Koalisyonu," *Kadın Başımıza: Yerel Yönetimlerde Kadın Katılımı ve Temsili Kampanyası*, içinde, (Ankara: Yalçın Matbaa, 2004), s. 16; Sema Kendirci, "Kadın Koalisyonu," *Kadın başımıza: yerel yönetimlerde kadın katılımı ve temsili kampanyası*, içinde, (Ankara: Yalçın Matbaa, 2004). s. 15.

¹⁸⁰ Kadın Koalisyonu, "Biz Kimiz?."

¹⁸¹ İlknur Üstün, *Kadın Koalisyonu, İradenin İyimserliği*, içinde, derl., Aksu Bora, (Ankara: Ayizi Yayınları, 2015), ss. 347-390.

¹⁸² Age, s.350.

ayrımcılığa karşı, farklı kimliklere saygılı olma, insan hakları ve kadının insan hakları temelinde yol alma, tüm siyasal yapılardan bağımsız olma gibi ilkelerle hareket etmektedir. İlişkilerde açık, şeffaf, demokratik, yatay ilişkilenebilir, paylaşım ve dayanışmacı bir yöntem izlemektedir. Bu amaçlar ve ilkeler doğrultusunda yasamaya müdahale, seçime müdahale ve kamuya müdahale şeklinde tepki ve bilgilendirme mekanizmaları oluşturmuşlar, ortak eylem ve açıklamalarda bulunmaktadırlar. 2002 genel seçimlerinde “katılımda eşitlik, temsilde adalet” ve “oy yok!” sloganlarıyla ve “Parlamento Yolunda Güç Birliği” şiarıyla seçimlere müdahale yolculuğuna başlayan Koalisyon, seçimlerden hemen sonra 5 yıllık kalkınma planı oluşturarak “Yarın İçin Bugünden Kampanyası” ile yerel siyaset çalışma grubu, broşür çalışmaları, eğitim ve paylaşım üzerine bir program kurmuşlardır. 2004’te Kadın Başımıza adında bir yayın çıkararak yerel yönetimlerde kadının temsili üzerine yaptıkları kampanyadaki çalışmaların çıktılarını kalıcı hale getirmişlerdir. 2004 yerel seçimleriyle birlikte kadın belediye başkanları toplantıları yapmaya başlamışlar, 28 Mayıs 2004’te mecliste çeşitli partilerin milletvekilleri ve belediye başkanları ile bir görüşme düzenlemişlerdir. Belediye başkanları ile yapılan toplantılar il il gezilerek 2009’a kadar yapılmıştır. Yerel siyaset atölyeleri, illerde ve bölgelerde sistematik belediyecilik, şiddet (ŞÖNİM) ve eşitlik (KEFEK) izlemeleri yapmaya devam etmiş, 2004’ten beri kadınların siyasi parti karneleri, partilerin cinsiyet eşitliği karneleri çıkarılmıştır. 2004 seçimlerinde aday dayanışma ofisleri ve aday kadının seyir defteri oluşturularak çalışmalara eklenmiş, kamuoyuna açıklamalar yapılmıştır. 2007’de genel seçimlerde yerel koalisyonların çalışma ve eylemleri, 2009’da yerel seçimlerde nöbet eylemleri ilgi çekmiş, siyasi partilerin genel merkezlerinin önünde nöbet tutmuşlar, bazı partilerin yerel yönetimleriyle yüzleşme toplantıları düzenlemişlerdir. 2011 genel seçimlerde ve 2014 yerel seçimlerde aday kadın haritaları çıkarmışlar ve çalışmalarına devam etmişler, bunun sonucunda da partilerin yerel teşkilat ve örgütlenmelerine baskı oluşturabilir hale gelmişlerdir.¹⁸³ 2014-2018 yılları arasında “Belediyeleri Kadınlarla Sınamak” raporlarıyla SivilDüşün’le birlikte yerel yönetimlerle ilgili çalışmalarda bulunmuşlardır. 2015 yılında “Dijital Hikayelerimiz” serisiyle kadın başına birlikte yürümenin deneyimlerini paylaşmışlardır. Kadın hak ve özgürlüklerini savunurken adaletin tesisini, eşit ve etkili katılımın güvence altına alınmasını, barışı, ayrımcılığa karşı siyaset kurulmasını temel mesele olarak görmektedir. Bu doğrultuda çalışmalar yaparken, savunuculuk araçlarını geliştirmek, yerel ve ulusal düzeyde kamu

¹⁸³ Age.

politikalarına müdahil olmak için izleme mekanizmalarını oluşturmak ve ortak değerlerde bulunduğu diğer örgütlerle dayanışma ve paylaşmayı, beraber hareket edebilecek ortamların sağlanmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır. Bu çerçevede faaliyetlerini yerel, ulusal ve uluslararası boyutta dayanışmalarda devam ettirmektedir.¹⁸⁴ Kadın Koalisyonu'na göre “Mesele sadece dışına itildiğimiz bir siyaset ve hayatı göstermek değil, bunu değiştirip, başka biçimde kuracak sözümüz ve gücümüz olduğunu da göstermektir.”¹⁸⁵

Görüldüğü üzere, örneklem olarak seçilen STK'ların her biri farklı toplumsal taleplerden yola çıkarak demokratik hak mücadelesi yürütmektedir. Kurumsal siyaset alanında, sanat ve kültür alanında, emek-sermaye ilişkisinin emek lehine dönüşümü konusunda, eğitim alanında toplumsal cinsiyet hiyerarşisini hedef alan mücadeleler yürütmektedirler. Bu mücadelelerin ortak amacı eşitlikçi, adil, demokratik bir toplum yaratmaktır. Kadın örgütleri böyle bir toplumun ortaya çıkmasının önündeki engellerin, eşitsiz iktidar ilişkilerinin ne kadar çok çeşitli olduğunu ve ne kadar çok farklı kaynaktan türeyip nerelerde nasıl yaşam alanı bulduğunu ve bu nedenlerle mücadelenin çok boyutlu, çok katmanlı ve çok yönlü olması gerektiğini bu şekilde gözler önüne sermektedirler.

¹⁸⁴ Kadın Koalisyonu, “Biz Kimiz?.”

¹⁸⁵ Üstün, Kadın Koalisyonu ,s.388.

Adı	Faaliyet Konusu	Kuruluş Tarihi	Üye Sayısı	Yasal Statüsü	Finansman Kaynağı	Örgütleniş Biçimi	İdeolojik Duruşu	Faaliyet Yeri
US	Kültür-Sanat	1996	5 Gönüllüler hariç	Vakıf	Bağışlar, Özkaynaklar Projeler	Yarı-hiyerarşik	Feminist Sol gelenekten gelme	Ankara Merkezli Bütün İllerde Çalışan
TKB	Siyasal Katılım ve Yasal Haklar	1924	20.000 civarı 6.000'i aktif	Kamu Yararına Dernek	Şube aidatları Bağışlar Projeler	Hiyerarşik değil	Eşitlikçi	Ankara Merkezli Tüm Türkiye
KDV	Şiddet	1993	100'e yakın	Vakıf	Bağışlar İstanbul Maratonu Özkaynaklar Projeler	Yatay Hiyerarşi	Kadınlardan yana olmak	Ankara
İKDD	Sınıfsal	2012	22 üye Gönüllülerle 100'e yakın	Dernek	Üye Aidatları	Yatay Örgütlenme	Marxist-Leninist	Mersin İzmir Ankara İstanbul
Mor Çatı	Şiddet	1990	60-70 Gönüllüler dahil	Vakıf	Projeler Bağışlar Şişli Belediyesi	Yatay Örgütlenme	Feminist	İstanbul
Filmör	Kültür-Sanat	2001	5-6 çalışan +Festival Ekipleri	Kooperatif	Her işe ayrı kaynak bulunuyor	Yatay hiyerarşi	Feminist	İstanbul merkezli + 25 ilde festival
Ka.Der Ankara	Siyasal Katılım	1997	77	Dernek	Fonlar	Yatay Hiyerarşi	Demokrat Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Karşıtı	Ankara
Kadın Koalisyonu	Siyasal Katılım	2002	120 Sivil Toplum Kuruluşu	Platform	Özkaynaklar Fonlar	Yatay İlişkilenme	Feminist	Türkiye ve Uluslararası

Tablo 1. Örneklemdaki STK'lar hakkında bilgi.

3.2 Yöntem: Eleştirel Söylem Analizi

Sosyal bilimler, pozitif bilimlerin aksine her durumun kendisine özgü dinamiklerinin ve bileşenlerinin olduğu, insan davranışlarının ve içinde bulunduğu ortamın incelendiği bir alandır. Bu nedenle sosyal bilimlerde yapılan araştırmaların, pozitif bilimlerde olduğu gibi tek bir genelleme ve doğru ile ifade edilmesi yetersiz görülmektedir. Esnek ve bütüncül bir yaklaşım, araştırmaya dâhil olan bireylerin bakış açıları büyük önem taşımaktadır.¹⁸⁶ Nitel araştırmanın öne çıkan özelliklerine bakmak bu yöntemin neden bu araştırma için seçildiğinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- i. Doğal ortama duyarlılık: Sosyal olgular bağlı oldukları ortama göre şekillendiği için bu ortamda incelenmesi anlama ve üzerine çalışma açısından daha sağlıklıdır.
- ii. Araştırmacının katılımcı rolü: Alanda zaman harcayan, çalışma kapsamında bireylerle görüşen ve onların tecrübelerini yaşayan ve bu tecrübelerinden kazandığı perspektifi analiz eden kişinin araştırma sürecinin doğal bir parçası olarak işlev görmesi önem taşımaktadır.¹⁸⁷
- iii. Bütüncül yaklaşım: Bogdan ve Biklen'in tanımıyla, "bir bütünün onu oluşturan parçaların toplamından daha fazla anlam ifade ettiği gerçeğinden hareketle araştırma konusu bütüncül bir yaklaşımla analiz edilir" yani bir olgunun dinamikleri birbirinden yapay olarak ayrılarak tek tek incelenemez, dinamikler birbirleriyle ilişkileri ve bütünün içindeki konumuyla anlamlıdır.¹⁸⁸
- iv. Algıların ortaya konması: Araştırmaya dâhil edilen kişilerin bakış açılarının ve deneyimlerinin gözlemlenip analiz edilmesi, bu kişilerin önemli bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmesidir. Özellikle mülakatlar algıların ortaya konmasında önemli birer araçtır.
- v. Araştırma deseninde esneklik: Çalışmayı belirleyen sorunun araştırılması, tanımlanması ve çözümlenmesi için birden fazla ve değişik yöntem kullanılırsa buna çoklu yöntem adı verilmektedir. Toplanan bilgilerin karşılaştırılması ve çok yönlü bir şekilde incelenmesi açısından önemlidir. Esnek yaklaşım aynı zamanda

¹⁸⁶ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011).

¹⁸⁷ Ali Yıldırım, "Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi," *Eğitim ve Bilim*, 23, 112, (1999): 7-17.

¹⁸⁸ Robert Bogdan ve Sari Knopp Biklen, *Qualitative research for education*, (Boston: MA: Allyn and Bacon, 1992), Aktaran, Yıldırım, "Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri...", s.12.

araştırma sürecinde ortaya çıkan bilgilerle araştırmanın ortaya çıkan bilgilere göre şekillenmesine de olanak sağlamaktadır.¹⁸⁹

- vi. Tümevarımcı analiz: Barney Glaser ve Anselm Strauss'a göre araştırmacı çalışmanın problemine ilişkin topladığı bilgiler ışığında ana temaları ortaya çıkarma, bir yapı oluşturma ve bun yapılardan bir teori oluşturma çabasıyla tümevarımcı bir yol izlemektedir. Araştırma süresince bilgi toplama ve teori oluşturma aynı zamanda gerçekleşmekte, araştırmacı belirli aralıklarla topladığı bilgilere bir açıklama getirmeye çalışmaktadır.¹⁹⁰

Verilerin toplanmasında kullanılan teknik, çoklu yöntem olarak seçilmiştir. Burada nitel yöntem tekniklerinden yarı-yapılandırılmış mülakat ve belge analizi yöntemlerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Charles L. Briggs görüşme yönteminin, bireylerin deneyim, bakış açısı, görüş, duygu ve inançlarına yönelik bilgi elde etmede etkili ve sosyal bilimler alanındaki en yaygın yöntem olduğunu belirtmektedir.¹⁹¹ Yıldırım ve Şimşek'in aktardığı tanım, mülakatı tanımlamakla kalmayıp özelliklerine dikkat çekmektedir:

Stewart ve Cash (1985) görüşmeyi “önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı etkileşimli bir iletişim süreci”¹⁹² olarak tanımlamıştır. Bu tanımda süreç “iletişimdeki sürekliliği ve dinamikliği,” karşılıklı “iki veya daha fazla birey arasında gerçekleşen karşılıklı etkileşimi;” etkileşim “görüşmeye dahil olan bireyler arası bağı;” önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç, “görüşmeye dahil bireylerden en az birinin belli bir amacı olduğu ve bu amaca yönelik bir toplama çabası olduğunu ifade eder... Son olarak soru sorma ve yanıtlama “görüşme süresince görüşmeye dahil olan bireyler arasındaki etkileşim ve ilişkiyi başlatma ve sürdürme, bunun yanı sıra taraflardan en az birinin önceden planlanmış amacını gerçekleştirmesine hizmet etme ve bu amaca yönelik bilgiye ulaşmayı sağlama işlemini ifade eder.” şeklinde özetlenmiştir.¹⁹³

Mülakat türlerinden biri olan yarı-yapılandırılmış mülakatta ise, araştırmacının görüşme öncesinde hazırladığı konu başlıkları ve sorularla beraber sınırlı da olsa sorular dışına çıkarak görüşmeyi yürütmesi öngörülmektedir, bu sayede belirlediği konu başlıkları hakkında görüşülen kişinin fikir ve bakış açısını, konu hakkında deneyimlerini ortaya

¹⁸⁹ Yıldırım, “Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri...”

¹⁹⁰ Barney Glaser ve Anselm Strauss, *Discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*, (Chicago: Aldine, 1967), Aktaran, Yıldırım, “Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri...”

¹⁹¹ Charles L. Briggs, *Learning how to ask: A sociolinguistic appraisal of the role of the interview in social science research*, (Cambridge University Press, 1986), Aktaran, Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*.

¹⁹² Charles J. Stewart ve William B. Cash, *Interviewing: Principles and practices*, (Boston, McGraw-Hill, 2008), s.7, Aktaran, Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s.120.

¹⁹³ Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s.120.

çıkarmakta ve konunun derine inmekte etkili bir yöntem izlenmektedir.¹⁹⁴ Görüşmenin yukarıda sayılan özellikleri ve yarı yapılandırılmış görüşmenin derinlemesine konuyu inceleme olanağı bu çalışmada kullanılmak üzere mülakat yönteminin seçilmesinde etkili olmuştur.

Çalışmada kullanılacak diğer yöntem de belge incelemesidir. Veri çeşitlendirilmesi amacına hizmet eden ve araştırmanın geçerliğini artıran bir yöntem olan belge incelemesi, araştırılan olgulara dair bilgi içeren yazılı materyallerin analizi anlamına gelmektedir. Yazılı materyallerin yanında video, fotoğraf, film gibi görsel materyaller de belge incelemesi kapsamına girmektedir.¹⁹⁵ Görüşmelerden önce bilgi edinmek ve görüşmelerden edinilen bilgilerle birlikte harmanlamak açısından belge incelemesi bu çalışmada kullanılacak bir diğer yöntem olarak seçilmiştir.

Veri analizi, Teun A. Van Dijk'in kuramsal çerçevesini oturttuğu¹⁹⁶ Eleştirel Söylem Analiziyle yapılacaktır. Söylemin sosyal ilişkilerle arasındaki ilişkinin karşılıklı birbirini şekillendirdiğine dair çalışmalar, Karl Marx, Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger, Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Jurgen Habermas, Antonio Gramsci gibi düşünürlerin eleştirel düşünme, mevcut sisteme karşı alternatifler bulabilme amacıyla girdikleri bu yolda¹⁹⁷ Ferdinand De Saussure,¹⁹⁸ Jacques Derrida¹⁹⁹ ve ardıl olarak Michel Foucault²⁰⁰ gibi postyapısalcı düşünürleri bilgi, dil ve iktidar arasındaki bağlamı kurma konusunda etkilemesiyle devam etmiştir.²⁰¹ 1991 yılında bir araya gelerek Eleştirel Söylem Analizi'nin temel ilkelerini Teun A. Van Dijk, Norman Fairclough, Gunter Kress, Ruth Wodak belirlemiştir; özellikle van Dijk'in çalışmaları söylem ile iktidarın arasındaki

¹⁹⁴ Gürbüz, Sait ve Şahin, Faruk Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016).

¹⁹⁵ Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*.

¹⁹⁶ van Dijk, Teun A., "Principles of critical discourse analysis," *Discourse&Society*, 4, 2, (1993): 249-283; van Dijk, Teun A., "Critical Discourse Analysis," *The Handbook of Discourse Analysis*, içinde, derl., D. Tannen, H. Hamilton, ve D. Schiffrin, (Oxford: Wiley Blackwell, 2015). ss. 466-485.

¹⁹⁷ Michael Biling, "Critical Discourse Analysis and the Rhetoric of Critique", içinde, derl., Gilbert Weiss ve Ruth Wodak, (New York: Palgrave Macmillan, 2007), ss. 35- 46, Aktaran, Mustafa Yetim ve Ramazan Erdağ, "Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Söylem Analizi: Revizyonist Söylemin Gelişimi," *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 1, (2018): 79-100.

¹⁹⁸ Ferdinand De Saussure, *Course in General Linguistics*, (New York: Philosophical Library, 1959), Aktaran, Yetim ve Erdağ, "Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Söylem Analizi..."

¹⁹⁹ Richard Devetak, "Postmodernism", *Theories of International Relations*, içinde, derl., Scot Burchill, Andrew Linklater, vd., (New York: Palgrave, 2005), s. 161-188, Aktaran, Yetim ve Erdağ, "Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Söylem Analizi..."

²⁰⁰ Jan Selby, "Engaging Foucault: Discourse, Liberal Governance and the Limits of Foucauldian IR", *International Relations*, Vol. 21, 3, (2007): 324- 345, Aktaran, Yetim ve Erdağ, "Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Söylem Analizi..."

²⁰¹ Mustafa Yetim ve Ramazan Erdağ, "Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Söylem Analizi: Revizyonist Söylemin Gelişimi," *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 1, (2018): 79-100.

ilişkiyi incelemeye ek olarak, toplumsal gruplar arasındaki iktidar ilişkilerinin toplumsal farklılıkların söylem içerisine işleyerek nasıl iktidar yapılarını kurduğuna dikkat çekmektedir. van Dijk'in çalışmalarına, M. Foucault, L. Althusser, Valentin Voloshinov, Pierre Bourdieu, Mikhail Bakhtin ve agonistik demokrasinin temellerini oluşturan C. Mouffe, E. Laclau gibi post yapısalcı kuramcılarının önemli etkileri olmuştur.²⁰²

Teun A. van Dijk'e göre toplumda farklı gruplar arasındaki söylemin şekillerine bakmak güç, iktidar ve söylem arasındaki ilişkiyi çözmek için anahtar noktadır. Bunun en önemli yolu konuşma ve yazının incelenmesidir çünkü iktidarı kuran eylemler kadar söylemlerdir ve bu da sosyal bilişsel olarak yeniden üretmeyle sağlanır. Bu sosyal bilişsel kurgulama toplumsal grupların birbirilerini algılamalarının ve ideolojilerin ortaya çıkışının önemli bir parçasıdır. İktidar bazı durumlarda bir grubun iletişimsel araçlara ayrıcalıklı ulaşımıyla kurulduğu gibi söylem yoluyla yani konuşma ve yazıyla kurulmaktadır. van Dijk dominant söylemin uzlaşma, kabul ve tahakkümün meşruiyetini üretmek yoluyla gözle görülmeyen bir yolla üretildiğini vurgular. Fakat güç kadar tahakküm de nadiren tam gücüne erişebilir, her zaman bir kısıtlayıcı, meydan okuyan karşı gücü bulunur.²⁰³ Bu noktada Eleştirel Söylem Teorisi'nin bu çalışmada analiz yöntemi olarak seçilmesinin, yukarıda teorik çerçevesi çizilmiş olan agonistik demokraside hegemonya ve karşı hegemonya arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki bulunmasıyla alakalı olduğunu söylenebilir.

van Dijk'e göre eleştirel söylem çalışmalarının belirli özellikleri bulunmaktadır. Toplumsal sorunlar ya da politik problemlerle ilgilenir, sosyal problemlerin eleştirel analizi genellikle multidisiplinerdir, söylemsel yapıları sadece tanımlamakla kalmaz toplumsal yapı ve etkileşim bağlamında onları açıklamaya çalışır, tahakkümün üretilmesi, meşrulaştırılması ya da ona karşı çıkılması gibi durumlarda söylem yapılarının rolünü inceler.²⁰⁴ Fairclough ve Wodak ise Eleştirel Söylem Analizi'nin ana ilkelerini şu şekilde özetlemişlerdir: Eleştirel Söylem Analizi toplumsal problemlerle ilgilenir, güç ilişkileri söylemseldir, söylem toplum ve kültürü oluşturur, söylem ideolojik bir iş görür, söylem

²⁰²Sibel Karaduman, "Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Haber Araştırmalarına Katkısı ve Sunduğu Perspektif," *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4,2, (2017): 31-46.

²⁰³van Dijk, Teun A., "Principles of critical discourse analysis," *Discourse&Society*, 4, 2, (1993): 249-283.

²⁰⁴van Dijk, Teun A., "Critical Discourse Analysis," *The Handbook of Discourse Analysis*, içinde, derl., D. Tannen, H. Hamilton, ve D. Schiffrin, (Oxford: Wiley Blackwell, 2015). ss. 466-485.

tarihseldir, yazılı metinler ve toplum birbiriyle alakalıdır, söylem analizi yorumlamacı ve açıklamacı özellikler taşır, söylem toplumsal bir eylemdir.²⁰⁵

Söylemler toplumsal alanda ortaya çıkarak sosyal sebeplerden etkilenen ve toplumsal etkileri olan yapılardır. Eleştirel söylem analizinde araştırmacı sürecin bir parçasıdır, tarafsız veya etkisiz olması beklenmez.²⁰⁶ Analizi yapmak için tek bir yöntem ve sıralı kurallar bulunmaz, önemli olan söylemin gücünü ve arkasında yatan anlamı ortaya çıkarmaktır. Söylemsel gücü ortaya çıkarmak amacıyla üç temel soru çerçevesinde analiz yapılır. Bu sorulardan birincisi, “kamusal söylemde içerik ve yazılı metinleri, güçlü gruplar nasıl kontrol ediyorlar?”; ikincisi “nispeten daha az güçlü olan grubun üzerinde böyle bir söylem nasıl bir güç yaratıyor ve böyle bir kontrolün, yani toplumsal eşitsizliğin toplumsal sonuçları nelerdir?”; üçüncüsü “güçlü grupların, kurumların ya da örgütlerin söylem kurarken kullandığı araçlar nelerdir ve bu araçlar güç istismarının bir parçası haline nasıl gelir?” olarak ortaya konmuştur.²⁰⁷

Eleştirel söylem analizi yapmak için belirli tek bir yöntem olmasa da van Dijk’in anahatlarını çizdiği, ipucu niteliğinde bir silsile bulunmaktadır. Söylem çözümlemesinin yazılı ve sözlü söylemler üzerinden yapılması bilginin değişime en yakın biçimde incelenmesine olanak sağlamaktadır. Söylem bu noktada kendi bağlamında (yer, zaman, söylemin tarafları ve aralarındaki iletişim, sosyal rol, bilgi, norm ve diğer kurumsal yapılar) incelenmektedir. Söylem ve üreticileri buldukları toplumdaki yani sosyal yapıdan soyut olarak düşünülmemelidir. Söylemler doğrusaldır, diğer söylemlerle ardışıktır ve söylemin düzeyi, katmanları, öğelerini dikkate alarak analiz yapılmalıdır. Analizi doğrudan ilgilendiren anlamdır, iki soru ile anlama ulaşmaya çalışılır. Birincisi “bu durumda bunun anlamı ne?”, ikincisi ise “neden bunu söyledi?” sorularıyla anlama yoğunlaşmaktadır.²⁰⁸ Eleştirel Söylem Analizi bu çalışmada örneklem olarak seçilen sivil toplum kuruluşlarıyla yapılacak mülakatların ve haklarında yazılan ve/veya basılan dökümanların incelenmesinde kullanılacaktır.

²⁰⁵ Norman L. Fairclough, Ruth Wodak, *Critical Discourse Analysis, Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction, Discourse as a Social Interaction*, içinde, derl., Teun A. Van Dijk, (London, Sage, 1997), ss.258-284, Aktaran, van Dijk, Teun A., “Critical Discourse Analysis,” *The Handbook of Discourse Analysis*, içinde, derl., D. Tannen, H. Hamilton, ve D. Schiffrin, (Oxford: Wiley Blackwell, 2015). ss. 466-485.

²⁰⁶ van Dijk, “principles of critical...”

²⁰⁷ van Dijk, *Critical Discourse Analysis*.

²⁰⁸ van Dijk, “principles of critical...”, Aktaran, Tahir Gür, “Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi,” *Journal of World of Turks*, 5, 1, (2013): 185-202.

4.BÖLÜM

SAHA ARAŞTIRMASI: KADINLAR KARŞI HEGEMONYANIN

NERESİNDE?

Önceki bölümde kadın hareketinin içinde bulunan çeşitlilik ve çoğulluk, birinci bölümde ise bu hareketin tarihsel köklerinin derinliği ve sağlamlığı vurgulanmıştı. Bu iki karakteristik özellik, ikinci bölümde serimlenen agonistik siyaset teorisiyle bir arada düşünüldüğünde, şu türden tespitler yapmak mümkün hale gelmektedir: Türkiye’de kadın hareketi yerleşik, hâkim iktidar ilişkilerinin karmaşık bir konfigürasyona sahip olduğunu görmekte, bu konfigürasyonun içeriğinin ve yapısının da sürekli değişen bir nitelikte olduğunu da pratikte deneyimlemekte, böyle bir bağlamda sürekli, örgütlü, çoğulcu bir mücadeleyi yürütmekte ve bu mücadeleyi yürütürken neyle mücadele ettiğini, mücadele ettiği gücün karşısında/dışında kalan toplumsal taleplerin neler olduğunu da sürekli yeniden kurmaktadır. Bu tespiti, çalışmamızın teroik çerçevesinden değerlendirdiğimizde kadın hareketinin hegemonyanın deşifre edilip derinlemesine analiz edilmesi, onun dışladığı/onu dışlayan toplumsal taleplerin bir kolektif kimlik oluşturması, bu kolektif kimlik oluşurken çoğulluğun içerilmesi gibi agonistik siyasetin en temel kavramlarını içinde barındırmakta olduğunu söylemek de mümkün hale gelir.

Bu tespit cümlelerin Türkiye kadın hareketinin temsilcileri nezdinde de bir yansıması olup olmadığını anlamak üzere gerçekleştirilen saha araştırmasının bulguları bu bölümde tartışılacaktır. Çalışmanın buraya kadarki bölümlerinin oluşturmuş olduğu temel ve az önce formüle edilen tespit cümlelerinden hareketle, bu çalışmanın sorusu olan “kadın hareketi karşı hegemonyanın kurucu aktörü olabilir mi?” sorusuna cevap ararken belirtilen sekiz sivil toplum kuruluşu ile mail yoluyla iletişime geçilmiştir. Araştırma örnekleminin çerçevesi İstanbul ve Ankara olarak çizilmiş, İlerici Kadınlar Dayanışma Derneği, Mor Çatı ve Filmmor ile İstanbulda, Uçan Süpürge, Türk Kadınlar Birliği, Kadın Dayanışma Vakfı, Ka.Der Ankara Şubesi ve Kadın Koalisyonu ile Ankara’da olmak üzere ortalama 90 dakika sürecek yüzyüze görüşmeler ayarlanmıştır. Görüşmeler 2019’un Nisan ve Mayıs ayları içinde yapılmıştır. Belirtilen sivil toplum kuruluşlarından hızlı bir şekilde dönüş alınmıştır. Görüşmelerden önce sivil toplum kuruluşları hakkında geniş bir araştırma yapılmış, internet siteleri, sosyal medya hesapları ve haklarındaki haberler itinayla

incelenmiştir. Görüşmeler sırasında görüşülen kişilerin isimlerinin²⁰⁹ çalışmada kullanılması için gerekli izinler alınmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat gereği görüşülen kişilere hem araştırmanın kuramsal çerçevesi içinde belirli sorular yöneltilmiş²¹⁰ hem de konuşmanın akışına bağlı olarak görüşmelerin kendi kendine şekillenmesine alan bırakılmıştır. Daha sonra teorik çerçeveye bağlı olarak araştırma analizi için belirli kriterler belirlenmiştir, bu kriterlerin belirlenmesinde görüşülen kişilere sorulan soruların işaret ettiği kavramlar baz alınmıştır.

Örnekleme yer alan STK'lar,

- i. Hegemonya çözümlemesi yapıyorlar mı? Neoliberal muhafazakar hegemonyanın nasıl kurulmuş olduğunu, elementlerinin neler olduğunu, kendini sürekli yeniden nasıl kurduğunu analiz ediyorlar mı? Bu analizde çok boyutlu bir inceleme var mı?
- ii. “Biz ve onlar” kolektif siyasal kimlikleri söylemlerinde belirgin mi? Güç ve gücün dışarıda bıraktıkları ile güç ve gücü dışarıda bırakanlar arasındaki ilişki, yani neoliberal muhafazakar hegemonyanın kurucu dışsallığına karşı bir eşdeğerlik zinciri kurmak mümkün mü?
- iii. Politikanın ahlaklaştırılmasından kaçınıyorlar mı? Antagonizma ve agonizma ayrımını yaparak politik alanda karşındakileri düşman olarak mı yoksa rakip olarak mı görüyorlar?
- iv. Kurumsal siyasetle bir bağ kurmaya hazırlar mı? Siyasal partilerle ya da bireysel olarak milletvekilleriyle işbirliği ya da eşgüdüm öngörüyorlar mı?

Bu sorular, agonistik siyaset teorisinin demokratik mücadeleyi kavramsallaştırma biçiminden yola çıkarak formüle edilmiş sorulardır ve saha araştırmasının analizi için izlenecek yolu oluşturan kriterlerdir. Özellikle Mouffe, son yıllardaki çalışmalarında küresel siyasete 2010'lu yıllarda damga vuran toplumsal hareketlerin (İspanya'da Öfkeliiler, Amerika Birleşik Devletleri'nde Occupy Wall Street ve Arap Ayaklanmaları gibi) demokratik(leştirici) rolünün bu türden sorularla değerlendirilebileceğini öne sürmektedir.^{211 212 213} Örnekleme yer alan STK'ların temsilcileriyle yapılan görüşmelerin eleştirel söylem analizine tâbi tutulmasıyla bu çalışma da bu sorulara yanıt aramakta ve bu

²⁰⁹ Bknz. Ek-1

²¹⁰ Bknz. Ek-2

²¹¹ Mouffe, Chantal, “An agonistic approach to the future of Europe,” *New Literary History*, 43,4, (2012): 629-640.

²¹² Errejón, Íñigo ve Mouffe, Chantal, “Constructing a new politics,” *Soundings*, 62,62, (2016): 43-55.

²¹³ Mouffe, Chantal, “The populist moment,” *Revista Simbiótica*, 6, 1, (2019): 06-11.

yolla sonuç olarak Türkiye kadın hareketinin demokratik dönüştürücü rolüne dair bir analiz sunmayı hedeflemektedir.

4.1 Hegemonya Çözümlemesi

Laclau ve Mouffe'un hegemonya anlayışı, hegemonyanın kuruluşu, elementleri ve kendini nasıl tekrar tekrar kurduğuna dair çok boyutlu açıklamaları²¹⁴ ışığında baktığımızda görüşülen her kadın örgütünün bir sözü bulunmaktadır.

Kadın hareketinin iletişim iş birliği ve dayanışma açısından bir “katalizör”e ihtiyacının olduğu fikriyle kurulan Uçan Süpürge'den görüşülen Halime Güner, mevcut hegemonya muhafazakarlık ve dini söylemler üzerinde kendini kuruyor olmasına rağmen sistemsel olarak patriyarkal bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir. Güner'e göre “...biraz burada erkeklik giriyor işin içine...” ve mevcut iktidarın kadın erkek eşitliğini dışlayıcı gündelik söylemleri, demeçleri ile perçinlenmektedir. Kadın erkek eşitsizliği, siyasal eşitlik rejimi olan demokrasi için bir sorun teşkil etmektedir. Kendini demokratik bir söylemden kurarak ortaya çıkan mevcut iktidarın özellikle 2010 yılından sonra kadın hakları alanında kazanılmış hakların geriye gitmesi üzerine çalışmalar, kadınların yalnızlaştırılması, kadın örgütlerinin yoksullaştırılması ve fonlara mecbur bırakılması gibi politikalarla hegemonyasını tekrar tekrar kurduğuna dikkat çekmiştir.²¹⁵

Türkiye'deki en eski kadın örgütü olan Türk Kadınlar Birliği'nden görüşülen Sema Kendirci Uğurman, mevcut hegemonyanın arkasında destek aldığı bir devlet politikasının olduğunu ve bu politikanın birinin diğeri üzerindeki hakimiyetinden doğmasıyla kurulan şiddet ilişkilerini desteklediğini, eşitlikçi bir kadın politikasına yer vermediğini, özellikle kanunlar üzerinden göstermelik bir kadın politikası izlediğini vurgulamıştır. Bunun toplumun her alanına sirayet ettiğini belirten Kendirci, kazanılan hakların geriye götürülmek için politikalar güdüldüğüne dikkat çekmiştir. Boşanma komisyonları kurulması ve İstanbul Sözleşmesi'nden imza çekmenin gündeme getirilmesi ile 6284 sayılı yasanın geriye götürülmesi için uğraşıldığını söylemiş; bunun sebebinin mevcut hegemonyanın “eşit değiliz” söylemi üzerinden kurduğunu belirtmiştir. Medeni kanundaki eşitlikçi bakış açısının kaldırılması, boşanmayı zorlaştırma ve nafaka hakkında alınan tavrın, kadının şiddete boyun eğmesi, yoksullaştırılması, ev içi emeğinin yok sayılması,

²¹⁴ Laclau ve Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*.

²¹⁵ Halime Güner, kişisel görüşme, 21 Nisan 2019.

kadının eve dönmesi, istihdam alanlarından çekilmesi üzerine kurulmuş bir devlet politikası olduğunu belirten Kendirci, *“Bunun için bölmeye ve parçalamaya başladı. Bunun için bu uğurda mücadele veriyor ve çok para döküyor.”* Sözleriyle hegemonyanın tekrar tekrar kuruluşunun bir sisteme bağlandığını vurgulamıştır.²¹⁶

Kadına yönelik şiddetle mücadele ve insan ticareti ile mücadele alanlarında çalışmalarını sürdüren Kadın Dayanışma Vakfı’ndan görüşülen Leyla Topal, hegemonyanın toplumda bulunan toplumsal erkin yansıması olarak mevcut hükümetin hegemonyasını ortaya çıkardığını, ikisinin birbirini beslediğini söylerken, patriyarkanın sirayet ettiği her kurumun hegemonya kurduğunu ve birbirlerinden ayrılmaz bir yapı haline geldiklerini eklemiştir. Kağıt üzerinde yasanın olmasının bir şey ifade etmediğini, uygulamanın erkek akıl tarafından gerçekleştirdiğini, hükümetin söylemleriyle eşitsizliği ve kadına yönelik şiddeti çoğalttığını belirtmiştir. Muhalif yapıya sahip ya da bağımsız sivil toplum örgütlerinin fonsuzlukla sınındığının altını çizmiştir. Kadın Dayanışma Vakfı’nın Ankara Valiliği İl Koordinasyon Kurulu’nun bir üyesi olduğunu söyleyen Topal *“Laf olsun diye çağırıyorlar toplantılara ama bir gidiyorsunuz hükümet destekli bazı sivil toplum kuruluşları resmen ev sahibi gibi, sanki orası o valiliğin değil de o sivil toplum kuruluşunun toplantısıymış gibi.”* diyerek bu deneyimiyle mevcut hegemonyanın enstrümanlarına dikkat çekmiştir.²¹⁷

Sınıf temelli bir kadın mücadelesiyle kendilerini tanımlayan İlerici Kadınlar Dayanışma Derneği, kadınların kapitalizmden kurtulmak, eşitlik özgürlük ve adalet istediklerini belirtiyor.²¹⁸ Görüşülen Nöber Özyürekoğlu, kadınların mücadeleye katılmasının önünde tarihsel, kültürel, ekonomik birçok etken olduğunu; ailede ve evde başlayan kadının eşitsiz konumlandırılışının mahallede, şehirde, ülkede ve dünyada birbirinin bir büyük evreni olarak devam eden bir sistemle devam ettiğini söylemiştir. İş yerinde susturulma, evde ve sokakta susturulma kadınların örgütlü yaşama katılmasını bile etkileyecek noktada olduğunu belirten Özyürekoğlu’na göre, kadının ekonomik durumu politik durumunu ve dolayısıyla sosyal yaşamını belirliyor. Bu çok boyutlu yapıda kadın emeğinin sömürüldüğü, kadının sokakta rahat dolaşmadığı bir yaşantıda olduğuna işaret etmiştir. Sokağa çıkıldığında da toplumun karşısında fiziki olarak bir gücün, devletin

²¹⁶ Sema Kendirci Uğurman, kişisel görüşme, 24 Nisan 2019.

²¹⁷ Leyla Topal, kişisel görüşme, 30 Nisan 2019.

²¹⁸ İlerici Kadınlar Dayanışma Derneği, “Biz Kimiz.”

kolluk kuvvetlerinin bulunduğunu ve onlar tarafından susturulan bir topluma dönüştürüldüğümüze işaret etmiştir.²¹⁹

Kadına yönelik şiddetle mücadele üzerinde çalışan ve kadınlara sığınak ve sosyal destekler sağlayan Mor Çatı'dan Aslı Elif Sakallı neoliberal muhafazakâr politikaların kıskacındaki kadınların durumunun Mor Çatı'yı ve diğer kadın örgütlerini en zorlayan durum olduğunu, iktidardan tabana doğru yayılan bir tutumla kadın erkek eşitliğini kabul edilmediğini belirtmiştir. Şiddetin sebebini toplumsal cinsiyet eşitsizliği olarak koyan Mor Çatı'ya göre bu politik tutum bunu ateşlemektedir.²²⁰

Feminist sinema üzerine çalışmalar yapan bir kadın kooperatifi olan Filmmor'dan Melek Özman, erkek egemen bir sektörde iş yaptıklarını, ama bunu Cannes'da, Berlin'de boykot edildiği gibi Türkiye'de edilemediğini çünkü ülkenin hep daha dramatik sorunlarının olduğunu belirtmiş ve eklemiştir: *“Demokratik bir tahayyülü olan hayatın her alanında bunu düşleyen bir ekibiz. Düşte olmasın istiyoruz yani her şey düş oldu şu ara.”* Mevcut hegemonyanın sinema sektörünü de etkilediğini, her sene gösterilen bir film için bakanlıklarla, yasaklarla, denetimlerle uğraşma gibi zorlukları olduğunu anlatmıştır. Muhafazakârlığın karşısında konumlandıklarını, bu muhafazakârlığın sadece dini muhafazakârlık olarak görmediğini belirtmiş, Türkiye'de tarihsel bütünlüğün sürekli kesintiye uğradığını ve en son olarak da Neo-Osmanlılık'ın, Cumhuriyet ile yazılan tarihin karşısına çıktığını belirtmiştir.²²¹

Kadın ve erkeklerin her alanda eşit temsilini savunan ve özellikle siyasi katılım üzerine çalışan Ka.Der Ankara'dan görüşülen Nilgün Karacaoğlu, içinde bulunduğumuz toplumda kurulan hegemonik ilişkilerden bahsederken özellikle erkek egemen sistemin kadınlarla iktidarı paylaşmak istememesinden bahsederken devlet ya da iktidarın gerçekten bu erkek egemen yapıyı kırmak istese politikalarına yansıtılabileceğini vurgulamıştır. Fakat devlet geleneğinin erkek egemen oluşu sebebiyle bu tarz politikalar ya da düzenlemelerin sadece göstermelik yapıldığını söyleyen Karacaoğlu, Türkiye'nin gelenekçi yapısının bu tutumu perçinlediğini, üstüne sivil toplumun üstünde bir iktidar baskısı oluşturularak hareket alanının daraltıldığını belirtmiştir. Bu sebeple sivil toplumun çalışma yapması, sokağa çıkması, proje üretmesi gibi doğasında bulunan aktivitelerini kısıtlamaktadır. Gezi Parkı Eylemleri ile başlayıp, 17-25 Aralık Süreci ve 15 Temmuz ile devam eden süreçte

²¹⁹ Nöber Özyürekoğlu, kişisel görüşme, 9 Mayıs 2019.

²²⁰ Aslı Elif Sakallı, kişisel görüşme, 10 Mayıs 2019.

²²¹ Melek Özman, kişisel görüşme, 13 Mayıs 2019.

hukuki mekanizmaların ve yargı bağımsızlığının sekteye uğraması ve cezasızlığın artıyor olması ile sivil toplum, insan hakları ve kadın hakları aktivistleri üzerindeki baskı, gözaltı ve sindirme çalışmalarının bu alanı sıkıştırdığını, hareket alanının daraldığına işaret etmiştir. Bunun yanında Türkiye’ye fon aktarımının insan hakları ve hak temelli çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşları için çok önemli olduğunu uluslararası ilişkiler bakımından Türkiye’nin fon aktaran ülkelerle arasında gerilimin sivil toplum hareketinin maddi imkânlarına zarar verdiğini ve ekonomik sebeplerle de alanların daraldığını belirtmiştir. Hegemonyanın kendini bütün kurumlarda bu şekilde var etmesi demokratik bir eksikliğe işaret etmektedir.²²²

Bünyesinde birçok kadın ve LGBTİ+ sivil toplum kuruluşunu barındıran bir çatı örgüt olan Kadın Koalisyonu’ndan görüşülen İlknur Üstün, kadınlık durumundan ötürü ikincilleşmiş, eşit konuma ve ayrımcılığa uğramış ve itilmiş kadınların üzerinde iktidarın kurulma şekillerine dikkat çekmiştir. Mevcut iktidarın eşitsizliği üretecek politikalarına karşı çıkmanın önemine vurgu yaptıktan sonra, kadınların karşısında iktidar değil iktidarlar olduğuna dikkat çekmiştir. Bu yolda mücadele verirken örgütlenme özgürlüğüne dair yapılan müdahalelerin yarattığı sıkıntılardan bahseden Üstün, alanın çok daraltılmış olması, baskı ortamı ve marjinalize edilen bir grup haline getirilmenin demokratik ve politik bir “*sözü değersizleştirme*” yöntemi olduğundan bahsetmiştir. İktidarın değişen politik ortama göre kendini tekrar kuruşu ve bunun enstrümanları ile ilgili Üstün’ün “*Mecliste komisyonlara müdahale ederken, yerel yönetimleri karşımıza pazarlık masasına oturturken, sizi o kadar marjinalize edebiliyorlar ki. GONGO²²³ dediğimiz daha hükümet yanlısı, örgütlenmeleri güçlendirip yaygınlaştırarak sizin alanınızı daraltıp oralardan dışarı atıyor.*” tespiti, bugün Türkiye’de kadın sivil toplum kuruluşlarının neyle mücadele ettiğini özetler niteliktedir.²²⁴

Görüşülen sekiz farklı sivil toplum kuruluşunun temsilcileri, mevcut hegemonyanın sınırlarını çizirken bir noktada ortaklaşmışlardır: erkek hegemonya ve erkek egemen kurumlar. Kadınların mücadele ettiği iktidarın tek olmadığını, patriyarka ile birlikte hem ondan beslenen hem de onun beslediği bir iktidarın varlığına işaret etmişler burada tanımlar neoliberal muhafazakâr bir hegemonyayı işaret ederken söylemde hegemonyanın

²²² Nilgün Karacaoğlu, kişisel görüşme, 15 Mayıs 2019.

²²³ Government organized nongovernmental organization, hükümet tarafından örgütlenen sivil toplum kuruluşlarına verilen addır, görüşülen sivil toplum kuruluşu temsilcilerinin birçoğu söylemde GONGO şeklinde kullanmıştır.

²²⁴ İlknur Üstün, kişisel görüşme, 23 Mayıs 2019.

çok boyutlu yapısını ekonomik, toplumsal, politik boyutlarda çözümlenmişlerdir. İktidarın hegemonya kurarken kullandığı elementleri bu boyutların çerçevesinde açıklamışlar, politik bir ayrıma sivil toplum kuruluşları bazında da kadınların yalnızlaştırılarak, marjinalize edilerek, ekonomik olarak kadınların yoksullaştırarak kurulduğunu ve ülkedeki politik atmosfere göre politik tutumunu değiştirerek yeniden ve yeniden hegemonyasını sağlamlaştırdığını belirtmişlerdir.

4.2 “Biz ve Onlar” Kolektif Siyasal Kimlikleri ve Eşdeğerlik Zinciri

Toplumdaki kolektif kimliklerin biz ve onlar olarak yapılanması, bu kimliklerin toplumsal ve politik yaşamda belirginliği/belirgin kılınması araştırmamızın temel kavramlarından biridir. Güç ve gücün dışarıda bıraktıkları ve gücü dışarıda bırakanlar yani kurucu dışsal ile hegemonyanın dışında bırakılanların ilişkisi bize biz ve onlar ayrımını vermektedir. Kurucu dışsalın, bu araştırmada neoliberal muhafazakâr hegemonyanın, dışarıda bıraktığı toplumsal kimliklerin bir eşdeğerlik zinciri kurma ve karşı hegemonya oluşturma kriteri çerçevesinde görüşülen sivil toplum kuruluşlarının bir sözü bulunmaktadır.

Uçan Süpürge’den görüşülen Güner’e göre, kadın hareketi ve kazanılan haklar her yok sayıldığında, devlet feminizminin yerini alan, kadını öteki görmek ve feministleri iki kere öteki görmek gibi bir tutum sergilediğinde biz ve onlar ayrımı kurulmuş olmaktadır. Hak temelli çalışmaları hükümet kendi GONGO’larında kendi söylemini kurarak şekillendirmeye çalışmakta, bağımsız sivil toplum kuruluşlarıyla bir rekabet alanı doğarsa onu yok etmeye çalışmaktadır. Bunun örneği olarak Uçan Süpürge Kadın Filmleri festivallerinin Kültür Bakanlığı’na verilen desteğinin sebepsizce kesilmesinin, Kadın ve Demokrasi Derneği’nin (KADEM) film festivali yapma hazırlığında olmasını vermiştir. Bu tarz dışlayıcı durumlarda bilgi alma ve bilgiyi yayma konusunda ısrarcı olmanın, örneğin Erken ve Zorla Evlilikler konusunda bakanlıkları sıkıştırmanın önemini vurgulamaktadır. Çünkü, ona göre aksi taktirde *“çok işine gelir insanların biz sizi reddediyoruz, e biz zaten sizi reddetmek istiyorduk işimizi kolaylaştırdınız demesi.”* Uçan Süpürge mücadelenin çerçevesini çizerken uzlaşmanın değil farklılıklarla bir arada olmanın önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Uçan Süpürge’nin ortaya çıkışında edindiği *“çatı örgüt değil tren vagonu olmalı”* ilkesi de bunu vurgulamaktadır. Çekişmeyi ve rekabeti bir enstrüman olarak kullanmanın gerekliliğini, sertlikten uzak bir çekişme büyütmenin, farklılıkları

görerek bakış açısını genişletmenin mücadele için önemsedğini belirtmiştir. Uçan Süpürge'nin kendi çalışma yoğunluğundan dolayı Kadın Koalisyonu'nda bulunmadığını belirten Güner, değişen politik iklim çerçevesinde birlikte talepleri eklemeyerek dayanışma yapmanın olumlu olacağına dair mesaj vermiştir.²²⁵

Türk Kadınlar Birliği'nden Kendirci, özellikle kadın hareketinde kazanılmış hakların ve kanunların geriye götürülme ve yok sayılmaya çalışılmasına dikkat çekmiştir. Türk Ceza Kanunu ve Medeni Yasa'da yıllar boyu emek verilerek kadın erkek eşitsizliğini engellemek için yapılan düzenlemelerin boşanma komisyonu, nafaka sorunu gibi çalışmalarla yok sayılmaya çalışıldığını; İstanbul Sözleşmesi'nden imzanın geri çekilmesi ile ilgili söylemlerin üretildiğini vurgulamıştır. Kendirci'ye göre kadınların eşitlik isteğinin karşısına adalet söylemini koyarak bir biz ve onlar çizgisini mevcut iktidar kurmaktadır. Kazanımları kaybetmemek için mücadele etmenin kimseye aykırı gelmemesi gerektiğini, fakat adalet söylemini besleyen GONGO'ların "biz" in içinde olamayacağını belirtmiş, birlikte yürümek, dayanışmak, dönüştürmek ve dönüşebilmekte yol arkadaşlarının seçiminin önemli olduğunu ve bu seçimde kriterin söylem olduğunu vurgulamıştır. Pekin+25 çalışması için çağırılan listede olan örgütlerde hak temelli savunuculuk faaliyeti yürüten örgütlerin birkaç büyük örgüt dışında neredeyse hiç olmamasından bahsetmiş, bu dışlayıcılığı önlemek için her durumda ısrarla temsili geri kazanmanın önemini belirtmiştir. Burada çeşitli çatı örgütlerin içinde bulunmanın önemini vurgulamış, farklılıklara rağmen ortak bir söylemin bulunabileceğinden bahsetmiş, sendikalarla dayanışma deneyimlerinin dayanışmada güçlendirici ve çeşitlilik oluşturduğuna dair örnek vermiştir. *"Yani birlikte üretirken öğreniyoruz, öğretiyoruz, paylaşıyoruz, farkına varsak da varmasak da değişiyor ve dönüşüyoruz. Bugün feminist örgütlenme biraz daha fazla diye konuşuyorsak o hareketin içinden feminist olabileceğine inanmadığımız birtakım insanların da çıkması üzerindedir."* Sözleriyle çeşitlenmenin ve talepleri eklemeyerek dayanışmayı büyütmenin önemini vurgulamıştır. Kadın Koalisyonu'nun kurulma aşamasından itibaren Türk Kadınlar Birliği olarak bulduklarını, Türkiye kadın hareketi tarihinde yaşanmış eski çokluğun ve çeşitliliğin oluşturulması için önemli bir oluşum olduğuna işaret etmiştir.²²⁶

Kadın Dayanışma Vakfı'ndan görüşülen Topal, kolektif siyasal kimliklerin yıkıcı bir biçimde ikiye bölünmüş olduğunu belirtmiş bu biz ve onların devlet politikaları eliyle

²²⁵ Halime Güner, kişisel görüşme, 21 Nisan 2019.

²²⁶ Sema Kendirci Uğurman, kişisel görüşme, 24 Nisan 2019.

derinleştirdiğinden ve insanları “gırtlak gırtlığa” getirme boyutuna ulaştığından bahsetmiştir. Burada gene kadın sivil toplum kuruluşlarının sözünü yaydığı resmî kurumlarla yaptığı çalışmalardan muhalif ya da bağımsız sivil toplum kuruluşlarının dışlanarak bir mekanizma işletildiğinden bahsetmiştir. Bunun sonucu olarak Ankara Valiliği İl Eylem Koordinasyon toplantılarına sözlerinin ciddiye alınmadığını düşündükleri için 1,5 yıldır gitmediklerini belirtmiştir. Farklı faaliyet alanlarında çalışan sivil toplum örgütleriyle iş birliği ve dayanışma içinde olmanın ilgilenilen alanlar bakımından zorluğu olsa da özellikle LGBTİ+ hareketle dirsek temasında olduklarına değinmiş, deneyim aktarımının önemini vurgulamıştır. Kadın Koalisyonu’nda bulunmanın, küçüklü büyüklü birçok kadın hareketiyle birlikte bir politika üretmenin sözü yaymanın mücadeleyi güçlendirdiğine işaret etmiştir.²²⁷

İlerici Kadınlar Dayanışma Derneği’nden Özyürekoğlu, devlet erkini elinde bulunduran her iktidarın benzer şekilde konumlandığından yine de bir değişim olduğundan bahsetmiş, son 17 yıldır aynı iktidarın bulunmasının yarattığı karşı karşıya gelmeyi biz ve onlar olarak kurmuştur. Toplumda yaratılan bu ayrımın yansımalarını Gezi Parkı eylemlerinde birleştirici güç olarak öne çıktığını vurgulamış, 25 Kasım ve 8 Mart yürüyüşlerinde engellendiklerinden bahsetmiş ve devlet erkini elinde bulunduran AKP ile karşı karşıya geldiklerini söylemiştir. Mart 2019 belediye seçimlerinde yapılan tercihlere işaret eden Özyürekoğlu, toplumun her kesiminden farklı kimliklere sahip insanların CHP-Millet İttifakı adaylarına oy verdiğine dikkat çekmiştir. Alınan oyların sadece ulusal cepheden gelmediğini, feministlerden, sosyalistlerden, Kürt hareketinden ve ilerici dinciler olarak tanımladığı gruplardan alındığını söylemiş, böyle bir birleştirmenin farklılıkları ile toplumsal grupların belirli bir söylem çevresinde birleşerek gerçekleştirdiğini söylemiştir. Kadın Koalisyonu’nda bulunmamanın İlerici Kadınlar Dayanışma Derneği’nin eksiği olduğunu belirten Özyürekoğlu’na göre böyle birçok örgütün bulunduğu bir çatı örgütün içinde bulunarak kendi taleplerini de Kadın Koalisyonu’nun söylemine eklemenin önemli olacağını belirtmiştir.²²⁸

Mor Çatı’dan görüşülen Sakallı, söylem olarak neoliberal muhafazakâr hegemonyaya karşı mücadele verdiklerini, mevcut iktidarın kendini bu şekilde kurduğunu belirterek feministleri marjinalize eden söylemlerde bulunmanın biz ve onları kendiliğinden kurduğundan bahsetmiştir. Hegemonyanın dışında kalan aktörlerle deneyim aktarımı ve

²²⁷ Leyla Topal, kişisel görüşme, 30 Nisan 2019.

²²⁸ Nöber Özyürekoğlu, kişisel görüşme, 9 Mayıs 2019.

dayanışma içerisinde olmalarının ancak çalıştıkları şiddet alanında mümkün olabildiğini vurgulamıştır. Karma örgütlerle mesafeli olduklarını ama kadın örgütleri ve LGBTİ+ örgütlerle birlikte çalışmalar yürüttüklerinden bahseden Sakallı, Kadın Sığınakları ve Dayanışma Merkezleri Kurultayı ile 21 örgütün her yıl katıldığı bir çalışma düzenlediklerini belirterek çoğul dayanışmanın önemini vurgulamıştır. Mor Çatı'nın Kadın Koalisyonu'nun içinde olduğunu ve belirli noktalarda destek verdiklerini belirtirken, çalışmalarına Mor Çatı'nın yoğunluğu yüzünden katılmadıklarını belirtmiştir.²²⁹

Filmmor'dan Özman, toplumda bir biz ve onlar ayırımına inanmadığını fakat muhafazakârlığa karşı durduklarından bahsetmiş, dünyada muhafazakâr görüşlerle çatışmanın demokrasi için yapıcı olduğundan bahsetmiştir. Buradan kurulan mücadelenin ana hatlarında kesişimselliğin önemine dikkat çekmiştir. Özman'a göre farklı ezilen kimliklerin kesiştiğini görmek, farklı hak savunuculuk faaliyetlerinde olanlarla kesişmek ve birlikte hareket etmek önemli bir noktadır. Kadın ve LGBTİ+ örgütlerle dayanışma ve talep eklemlenmesine gittiklerinden bahsetmiş, bunun yanında sinema sektöründeki meslek örgütleri ve sendikalarla da iletişim ve dayanışma halinde olduklarından bahsetmiştir. Yaşam savunuculuğunu önemsediklerini belirtmiş, bu tür eklemlenmelerin hem çalışmaları şekillendirdiğini hem de grupların birbirlerini dönüşüme soktuklarından bahsetmiştir. *"Aynı gettonun içinde kendimizi beğenerek ve evet bu alan bizim, en iyi biz biliyoruz"* diyerek yola devam etmenin kısır ve değişime kapalı bir tavır olduğunu vurgulamıştır. Kadın Koalisyonu'nun bileşenlerinin birbirleriyle kesişebilecekleri bir alan yarattığından bahsetmiş ve bu eklemlenmenin Türkiye için önemli olduğunu vurgulamıştır.²³⁰

Ka.Der Ankara Şubesi'nden Karacaoğlu, feminist kadın hareketi olarak tanımladığı bu hareketin içinde KADEM gibi örgütlerden farklı bir noktada olduklarını ve neye karşı olduklarını ayırt etmenin önemini vurgulamıştır. Ancak mevcut iktidarın toplumu ayırdığı kampların içinde herkesin gergin olduğunu ve insanların göz göze gelmeye korktuğu bir atmosferde olmasını da eleştirmektedir. Buna rağmen, bu şekilde çizilen bir politik ve toplumsal ortamda insan hakları ve kadın hakları temelli örgütlerin özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliği çalışmalarında dayanışma halinde olduklarını, özellikle de LGBTİ+ örgütü olan KaosGL ile kardeş örgütler olduklarını ifade etmektedir. Kadın Koalisyonu, GREVIO, CEDAW gibi çatı platformlar içinde bir araya gelerek ortak bir tutum sergilemenin kıymetli olduğundan, genelde mevcut hegemonyaya, özelde ise Ka.Der

²²⁹ Aslı Elif Sakallı, kişisel görüşme, 10 Mayıs 2019.

²³⁰ Melek Özman, kişisel görüşme, 13 Mayıs 2019.

Ankara'nın çalışma alanı olan siyasal katılım eşitsizliğine karşı tek tek sivil toplum örgütlerinin direnebilmesinin imkansızlığına dikkat çekmiştir. Kadın Koalisyonu ile Ka.Der Ankara Şubesi'nin organik bir bağı olduğundan, kurulma aşamasından itibaren içinde bulunduğu bahsetmiş ve sözü farklı örgütlerle birlikte yaymanın önemli olduğuna işaret etmiştir.²³¹

Kadın Koalisyonu'ndan Üstün, kadınların politika sahnesinin dışına itilerek dışlanmasına vurgu yapmış, karar mekanizmalarında, özellikle siyasal katılımı meclis komisyonlarının dışında tutulduklarını, mevcut iktidarın politik tutumunun zaman içinde değiştiğini belirtmiş, sözlerinin değersizleştirilmesine karşı yeni mücadele yollarına başvurduklarını söylemiştir. Burada biz ve onlar anlatımının ötesinde bir probleme şu sözlerle dikkat çekmektedir: *“Her coğrafyada her dönemde kadınlar kendi hikâyelerinden bir ötekileştirme, onlar olma halini hep yaşamışlar, deneyimlemişler. Bugünkü siyasi atmosferde çizilmeye çalışılan biz ve ötekiler gibi bir şey benim kabul edebildiğim bir şey değil çünkü onların çizdiği alan içerisinde kadınların bir de kendi buldukları yerde kendilerini anlatma derterli olduğu için.”* Mücadelede toplumsal talepleri ifade edip görünür kılacak araçları bulmanın kadın hareketinin önemli güncel sorunlarından biri olduğunu vurgulayan Üstün'e göre ana akım medyada yer alabildikleri bir dönemden kadın hareketinin söyleminin marjinalize edildiği bir döneme geçilmiş olması bu konuda önemli bir engel teşkil etmektedir. Mücadele aracı olarak Koalisyon'un çok bileşenli yapısına dikkat çeken Üstün'e göre koalisyonu oluşturan söylemin feminist politika etrafında birleşen çok farklı yapılar bulunmaktadır. Koalisyonun içinde ekolojik feministler, çevre hareketinde mücadele eden feministler, sendikalı kadınlar bireysel olarak bulunmakta, bileşenler içerisinde Baro Kadın Hakları Merkezi ve İnsan Hakları Derneği kadın komisyonu da bulunmakta olduğunu söylemiş, bu çeşitliliğin feminist hareketin içinde olan bir şey olduğunu vurgulamıştır. Farklılıklarla bir arada olmanın, talepleri eklememenin ve aynı zamanda dönüşmenin deneyimlerine dikkat çekmiş, buradaki anahtarın birbirini duyabilmek olduğundan bahsetmiştir. Hiyerarşi ve iktidarın bu yolla kırıldığının altını çizmiştir.²³²

Sonuç olarak, görüşülen sivil toplum kuruluşlarının biz ve onlar tanımlamalarının birbirinden farklı olduğu gözlemlenmiş, bunun yanında kadın hareketinin her zaman erkek egemen kurum ve geleneklere karşı biz ve onlar söylemini kurduğu görülmüştür. Vurgu

²³¹ Nilgün Karacaoğlu, kişisel görüşme, 15 Mayıs 2019.

²³² İlknur Üstün, kişisel görüşme, 23 Mayıs 2019.

ortak olarak şu noktadır: Mevcut iktidarlar değişir, iktidarın politikaları da zaman içinde değişir, fakat temelde onu besleyen erkek egemen yapılara karşı mücadele baki kalır. Yapılan görüşmelerde en çok ve ortak olarak dayanışmanın ve birbirinin sözünü ve sesini duymanın, yaymanın, sesine ses olmanın önemine vurgu yapılmıştır. Kurucu dışsalın dışarıda bıraktığı aktörlerin mücadele kurmak için yöntemler bulduğunu ve hegemonun politik tutumuna göre zamanla değişerek şekillendiğini deneyimlerinden aktarımla vurgulamışlardır. Hegemonyanın dışarıda bıraktığı aktörlerden daha çok LGBTİ+ aktörlerle birlikte bir yol çizdikleri görülmüştür. Türk Kadınlar Birliği'nin zaman zaman sendikalarla da dayanışma içinde olduğu, Filmmor'un ise hem sendikalarla hem meslek örgütleriyle ilişkilendiği gözlemlenmiştir. Kadın Koalisyonu'nun bünyesinde sendikalarda bulunan kadınları barındırdığını fakat kurumsal olarak bir iş birliği yapmadıkları öğrenilmiştir. Taleplerin kimi zaman eklenildiğinden, farklılıkları görerek ve onlarla yola devam edildiğinden, kimi zaman ise farklı grupların birbirini dönüştürdüğüünün deneyimlendiğinden bahsedilmiştir.

4.3 Antagonizma ve Agonizma Ayrımı

Kolektif kimlikler arasında antagonizmanın varlığını kabul etmek ve onu agonizmaya dönüştürmek demokrasi için önemli bir adımdır; kamusal alandaki taleplerin ortadan kaldırılması yerine düşmanlar arası bir mücadeleden rakipler arası bir mücadeleye çevirmek Mouffe'a göre asıl meseledir.²³³ Görüşülen sivil toplum kuruluşlarının toplumsal talepler arasındaki mücadeleyi nasıl yorumladıkları ve bu yorumda politikanın ahlaklaştırılmasından kaçınıp kaçınmadıkları eleştirel söylem analizinin üçüncü parçasını oluşturmaktadır.

Uçan Süpürge'den görüşülen Güner'in, toplumun görmeyi, duymayı ve anlamayı yaşayamadığından ve bunun iktidarın dilinden ve eylemlerinden kaynaklandığından bahsetmesi, muhalefetin de aynı dili kullanmasıyla birlikte benzer yanlışların yapıldığına dikkat çekmesi bu bakımdan, yani politikanın ahlaklaştırılması tartışması açısından önemlidir. US, mevcut iktidarın 2002 yılında iktidara gelmesinin en önemli nedenlerinden birini izlediği politik tutumun insan hakları ve kadın haklarına açık kapı bırakması olarak yorumlamakta, "Yetmez ama evet" diyen grupların bu şekilde ortaya çıktığına dikkat çekmektedir. 2010 yılında değişen, "*ayrışmayı sertleşmeyi ve ötekileştirmeyi*" hedefleyen

²³³ Mouffe, *Demokratik Paradoks*.

politik tutumun sonrasında da devam ettiğini söylemiş ancak kadın hareketinde de bazı sorunların olduğundan söz etmesi dikkate değerdir. Bir politika üretirken sadece hükümeti suçlamanın yetersizliğinden, kadın hareketi olarak “*biraz da dönüp kendimize bakmamız*” gerektiğinden bahsetmiş, projecilik meselesinin politik söylem ortaya koymanın önündeki sorun olduğuna dikkat çekmiştir. Biz ve onlar ayrımının siyasal politik kimlikler arası rekabetle yürütülmesine ve sertlikten uzak tutularak yapılması gerektiğine, çekişmeyi bu çerçevede büyütürken farklılıklardan öğrenmenin toplum için dönüştürücü bir yanı olduğuna vurgu yapmıştır.²³⁴

Türk Kadınlar Birliği’nden görüşülen Kendirci’ye göre 2000’li yıllarda AB uyum yasalarının hayata geçmeye başlaması ve üyelik mücadelesi siyasal iktidarların, özellikle 2002’de iktidara gelen mevcut iktidarın karşısında kadın hareketinin taleplerinin “*haklı ve doğru*” olduğunu kabule zorlamıştır. Kendirci’ye göre de iktidarın politikasının değiştiği bir dönüm noktası olduğu açıktır. Bu dönüm noktası kadın hareketinde 300-400 örgütün birlikte aynı metne imza atarak ortak bir politika oluşturabildiğini iktidarın fark etmesi ve akabinde kadın hareketindeki örgütleri parçalama yöntemine gitmesidir. İktidarın kendi GONGO’larını kurması, güce tapacağını düşündüğü örgütlere el atması ve projeciliği ortaya çıkararak örgütleri zayıflatması bu parçalama stratejisinin yöntemleri olmuştur. Ona göre bu şekilde, yani, karşındakini yok etmeyi amaçlayan bir “biz ve onlar” ayrımı, toplumun şu anki durumunda zarar verici bir niteliktedir. Böyle bir ortamda birlikte yürünecek, söylem üretilecek ve politika oluşturulacak kurumların ve aktörlerin iyi seçilmesi gerekmektedir. Kendirci derinleşen biz ve onlar kimlikleri arasında yıkıcı bir ilişki bulunduğuna dikkat çekmiş ve rekabet ilişkisinin uzağında olduğuna inandığını belirtmiştir.²³⁵

Kadın Dayanışma Vakfı’ndan görüşülen Topal ise Türkiye siyasetinde “biz ve onlar” ayrımını iktidarın söylemlerinin ve kâğıt üzerinde kalan yasaların yani cezasızlığın kadına yönelik şiddeti ve çocuk istismarını artırmasına atıfla ele almaktadır. Ona göre *ayıplanan, cezalandırılan* davranışlar iktidarın söyleminde cesaretlendirilmekte, bu da bu türden davranışların artarak devam etmesine neden olmaktadır. Yasaların bir taahhüt olduğunu hatırlatan Topal’a göre, bu taahhüdün yerine getirilmesini talep eden toplumsal ve siyasal muhalefetin iktidar tarafından *karşı çıkan yaramaz muhalif* olarak görülmesi siyasal tartışmaları çıkmaza sokmaktadır. Biz ve onlar ayrımını oluşturan kolektif kimlikler

²³⁴ Halime Güner, kişisel görüşme, 21 Nisan 2019.

²³⁵ Sema Kendirci Uğurman, kişisel görüşme, 24 Nisan 2019.

arasındaki ilişkinin; kendileri yapıcı olmaya çalışsa bile yıkıcı olduğuna işaret eden Topal, “kendimizi yapıcı olan tarafta görüyoruz ama karşı taraftan ailenin bütünlüğünü bozuyorlar, kadınları boşattırıyorlar gibi sizi doğrudan yıkıcı olana koyabiliyor” sözleriyle iktidarın kendilerini gayrı meşru taleplerin temsilcisi olarak kodladığını belirtmiştir.²³⁶

İlerici Kadınlar Dayanışma Derneği’nin agonizma-antagonizma ayrımına yaklaşımını derneği temsilen görüşülen Özyürekoğlu şu cümlesiyle özetlemiştir: “*iktidarlar iktidarda kalma hırsıyla toplumu ikiye bölüyor.*” Ona göre bu yıkıcı durumdan Türkiye halkı uzaklaşmalıdır; söylemden başlayarak bu ilişkiyi dönüştürmenin bir yolu bulunmalıdır. AKP’nin temsil ettiği kimliklerle kurduğu iletişimde sosyal politikalarını bir bağ olarak kullandığını vurgulayarak, halkın ekonomik sıkıntılarını ve yoksulluk problemini görüyormuş ve müdahale ediyormuş gibi davranarak yarattığı düzenin “biz ve onlar” ayrımını derinleştirdiğini ve düşmanlaştırdığını belirtmiştir. Türkiye halkının ikiye bölündüğünü seçimlerdeki oylardan da görmenin mümkün olduğuna, karşılıklı iki tarafın verdiği oylar sebebiyle birbirini suçladığına ve bu dilin ayrımı derinleştirdiğine, yıkıcı bir noktaya taşıdığına dikkat çekmiştir. Bu noktada kurulacak karşı-hegemonyanın sosyal politikalar konusunda hassas, halkın ekonomik sıkıntılarını kullanmayan bir yöne evrilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Toplumsal, politik ve ekonomik konularda halkı refaha ulaştırmak için uğraşanların tarafında olduklarını belirtmiş, yapıcı bir yöntemle politik rekabetin devam etmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.²³⁷

Mor Çatı’dan görüşülen Sakallı da benzer şekilde kutuplaştırıcı bir siyaset yürütüldüğünü düşünmektedir. Bu siyasetin bedene ve öze dokunan söyleminin ise iktidarın kişisel alana “*saldırısı*” olarak görülebileceğini belirtmektedir. Bu duruma verilebilecek örneklerden biri olarak iktidarın feministleri “*Beyoğlu’nun ara sokaklarındaki marjinaler*” şeklinde tanımlayan söylemini eleştirmektedir. Bu durum aradaki ilişkinin bir rakip ilişkisi olmaktan çıkıp düşmanlar arası ilişkiye dönüşmesine neden olmaktadır, çünkü “*Sizi düşman olarak gören ve karşısına alan birine karşı iyi hisler besleyemiyorsunuz.*” Mor Çatı bu nedenle bu korkunç kutuplaşmadan kaçınmaya

²³⁶ Leyla Topal, kişisel görüşme, 30 Nisan 2019

²³⁷ Nöber Özyürekoğlu, kişisel görüşme, 9 Mayıs 2019.

çalışarak yapmaya çalıştığı şeyi olabildiğinde nötr bir söylem üretmeye çalışarak asıl amacı olan şiddete maruz kalan tüm kadınlara ulaşmak şeklinde tanımlamaktadır.²³⁸

Filmmor'dan görüşülen Özman, “*Türkiye ne zaman demokratikti bilmiyorum ama daha az demokratik olan son dört sene sadece Türkiye demokrasisine değil gündelik hayatlarımıza da zarar verdi.*” sözleriyle örgütlere son dört senede mevcut iktidar tarafından yaşatılan antidemokratik sürece dikkat çekmiştir. Ona göre, yaratılan bu ortamda örgütlü kadın hareketinin aktörlerine hayatta kalabilmek için “*ayağını basabildiği her yer meşru gelmektedir.*” Türkiye’deki kolektif siyasal kimliklerin arzulanan demokratik tahayyüle öznelerin eşit katılımıyla ulaşabileceğini belirtmiştir. Bu şekilde ortaya çıkacak demokratik bir ortamın her türlü kaynakların dağılımında agonistik bir ilişkiye, rekabette yaşanacak çekişmenin yapıcı bir şekilde olabileceğine dair inancını ifade etmiştir. Hayatta kalmak amacıyla *düşmanca* ilişki kurmanın Türkiye’yi toplumsal olarak zarara sürüklediğini ve kurulan bu düşmanca ilişki biçiminin son dönemlerde mevcut iktidar eliyle derinleştirildiğini belirtmiştir.²³⁹

Ka.Der Ankara’dan görüşülen Karacaoğlu, özellikle Ka.Der Ankara’nın siyasi katılım üzerine çalışmalarına atıfla “*diğer taraftan herhangi bir soruyla ya da muhalifle yüz yüze karşılaşmak istemediği, böyle bir risk almadığı için sivil toplumla ilişkilerini sadece kendi GONGO’ları üzerinden kuran bir iktidar var.*” sözleriyle soru sormanın, bilgi almanın bile kısıtlandığı bir siyasal ortama dikkat çekmiştir. Her yeni gün “Benden olmayan benim düşmanım” mantığıyla hareket eden ve kutuplaştıran bir tutumun körüklenişin yeni örneklerine uyandıklarından bahseden Karacaoğlu’na göre toplumdaki politik kimlikler arasındaki ilişki iktidar tarafından düşmanlar arası ilişkiye dönüştürülmektedir.²⁴⁰

Kadın Koalisyonu’ndan görüşülen Üstün, AKP’nin iktidara geldiği yılların kendilerinin de Koalisyon’u kurduğu döneme denk düştüğünü ve o dönemde siyasal katılım ile ilgili çalışmalarında istedikleri bilgiyi rahatlıkla alabildiklerini ve partinin disiplinli bir sisteminin olduğunu söylemiş, kadın kolları başkanları ve parti meclisi üyeleriyle iletişim içinde olduklarından bahsetmiştir. Mevcut iktidarın STK’larla kurduğu ilişkinin değişimine dikkat çekmiş ve bunun dönem dönem değiştirilen politik-ideolojik tutumun bir sonucu olduğunu ve son dönemlerde AKP’den bilgi almanın mümkün

²³⁸ Aslı Elif Sakallı, kişisel görüşme, 10 Mayıs 2019.

²³⁹ Melek Özman, kişisel görüşme, 13 Mayıs 2019.

²⁴⁰ Nilgün Karacaoğlu, kişisel görüşme, 15 Mayıs 2019.

olmadığını ifade etmiştir. Burada iktidarın sivil toplum alanıyla ilişkilerini GONGO'lar aracılığıyla kurması buna paralel olarak bağımsız örgütlerin alanını daraltarak onları dışarıda bırakması bir kez daha vurgulanan bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstün'ün dikkate çektiği bir diğer önemli konu da literatürde örgütlü kadın hareketinin yaşadığı sorunlardan biri olarak bahsedilen projeciliğin, iktidarın bu dışlayıcı pratikleriyle olan bağlantısıdır: Bu dışlamanın ekonomik dışlama boyutu da olduğundan, örgütler kaynak bulmadaki sıkıntılarını “projecilik” yoluyla aşmaya çalışmak zorunda kalmaktadır. Kolektif siyasi kimlikler arasında kurulan ilişkiler de dönemin politik atmosferine göre değişmektedir. Kadın hareketinde mücadele etmenin tek bir iktidarla değil, başta patriyarka olmak üzere, iktidarlara mücadele etmek olduğunu bu örneklerle bir kere daha vurgulayan Üstün'e göre, Türkiye'de politik alanda mevcut iktidarın değişen tutumunun toplumsal alanda yıkıcı ve yıpratıcı bir yönü bulunmaktadır. Buna karşılık kadın hareketinde “*ne kadar meşru ne kadar demokratik ve şeffaf*” olunursa “*haklılığın*” ve gücün o oranda yükseleceği bilinci yüksektir.²⁴¹

Toparlamak gerekirse, saha araştırması kapsamında görüşülen sivil toplum kuruluşlarının politikanın ahlaklaştırılmasından önemli ölçüde kaçındıkları, mevcut hegemonyayı “*şeytan*”laştırmadan mücadelenin yöntemlerini aradıkları görülmüş, yapılan tarihsel vurgularda iktidarın politik tavrının iki döneme ayrıldığından bahsedilmiş, iktidarın hegemonyasını kurduğu ilk dönemlerde makul ilişkiler içinde talep iletimi ve ortak çalışmaların yapılabildiğinin altı çizilmiştir. Burada İlerici Kadınlar Dayanışma Derneği'nin kuruluş yılının 2012 olması nedeniyle istisnadır, bu döneme dair bir veri doğal olarak yoktur. İktidarın söylem ve politik tutumunun değiştiği, antagonizmanın derinleşmesine ve kutuplaşmaya sebep olduğu son dönemde ise ilişkilerin düşman ilişkilerine dönüştüğüne dair sivil toplum kuruluşu görüşmecilerinin bir kısmının açıkça söylemleri bulunmaktadır ve yukarıda belirtilmiştir. Tahayyül edilen politik ortamın rekabet ortamı olduğuna, düşmanca bir ilişkinin demokratik bir yöntem olmadığına dair cevaplar yapılan konuşmalar çerçevesinde aktarılmıştır.

4.4 Kurumsal Siyasetle İş Birliği

Toplumdaki kolektif siyasi kimliklerin taleplerini eklemeyerek bir söylem inşa etmesi sürecinde, iş birliğine gidebilecekleri diğer aktörler de kurumsal siyasetin aktörleri,

²⁴¹ İlknur Üstün, kişisel görüşme, 23 Mayıs 2019.

özellikle siyasi partiler ve milletvekilleridir. Mevcut hegemonyanın dışsallaştırdığı aktörler arasında bulunan siyasi partilerle ya da bireysel olarak milletvekilleri ile toplumsal hareketler arasındaki ilişkilendirmelerin karşı hegemonya kurma sürecinde önemli bir yeri bulunmaktadır.²⁴² Görüşülen sivil toplum kuruluşlarının kurumsal siyasetle ilişkisi bu çerçevede incelenmiştir.

Uçan Süpürge'den görüşülen Güner, 1990'lı yılların ikinci yarısında bir devlet feminizminin varlığından ve bunun sayesinde taleplerine bakanlıklardan muhatap bulabildiklerinden bahsetmiş, devlet kurumlarıyla olan bu ilişkileri siyasi partilerle kurmadıklarını söylemiştir. Bunun sebebinin araçsallaşmak istememeleri olduğunu, bağımsız yapılarını korumanın bu anlamda önemli olduğunu vurgulamıştır. Devlet için çalışmakla devletle çalışmanın farklı olduğunu, devlet için çalışmayacaklarını, bunun siyasi partiler için de geçerli olduğunu belirtmiştir. Burada siyasi partilerin kadın kollarıyla iletişime geçerlerse eğer eğitici olarak gidebileceklerini, deneyim aktarımı yapabileceklerini vurgulamıştır. Daha önce de kadına yönelik şiddetle ilgili böyle eğitimler verdiklerini söylemiştir. Bireysel olarak Filiz Kerestecioğlu'ndan *"tarihimizi birlikte yazdığımız bir arkadaşımız"* olarak bahsetmiş, onu ayrı tuttuklarını belirtmiştir.²⁴³

Türk Kadınlar Birliği'nden Kendirci, birliğin kamu yararına dernek olmasının avantajıyla devlet kurumlarıyla, Aile ve Kadın Bakanlığı'yla iyi ilişkiler kurduğunu, siyasi partilerle de bu doğrultuda ilişkilendiklerini söylemiştir. Burada amaca uygun olduğu takdirde ilişkilendirmenin yararlı olduğunu, içinde olmanın ve öğrenmenin doğru bir tavır olduğunu belirtmiş, kendilerine uygun olmayan noktalarda *"dışarıya çıkıp"* kamuya açıklamalarını yaptıklarının altını çizmiştir.²⁴⁴

Kadın Dayanışma Vakfı'ndan Topal, vakfın temel ilkelerinden birisinin siyasi partilerle ilişkilendirmemek olduğunu, bunun her parti için geçerli olduğunu belirtmiştir. İş birliği yapmadıklarını ama bunun partinin tutumuyla da alakalı olduğunu belirterek yerel seçim kampanyaları için AKP ve HDP'li adayların kendilerine uğradıklarından ve projelerini anlattıklarından, buna karşın CHP'li ve MHP'li adayların gelmediğinden bahsetmiştir. HDP'nin Ankara adayı Filiz Kerestecioğlu'nun kendilerine geldiğinde feminist bakış açısıyla kurduğu projelerinden aktardığını söylemiştir. Bu bakış açısının Kerestecioğlu'nun HDP'li duruşundan hariç feminist bir duruş olduğundan bahsederek

²⁴² Mouffe, Siyasal Üzerine.

²⁴³ Halime Güner, kişisel görüşme, 21 Nisan 2019.

²⁴⁴ Sema Kendirci Uğurman, kişisel görüşme, 24 Nisan 2019.

HDP’li bir erkek adayın böyle bir söylem kuramayacağını, bu sebeple de kendilerinin partilerle ilişkilenebilmemesine bunun bir örnek olduğunu söylemiştir.²⁴⁵

İlerici Kadınlar Dayanışma Derneği’nden Özyürekoğlu devletin resmî kurumlarıyla aralarında bir ilişkilenebilme bulunmadığından bahsetmiş, devlet kurumlarının iktidar partisinin kurumları haline geldiğini vurgulamıştır. Ülke sosyal hukuk devleti olabildiğinde devlet kurumlarıyla birlikte güzel işler yapılabileceği tahayyülünden bahsetmiştir. Derneğin herhangi bir partiden bağımsız olduğunu, derneğin içinde Toplumcu Kurtuluş Partisi’nde bulunan kadınların olduğu kadar olmayanların da bulunduğundan bahsetmiştir. Bir siyasi partiyle ilişkilenebilmenin sonucu o partinin “*kadın kolları*” haline gelmekle sonuçlanacaksa, yani bağımsız bir kadın örgütü olma özelliklerini kaybedeceklerse bundan uzak duracaklarını belirtmiştir.²⁴⁶

Mor Çatı’dan görüşülen Sakallı, kurumsal siyasetin hiçbir türüyle yan yana gelip görünür olmamayı seçtiklerini belirtmiştir. Siyasi partilerin çalışmalarını derinleştirmek için kendilerine başvurduklarında bilgi ve deneyim paylaşımı yapabileceklerini fakat bunu duyurmamalarını Mor Çatı olarak istediklerini belirtmiştir. Nötr bir siyasi duruş sergileyerek şiddete maruz kalan ve destek almak isteyen bütün kadınların çekinmeden onlara ulaşabilmeleri için bu yolu seçtiklerini vurgulamıştır.²⁴⁷

Filmmor’dan görüşülen Özman, siyasi partilere karşı belirli bir mesafede durduklarını, siyasi partilerin kadın kollalarının olmasından rahatsız olduklarını bu konuda HDP’nin kadın meclisine sahip olmasıyla bir istisna olduğunu belirtmiştir. Siyasi partilerden deneyim ve bilgi paylaşımı veya eğitimler için çağırılmaları durumunda anlatan olarak gittiklerini, ilişkilenebilmenin ancak bu boyutta kaldığını söylemiştir. HDP ile dayanışma konusunda ilişkilerinin olduğundan, CHP’nin kendi feminizmi olduğundan bahsetmiş, kadınlar için gerçekten bir şey yapıyorlarsa ilişkilenebileceklerini vurgulamıştır. Burada sınırı faşizan olmayan antifeminist bir duruş sergilemeyen partilerde çizmiştir. Antifeminist olan partiler kendilerini dinlemek isterlerse ilişki kurabileceklerini fakat partiye antifeminist olduklarını belirterek bunu yapabileceklerini söylemiştir.²⁴⁸

Kadınların siyasete katılım çalışmalarıyla kurumsal siyasetle ilişki kuran Ka.Der Ankara’dan Karacaoğlu, bilgi alabilmenin ve siyasi partilere seçim karnesi hazırlamanın

²⁴⁵ Leyla Topal, kişisel görüşme, 30 Nisan 2019.

²⁴⁶ Nöber Özyürekoğlu, kişisel görüşme, 9 Mayıs 2019.

²⁴⁷ Aslı Elif Sakallı, kişisel görüşme, 10 Mayıs 2019.

²⁴⁸ Melek Özman, kişisel görüşme, 13 Mayıs 2019.

doğal olarak siyasi partilerle ilişkilendenmekten geçtiğini, burada yaptıkları çalışmalar ve buluşma toplantılarına son 4-5 yıldır AKP ve MHP adaylarının katılmadığını, hiç ulaşamadıklarını ve reddedildiklerini belirtmiştir. Daha çok muhalif vekiller ve siyasi partilerle çalıştıklarını, hâlihazırda yürüttükleri anket çalışmasında CHP, HDP ve İYİP'in olduğundan bahsetmiştir.²⁴⁹

Seçim izlemeleri ve siyasi parti izlemeleri yapan Kadın Koalisyonu'ndan Üstün özellikle siyasi partilerdeki kadınlarla daha yoğun bir ilişkilendenmenin söz konusu olduğunu söylemiştir. Genel ve yerel seçimlerde Kadın Koalisyonu'nun desteğine ihtiyaçları olabildiğinden, ilerleyen süreçte kadın adayların Koalisyon'un taleplerini taşıması açısından karşılıklı bir dayanışma olabildiğinden bahsetmiştir. Böyle yakın bir ilişkilenede bile Koalisyon kendi bağımsız kimliğini korumaya dikkat etmekte olduğunu vurgulamıştır. Üstün, belediye izlemelerinde ya da siyasi partilerin tüzük, yönetmelik, genelge, seçim programları veya parti programlarına baktıklarında bir partiyi parlatıp öbürünü silikleştirme şeklinde bir politika izlemediklerini belirtmiştir. Çalışmalarında Koalisyon'un politikaları ve programıyla ya da talepleriyle uyumlu eşitlikçi düzenlemelere sahip partileri deklare ettiklerini, ayrımcılık gördüklerinde ise bunu hangi parti yapıyor olursa olsun afişe ettiklerini belirtmiştir.²⁵⁰

Kurumsal siyasetle ilişkilene konusunda hem geçmişte hem de hâlihazırda hem siyasi partilerle hem de bireysel milletvekilleriyle ilişkilenederindeki yaklaşıma baktığımızda, sivil toplum kuruluşlarının ortak bir şerhi vardır: bağımsız yapılarını sürdürmek, bir siyasi partinin kadın kolları ya da “*arka bahçesi*” olmamak. Mor Çatı'nın ve Kadın Dayanışma Vakfı'nın partilerle ilişkilendenekten uzak duran bir tutum izledikleri gözlemlenmiş; diğer sivil toplum kuruluşlarından dayanışma, iş birliği, bilgi ve deneyim aktarımı konularında ortak çalışma yapma konusunda açık oldukları görülmüştür. Görüşülen sivil toplum kuruluşlarından Ka.Der Ankara ve Kadın Koalisyonu, kadınların siyasete katılımı üzerine çalışmalar yaptıkları için kurumsal siyasetle en çok ilişkilenenler oldukları gözlemlenmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının bireysel olarak milletvekilleriyle ilişkileneder genellikle feminist bir bakış açısına sahip olanlarla ilişki kurmak şeklinde olduğu görülmüştür.

²⁴⁹ Nilgün Karacaoğlu, kişisel görüşme, 15 Mayıs 2019.

²⁵⁰ İlknur Üstün, kişisel görüşme, 23 Mayıs 2019.

SONUÇ

“Kadın hareketi mevcut neoliberal muhafazakâr hegemonya karşısında kurulacak potansiyel bir karşı hegemonyanın kurucu aktörü olabilir mi?” sorusu bu çalışmanın temel sorusudur. Bu soruya cevap ararken Mouffe ve Laclau’nun kavramsal çerçevesini oluşturduğu agonistik demokrasi, hegemonya ve karşı hegemonya kavramlarına getirdiği açıklamalar sebebiyle çalışmanın teorik çerçevesini oluşturmuş, Türkiye’deki örgütlü kadın hareketinin tarihe bakıldığında köklü yapısı, dinamiği ve pratikte eklemlenmeye önem veren bir hareket oluşu çalışma sorusunun öznesi olarak alınmasını sağlamıştır. Bu çalışma siyaset biliminin en hayati tartışmalarından biri olan demokrasi teorisine ve en temel sorunsallarından biri olan (politik) kimlik meselesine feminist teorisinin katkıları dikkate alınarak yürütülmüştür.

Bu teorik temel üzerine, Türkiye’deki örgütlü kadın hareketinin çok çeşitli, çoğul(cu) bir yapısı olduğu da göz önüne alınarak bir saha araştırması yürütülmüş, araştırma kapsamında görüşülen STK temsilcilerinin dile getirdiklerinden yola çıkılarak çalışmanın temel sorusuna olumlu yanıt verilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Yani, bu tez kapsamında gerçekleştirilen araştırma ve analiz, Türkiye’de kadın hareketinin ülke siyasetinde egemen olan demokrasiden uzaklaşma eğiliminin tersine demokratikleştirici bir dönüşümde öncü rol oynama, bu anlamda bir karşı hegemonyanın kurucu aktörü olma bakımından önemli bir potansiyeli olduğunu söylememize imkân vermektedir. Bu sonuca varmayı mümkün kılan bulgular şunlar olmuştur: Öncelikle, görüşülen STK temsilcilerinin mevcut hegemonya çözümlemesinde bir ortaklık elde ettikleri, hegemonyanın çok katmanlı bir yapısının olduğunu vurguladıkları görülmüştür. Erkek egemen bir hegemonya temel görüşünde birleşmişler ve yanı sıra, farklı/çoklu iktidar sistemlerinin birbirini beslediğini söylemişlerdir. Ek olarak, neoliberal muhafazakâr veya muhafazakâr olarak tanımladıkları mevcut hegemonyanın kendini tekrar tekrar kurma yolunu ayırıştırma, marjinalize etme, ötekileştirme, yoksullaştırma gibi ekonomik, kültürel, toplumsal birçok yoldan, birçok boyutta yaptığını belirtmişlerdir. Çok boyutlu bir hegemonya çözümlemeleri ve hegemonyanın kendini nasıl devam ettirdiğine dair tespitleri bulunmaktadır ve bu tespitler büyük oranda ortaklaşmaktadır.

İkinci olarak, “biz ve onlar” kimliklerinin oluşumuna dair bir analizlerinin ve tespitlerinin olduğu görülmüştür. Hem tarihsel olarak kadınların kendini erkek egemen kurumlara karşı konumladığı bir “biz ve onlar” kimliğinin olduğunu ortaya koymakta hem

de kendilerini ve tanımladıkları diğer kimlikleri ve konumları dikkate alarak bir “biz ve onlar” çerçevesi çizmektedirler. Çok boyutlu yapıyı burada da görmemiz bu sayede mümkün olmaktadır. Burada kurucu dışsalın dışarıda bıraktığı aktörlerle mücadelede en çok dikkat çeken husus LGBTİ+ hareketi ile olan ilişkilendirilmedir. Bu durum, görüşülen her örgütte gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, mevcut hegemonyanın dışarıda bıraktığı diğer aktörlerle kurumsal olarak ve temsil edilen toplumsal talepler üzerinden (örneğin sendikanın veya baronun kadın kolları gibi) bir eklemleme, dayanışma ve iş birliği kısıtlıdır ya da hiç yoktur. Kurulan ilişkilerin doğasına ve işleyişine bakıldığında ise deneyimlerinden örneklerle taleplerin eklemmesi ve birbirini dönüştürme olarak tanımlayabileceğimiz süreçlerin mevcut olduğu gözlenmiştir.

Üçüncü olarak, antagonizma ve agonizma ayrımı konusunda, görüşülen STK temsilcilerinin ortak olarak mevcut yönetimin devlet-yurttaş ilişkisini ve demokrasiyi kavramsallaştırma biçiminde 2010 yılından itibaren bir değişim olduğu, en çok vurgulanan ortak noktadır. Yapılan görüşmelerde yönetim tarafında 2002-2010 yılları arasında daha demokratik, ulaşılabilir ve iletişim kurulabilir bir politik tutum izlendiği bu sayede taleplerini iletebildikleri sıklıkla dile getirilmiştir. 2010 sonrası dönemde ise daha ayrıştırıcı, kutuplaşmayı derinleştirici bir politika izleyerek iletişim yollarının kapandığından bahsetmişlerdir. Bu yönüyle ilk döneminde agonistik bir siyaset izleyen mevcut iktidarın ikinci döneminde antagonistik bir tutum izlediği görüşü dile getirilmiş ve bu yaklaşım bütün STK temsilcileri tarafından eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Karşısındakini düşmanlaştırıcı, gayrimeşrulaştırıcı bir siyaset izlemenin yıkıcı ve zarar verici yönleri olduğu konusunda görüşülen sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri hemfikirdir. İstenen politik ortamın demokratik bir rekabet çerçevesinde yaşanması gerekliliğinde ortaklaşmışlardır.

Dördüncü olarak, kurumsal siyasetle iş birliğine bakış açıları konusunda görüşülen derneklerin önceki deneyimleri ve böyle bir ilişkilendirilmenin olma ihtimaline dair görüşleri hakkında bulgulara bakılmıştır. Bağımsız yapılarını sürdürebildikleri bir iş birliğinin kabul edilebilir olduğuna dair ortak düşünceleri bulunmaktadır. Özellikle kadına yönelik şiddet çalışan iki sivil toplum kuruluşu Mor Çatı ve Kadın Dayanışma Vakfı bu konuda hiçbir görünür ortak çalışma yapmamayı, ilişkilendirilmeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Deneyim paylaşımı konusunda esneklerdir. Diğer sivil toplum kuruluşları da iş birliği, bilgi ve deneyim aktarımı konusunda iletişim kurabileceklerini belirtmişlerdir. Siyasi partilerle

yan yana logo koyarak iş birliği yapmaktan bütün sivil toplum kuruluşları uzak durmaktadır. Kurumsal siyasete karşı mesafeli ve temkinlilerdir.

Sonuç olarak bu çalışmada, köklü bir tarihselliğe sahip ve karar alma mekanizmalarına karşı güçlü bir tepki mekanizması olan Türkiye'deki kadın hareketi üzerinden bakıldığında, farklılıkları görmezden gelmeyen ve onlarla çeşitlenip büyüyen, bir bağlamda farklı talepleri kendisine eklemleyerek mücadelesine devam eden kolektif bir kimliğin sahip olduğu potansiyel görülmüştür. Bu bağlamda radikal demokrasi teorisinin kadın hareketiyle kesişimi, Türkiye'deki mevcut politik ortamda kendine yer bulabilecek bir pratik oluşuyla bu çalışmanın teorik bölümünü oluşturmuştur. Araştırma, literatürde kadın hareketinin agonistik bir politika amacıyla içindeki farklı talepleri eklemleyerek karşı hegemonya kurabileceğine dair soruyu yanıtlayarak literatüre Türkiye'de radikal demokrasi pratiği ve kadın hareketinin bu pratikteki potansiyeli hakkında katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda çeşitlilikler ve farklılıkları hem radikal demokrasi hem kesişimsel feminizm çerçevesinde öne çıkarmak amacıyla farklı faaliyet alanlarından kadın sivil toplum kuruluşlarıyla görüşmeler yapılmıştır. Görüşülen kadın sivil toplum kuruluşlarının; toplumsal, politik ve ekonomik çözümlerinin ve çözüm yolları arayışlarının bilgisine dayanarak, kadın hareketi kendi içlerinde gerçekleştirdikleri eklemleme pratiklerinin Türkiye'de siyasal bir mücadele biçimi olarak karşı hegemonya kurma yolunda büyük potansiyel taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Çekincelerini belirttikleri konular olan kurucu dışsalın dışarıda bıraktığı daha çok aktörle talepleri eklemleme ve kurumsal siyasetle iş birliğine açık olma konusunda ilerleme sağlandığı sürece, söz konusu potansiyellerini artıracaklardır. Bu bağlamda arzu edilen demokratik ortam için mücadelelerine örgütlü, farklılıkları kapsayan ve onlarla çeşitlenen bir şekilde devam edecekleri görülmüştür. Dönemsel olarak görüşmelerin yürütüldüğü 2019 Nisan ve Mayıs aylarında Türkiye'deki yerel seçimlerin gündeminin devam etmesi ve kadın örgütlerinin gündeminde de yerel seçimlerin yarattığı değişim ve umut havasının oluşu gözlemlenmiştir. Kadın mücadelesinin neoliberal muhafazakâr hegemonyanın yalnızlaştırmaya, marjinalleştirmeye ve yoksullaştırmaya çalıştığı döngüden çıkıp daha çok dayanışma ve iş birliğinin var olduğu, değişime ve dönüşüme açık politik bir döneme geçildiğine dair umut dolu söylemlerinin olduğu görülmüş, bu atmosfer görüşmelere de yansımıştır.

Çalışma bu noktada kadın hareketinin karşı hegemonyanın kurucu aktörü olması için kendi gerekli kriterleri karşıladığını kanıtlar niteliktedir. Kadın hareketinden sadece belirli sivil toplum kuruluşlarının örneklem olarak alınması, her ne kadar farklı bakış açıları ve çalışma alanlarına ulaşılmak için faaliyet alanları çeşitlendirilse de zamansal ve maddi sebeplerle sekiz sivil toplum kuruluşuyla sınırlı kalmıştır. Bu sınırlılığa rağmen kuramsal çerçevenin ışığında karşı hegemonyanın kurucu olması ihtimalini araştırırken araştırmacıya kuramsal çerçevenin özü, kadın sivil toplum örgütleri ve işleyişleri, farklı feminist bakış açıları gibi konularda kazanımlar sağlamıştır. Bu araştırma yapısı gereği hem kadın hareketi hem de Türkiye’de radikal demokrasi pratiğiyle ilgili birçok soruyu ortaya çıkarmıştır: “Türkiye’deki kadın hareketinin mevcut problemleri, bir tepki mekanizması olarak onu ne kadar etkilemektedir?” “Hak arayan farklı sivil toplum hareketleri, kadın hareketinin bize gösterdiği gibi, radikal demokrasi çerçevesinde farklılıkların eklenerek karşı hegemonya kurmaya nasıl bakmaktadırlar?” “Toplumsal ve politik ortam Türkiye’de karşı hegemonyanın kurulmaya başlanmasına şu dönemde uygun mudur?” Bu ve benzeri sorular çalışmayı ileri taşıyacak literatüre katkısı olacak sorulardır, zira çalışmada bahsedildiği üzere hegemonyanın ve karşı hegemonyanın kurulması hiç bitmeyecek bir döngüdür.

KAYNAKLAR

- Acuner, Selma, “Kadın Koalisyonu,” *Kadın Başımıza: Yerel Yönetimlerde Kadın Katılımı ve Temsili Kampanyası*, içinde, (Ankara: Yalçın Matbaa, 2004), s. 16.
- Acuner Selma, “90’lı Yıllar ve Resmi Düzeyde Kurumsallaşmanın Doğuş Aşamaları,” *90’larda Türkiye’de Feminizm*, içinde, derl., Aksu Bora, Asena Günel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), ss. 125-158.
- Akari, Nihan, “Türk sinemasında kadının temsiline alternatif bir mecra olarak uluslararası gezici FİLMOR kadın filmleri festivali,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Maltepe Üniversitesi, İstanbul 2016.
- Akdoğan, Yalçın, *Muhafazakar Demokrasi*, (Ak Parti, 2003),
(<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2633>), Erişim Tarihi: 16.09.2019.
- Akın, Arın Meriç ve Akın, Nüket, “Kadına Şiddet Konusunda Bir Değerlendirme: ‘Lütfen Beni İstismar Etme,’” *Sağlık Bilimleri ve Yaşam Dergisi*, 1, 1, (2016): 40-49.
- Akman, Canan Aslan, “Sivil Toplumun Yeni Aktörleri Olarak İslami Eğilimli Kadın Dernekleri,” *Toplum ve Demokrasi*, 2, 4, (2008):71-90.
- Apak, Meral, “1980-90 Arası Türkiye’de Kadın Hareketinin Gelişim Süreci ve 2000’lere Yansıması: Farklılıklar, Tartışmalar, Ayrışmalar,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2004.
- Arat, Yeşim, “Islamist Women and Feminist Concerns in Contemporary Turkey: Prospects for Women's Rights and Solidarity,” *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 37, 3, (2016): 125-150.
- Arat, Yeşim, “Religion, Politics and Gender Equality in Turkey: implications of a democratic paradox?,” *Third World Quarterly*, 31, 6, (2010): 869-884.
- Arat, Yeşim, *Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics*. (New York: State University of New York Press, 2005)
- Arat, Yeşim, “From Emancipation To Liberation: The Changing Role of Women in Turkey's Public Realm,” *Journal of International Affairs*, 54, 1, (2000): 107-123.

- Balcı, Meral ve Tuzak, Mervener, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları İçin Mücadelesi,” *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1, 1, (2017): 43-51.
- Başaran, Burcu, “Radikal Demokrasi Bağlamında Toplumsal Cinsiyet Meselesi Judith Butler’ın Kuramsal Yaklaşımının Değerlendirilmesi,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uludağ Üniversitesi, Bursa 2016.
- Baytok, Erol, “Radikal Demokrasi ve Türkiye’deki Siyasi Partiler,” Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Atılım Üniversitesi, Ankara 2010.
- Belenli, Tuğba ve Avaroğulları, Ayten K., “Yüzyılda Türkiye’de Kadın Konusunun Tarih Derslerinde Öğretimine Yönelik Bir Değerlendirme: Türk Kadınlar Birliği ve Faaliyetleri,” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 2, (2017): 287-310.
- Bilge, Sırma, “Recent Feminist Outlooks on Intersectionality,” *Diogenes*, 57, 1, (2010): 58-72.
- Bora, Aksu, *Feminizm Kendi Arasında*, (Ankara: Ayizi Kitap, 2011).
- Bora, Aksu, “Bir Yapabilirlik Olarak Ka-Der,” *90’larda Türkiye’de Feminizm*, içinde, derl., Aksu Bora, Asena Günel, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), ss. 109-124.
- Butler, Judith, & Laclau, Ernesto ve Žižek, Slavoj, *Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik*, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, (İstanbul: Hil Yayın, 2005).
- Carbin, Maria ve Edenheim, Sara, “The intersectional turn in feminist theory: A dream of a common language?,” *European Journal of Women's Studies*, 20, 3, (2013): 233-248.
- Cindoğlu, Dilek ve Ünal, Didem, “Gender and sexuality in the authoritarian discursive strategies of ‘New Turkey’,” *European Journal of Women's Studies*, 24, 1, (2017): 39-54.
- Cindoğlu, Dilek ve Ünal, Didem, Reproductive citizenship in Turkey: Abortion chronicles. In *Women's Studies International Forum*, 38, (2013): 21-31.

- Coşar, Simten, "Understanding the AKP's imagination of civil society: Between the free market and the conservative morals," *Revista de Estudios Internacionales Mediterráneos*, 17, (2015).
- Coşar, Simten, "The AKP's Hold on Power: Neoliberalism Meets the Turkish-Islamic Synthesis," *Silent Violence: Neoliberalism, Islamic Politics and The AKP Years in Turkey*, içinde, derl., Simten Coşar, GamzeYücesan-Özdemir (Ottawa: Red Quill Books, 2012) ss. 67-92.
- Coşar, Simten ve Gençoğlu-Onbaşı, Funda, "Women's Movement in Turkey at a Crossroads: From Women's Rights Advocacy to Feminism," *South European Society and Politics*, 13, 3, (2008): 325-344.
- Coşar, Simten, ve Özkan-Kerestecioğlu, İnci, "Feminist politics in contemporary Turkey: neoliberal attacks, feminist claims to the public," *Journal of women, politics & policy*, 38,2, (2017): 151-174.
- Coşkun, Mustafa Kemal, "Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler: Türkiye'de Demokratik Açılımlar," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara Üniversitesi, Ankara 2004.
- Crenshaw, Kimberle, "Mapping The Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence Against Women of Color," *Stanford Law Review*, 43, (1991): 1241-1299.
- Çaha, Ömer, *Sivil Kadın*, (Ankara: Savaş Yayınevi, 2017).
- Demirtaş, Selahattin, "The Middle East, The Kurdish Peace Process in Turkey, and Radical Democracy." *Turkish Policy Quarterly*, 13, 4, (2015): 27-33
- Diner, Çağla ve Toktaş, Şule, "Waves of feminism in Turkey: Kemalist, Islamist and Kurdish women's movements in an era of globalization," *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12, 1, (2010): 41-57.
- Dişbudak, Müge, "Türk Kadınlar Birliği," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2008.
- Doyle, Jessica Leigh, "Government co-option of civil society: exploring the AKP's role within Turkish women's CSOs," *Democratization*, (2017): 1-19.

- Dural, A. Baran, "Antonio Gramsci ve Hegemonya," *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 39, (2012): 309-321.
- Durutürk, Bilge, "Feminizm ve Çokkültürlülük Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme," *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 2, (2018): 76-90.
- Ekal, Berna ve Taylı, Ülfet, *Feminist Dayanışma İle Geçen 25 Yıl*. (İstanbul: Mor Çatı Yayınları, 2016).
- Errejón, Íñigo ve Mouffe, Chantal, "Constructing a new politics," *Soundings*, 62,62, (2016): 43-55.
- Filmmor Kadın Kooperatifi, "Hakkımızda," (<http://filmmor.org/hakkimizda/>), Erişim: 22 Şubat 2019.
- Forgacs, David, *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*, Çev. İbrahim Yıldız, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2010).
- Fukuyama, Francis, "The end of history?," *The national interest*, 16, (1989): 3-18.
- Gazioğlu, Elif, "Mobilizing for women's organizations: getting into activism," *Fe Dergi*, 3, 1, (2011): 72-82.
- Gazioğlu, Elif, "Sendikal Hareket ve Feminizm:Dayanışmanın Ötesi," *Praksis*, 24, (2010): 41-55.
- Gençoğlu-Onbaşı, Funda, "Üzerimizdeki Kara Bulut: Antientelektüalizm ya da Cehaletperverlik," *Birikim*, (2018, Mart): 64-71.
- Gençoğlu-Onbaşı, Funda, "'Radical social democracy': a concept that has much to say to social democrats in Turkey," *Contemporary Politics*, 22, 1, (2016): 95-113.
- Gençoğlu-Onbaşı, Funda, "Gezi Park protests in Turkey: from 'enough is enough' to counter-hegemony?," *Turkish Studies*, 17, 2, (2016): 272-294.
- Göl, Nuray, "Türkiye'de Kadın Hareketine Ka-der (Kadın Adayları Destekleme Ve Eğitim Derneği) Bağlamında Bir Bakış," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Teknik Üniversitesi. İstanbul: 2010.

- Gül, Songül S., Özen, Büşra ve Kahya, Özlem N, “Morçatı ve Şefkat-Der Örneğinde Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Sivil Toplumun Rolü,” *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, (2017): 199-226.
- Güner, Halime, (2010, Temmuz 15). “Önemli Olan Başbakan'ın Söylemi ve Tavrı,” Burçin Belge ile söyleşi, *Bianet*, (<https://m.bianet.org/bianet/siyaset/123454-halime-guner-onemli-olan-basbakan-in-soylemi-ve-tavri>), Erişim: 11 Ağustos 2019.
- Güneş-Ayata, Ayşe ve Doğançün, Gökten, “Gender politics of the AKP: Restoration of a religio-conservative gender climate,” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19, 6, (2017): 610-627.
- Gür, Tahir,” Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi,” *Journal of World of Turks*, 5, 1, (2013): 185-202.
- Gürbüz, Sait ve Şahin, Faruk *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık., 2016).
- Heywood, Andrew, *Siyasi İdeolojiler*, Çev. Şeyma Akın, (Ankara: Adres Yayınları, 2010).
- hooks, bell *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika*, Çev. Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün, Aysel Yıldırım, (İstanbul: bgst Yayınları, 2014).
- İlerici Kadınlar Dayanışma Derneği, “Biz Kimiz,” (<https://ilericikadinlar.org/category/hakkimizda/biz-kimiz/>), Erişim: 20 Haziran 2018.
- İşat, Ceren, “Türk Kadınlar Birliğinde Devlet ve Sınıf İlişkileri,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara Üniversitesi, Ankara 2006.
- Ka.Der Ankara, “Hakkımızda,” (<http://www.kaderankara.org.tr/hakkimizda/>), Erişim: 11 Ocak 2018.
- Kadın Dayanışma Vakfı, “Hakkımızda,” (<http://kadindayanismavakfi.org.tr/about-us/biz-kimiz/>), Erişim: 11 Ocak 2018.
- Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, *Kadınlar Vardır! 2019 Ajandası*, (İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2018).

- Kadın Koalisyonu, "Biz Kimiz?," (<http://kadinkoalisyonu.org/biz-kimiz-2/>), Erişim: 20 Haziran 2018.
- Kanatlı, Mehmet, "Chantal Mouffe'un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme," *Tesam Akademi Dergisi*, 1, 2, (2014):115-135.
- Kandiyoti, Deniz, "End of Empire: Islam, Nationalism and Women in Turkey," *Women, Islam and the State*, içinde, derl., Deniz Kandiyoti, (London: Macmillan Academic and Professional, 1991), ss. 22-48.
- Karaduman, Sibel, "Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Haber Araştırmalarına Katkısı ve Sunduğu Perspektif," *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4,2, (2017): 31-46.
- Karagöz, Betül, "Türkiye'de 1980 sonrası Kadın Hareketinin Siyasal Temelleri ve İkinci Dalga Uğrağı," *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 3, 7, (2008): 168-190.
- Kasapoğlu, Aytül ve Özerkmen, Necmettin, "Gender Imbalance: The Case of Women's Political Participation in Turkey," *Journal of International Women's Studies*, 12, 4, (2011): 97-107.
- Kendirci, Sema, "Kadın Koalisyonu," *Kadın başımıza: yerel yönetimlerde kadın katılımı ve temsili kampanyası*, içinde, (Ankara: Yalçın Matbaa, 2004). s. 15.
- Kepenek, Evrim, "Sözleşme İptal Edilirse, Uluslararası Yaptırım Olur," *Bianet*, 16 Temmuz 2019, (<https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/210504-sozlesme-iptal-edilirse-uluslararasi-yaptirimi-olur>), Erişim: 20 Ağustos 2019.
- Kerestecioğlu, İnci Özkan ve Coşar, Simten, "Feminist Politics in Contemporary Turkey: Neoliberal Attacks, Feminist Claims to the Public," *Journal of Women, Politics & Policy*, 38, 2, (2017): 151-174.
- Koyuncu, Berrin ve Özman, Aylin, "Women's rights organizations and Turkish state in the post-2011 era: ideological disengagement versus conservative alignment," *Turkish Studies*, (2018): 1-26.

- Laclau, Ernesto, *Populist Akıl Üzerine*, Çev. Nur Betül Çelik, (Ankara: Epos Yayınları, 2018).
- Laclau, Ernesto, *The Rhetorical Foundations of Society*, (London: Verso Trade, 2014).
- Laclau, Ernesto ve Mouffe, Chantal, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji. Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, Çev. Ahmet Kardam, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).
- Legget, Will, "Restoring society to post-structuralist politics: Mouffe, Gramsci and radical democracy," *Philosophy and Social Criticism*, 39, 3, (2013): 299-315.
- Libal, Kathryn, "Staging Turkish Women's Emancipation: Istanbul, 1935," *Journal of Middle East Women's Studies*, 4, 1, (2008): 31-52.
- McAfee, Noelle ve Howard, Katie B., "Feminist Political Philosophy," *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, içinde, derl., Edward N. Zalta, (<https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/feminism-political>), Erişim: 12 Şubat 2018.
- Misra, Akanksha, "Challenging Social Attitudes and Making a Change: The Struggle of Feminist Organisations in Turkey and India against Incest," *Indian Journal of Gender Studies*, 21, 3, (2014): 329-352.
- Mor Çatı, "Öykümüz," (<https://www.morcati.org.tr/tr/tanisalim/oykumuz>), Erişim: 20 Şubat 2018.
- Mouffe, Chantal, "The populist moment," *Revista Simbiótica*, 6, 1, (2019): 06-11.
- Mouffe, Chantal, *Sol Populizm*, Çev. Aybars Yanık, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019).
- Mouffe, Chantal, "Sağ popülizmin panzehiri sol popülizmdir," *Çeviri Konuşmalar*, 7 Nisan 2016, (<https://www.youtube.com/watch?v=D02rp9BdRyY>), Erişim: 20 Aralık 2018.
- Mouffe, Chantal, Siyasette Doğru Yoktur, Murat Şevki Çoban ile söyleşi, *T24*, 19 Mart 2015, (<http://t24.com.tr/k24/yazi/chantal,115>)
- Mouffe, Chantal, *Dünyayı politik Düşünmek: Agonistik Siyaset*, Çev. Murat Bozluolcay, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

- Mouffe, Chantal, "An agonistic approach to the future of Europe," *New Literary History*, 43,4, (2012): 629-640.
- Mouffe, Chantal, *Siyasal Üzerine*, Çev. Mehmet Ratip, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).
- Mouffe, Chantal, *Siyasetin Dönüşü*, Çev. Fahri Bakırcı ve Ali Çolak, (Ankara: Epos Yayınları, 2008).
- Mouffe, Chantal, *Demokratik Paradoks*, Çev. A. Cevdet Aşkın, (Ankara: Epos Yayınları, 2001).
- Nash, Kate, "Beyond Liberalism? Feminist Theories of Democracy," *Gender Politics and The State*, içinde, derl., V. Randall ve G. Waylen, (New York: Routledge, 2002), ss. 45-57.
- Özdemir, Gürbüz, "Farklılıkların Kesiştiği Coğrafyalar İçin Bir Öneri: Radikal Demokrasi," *Yönetim ve Ekonomi*, 20, 1, (2013): 73-93.
- Özdemir, Nuray, "Türk Kadınına Milletvekili Seçme ve Seçilme Hakkı Tanınması Üzerine Yapılan Kutlamalar," *History Studies*, 6, 5, (2014): 177-191.
- Özkan, Sezal Çınar, "Radikal Demokrasi Projesi ve Müzakereci Demokrasi," *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15, 30, (2017): 231-252.
- Pino, Mario E., "Politics of Indignation: Radical Democracy and Class Struggle beyond Postmodernity," *Rethinking Marxism*, 25, 2, (2013): 228-241.
- Sancar, Serpil, "Türkiye’de kadın hareketinin politiği: Tarihsel bağlam, politik gündem ve özgünlükler," *Birkaç Arpa Boyu*, 21, (2011): 61-117.
- Simga, Hülya ve Göker, Gülru Z., "Whither feminist alliance? Secular feminists and Islamist women in Turkey." *Asian Journal of Women's Studies*, 23, 3, (2017): 273-293.
- Sirman, Nükhet, "Feminism in Turkey: A Short History," *New Perspectives on Turkey*, 3, (1989): 1-34.
- Snir, Itay, " 'Not Just One Common Sense': Gramsci's Common Sense and Laclau and Mouffe's Radical Democratic Politics," *Constellations*, 23, 2, (2016): 269-280.

- Stone, Alison, *Feminist Felsefeye Giriş*, Çev. Yonca Cingöz ve Bilge Tanrısever, (İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2015).
- Şaylan, Dilşah, "Contemporary Women's Movement in Turkey: Production of Different Knowledges," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2011.
- Şen, A. Fulya ve Kök, Halime, "Sosyal Medya ve Feminist Aktivizm: Türkiye'deki Feminist Grupların Aktivizm Biçimleri," *Atatürk İletişim Dergisi*, 13, (2017): 73-86.
- Tekdemir, Ömer, "Constructing a social space for Alevi political identity: religion, antagonism and collective passion," *National Identities*, 20, 1, (2018): 31-51.
- Tekdemir, Ömer, "Conflict and reconciliation between Turks and Kurds: the HDP as an agonistic actor," *Southeast European and Black Sea Studies*, 16, 4, (2016): 651-669.
- Tekeli, Şirin, *Feminizmi Düşünmek*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017).
- Tekvar, Sırma Oya, "Türkiye'de Feminist Alternatif Medyanın İşlevselliği: Bir Alternatif Medya Örneği" Kadınların Postası" Projesinin İncelenmesi," *Journal of the Human & Social Science Researches*, 6, 1. (2017): 537-552.
- Terkan, Banu, "Kadın Örgütlerinin İnterneti Alternatif Medya Olarak Kullanımı Üzerine Bir İnceleme," *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 6, 3, (2010): 34-55.
- Tomen, Bihter, "Framing feminism: The case of KA.DER as a women's organization in Turkey," In *Women's Studies International Forum*, 56, (2016): 19-27.
- Tutar, Perihan, "Kadınların siyasal öğrenme deneyimleri: KA.DER eğitimi," *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 49, 2, (2016): 1-32.
- Türk Kadınlar Birliği, "Tarihçe," (<http://www.turkkadinlarturk.org/tr/kurumsal/1/Tarih%C3%A7e>), Erişim: 15 Ocak 2018.
- Uçan Süpürge, "Biz Kimiz?" (<http://www.ucansupurge.org.tr/tr/festival/tarihce>), Erişim: 11 Ocak 2018.

- Uğuz, Beril, “Yönetişim Feminizmi Ekseninde Feminist Politika: Kadın Dayanışma Vakfı Örneği,” *Fe Dergi*, 9, 2, (2017): 44-58.
- Üstün, İlknur, Kadın Koalisyonu, *İradenin İyimserliği*, içinde, derl., Aksu Bora, (Ankara: Ayizi Yayınları, 2015), ss. 347-390.
- Kadın Dayanışma Vakfı, “Tarihçe,” (<https://www.kadindayanismavakfi.org.tr/tarihce>), Erişim: 11 Ocak 2018.
- Valdivielso, Joaquin, “The outraged people. Laclau, Mouffe and the Podemos hypothesis,” *Constellations*, 24, (2017): 296-309.
- van Dijk, Teun A., “Critical Discourse Analysis,” *The Handbook of Discourse Analysis*, içinde, derl., D. Tannen, H. Hamilton, ve D. Schiffrin, (Oxford: Wiley Blackwell, 2015). ss. 466-485.
- van Dijk, Teun A., “Principles of critical discourse analysis,” *Discourse & Society*, 4, 2, (1993): 249-283.
- Walby, Sylvia, “Complexity Theory, Systems Theory and Multiple Intersecting Social Inequalities,” *Philosophy of Social Sciences*, 37, 4, (2007): 449-470.
- Yalman, Galip, “Politics and Discourse Under The AKP's Rule: The Marginalisation of Class-Based Politics, Erdoğanisation and Post-Secularism,” *Silent Violence: Neoliberalism, Islamist Politics and the AKP Years in Turkey*, içinde, derl., S. Coşar, & G. Yücesan-Özdemir, (Ottawa: Red Quill Books, 2012), ss. 22-42.
- Yaraman, Ayşegül, “Türkiye’de Kadınlık Durumu ve Toplumsal Değişme,” (2007, Mart), (<http://www.aysegulyaraman.com/makale/turkiyede%20kadinlik%20durumu%20ve%20toplumsal%20degisme.pdf>), Erişim: 3 Şubat 2019.
- Yaraman, Ayşegül, *Türkiye’de Kadınların Siyasal Temsili: Dişiliksiz Siyaset*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999).
- Yaylagül, Levent, *Kitle İletişim Kuramları*, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2006).
- Yetim, Mustafa ve Erdağ, Ramazan, “Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Söylem Analizi: Revizyonist Söylemin Gelişimi,” *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 1, (2018): 79-100.

- Yıldırım, Ali, “Nitel araştırma yöntemlerinin temel özellikleri ve eğitim araştırmalarındaki yeri ve önemi,” *Eğitim ve Bilim*, 23, 112, (1999): 7-17.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011).
- Yılmaz, İlkay, “1990 Sonrası Türkiye’de Demokratikleşmeye Kadın Hareketinin Etkisi: TCK Kadın Platformu Örneği,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2006.
- Yılmaz, Zafer, “Strengthening The Family Policies in Turkey: Managing the Social Question and Armoring Conservative-Neoliberal Populism,” *Turkish Studies*, 16, 3, (2015): 371-390.
- Yılmaz, Zehra, “Dindarlığın Yeniden İnşasında İslamcı Kadınlar,” *Mülkiye Dergisi*, 37, 4, (2013): 9-32.
- Yuval-Davis, Nira, “Intersectionality and Feminist Politics,” *European Journal of Women's Studies*, 13, 3, (2006): 193-209.
- Zihnioğlu, Yaprak, *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, (İstanbul: Metis, 2003).

EK-1: GÖRÜŞME BİLGİLERİ

Adı	Görüşülen Kişi	Görüşme Tarihi
US	Halime Güner	21 Nisan 2019
TKB	Sema Kendirci Uğurman	24 Nisan 2019
KDV	Leyla Topal	30 Nisan 2019
İKDD	Nöber Özyürekoğlu	9 Mayıs 2019
Mor Çatı	Aslı Elif Sakallı	10 Mayıs 2019
Filmmor	Melek Özman	13 Mayıs 2019
Ka.Der Ankara	Nilgün Karacaoğlu	15 Mayıs 2019
Kadın Koalisyonu	İlknur Üstün	23 Mayıs 2019

EK-2: GÖRÜŞME SORULARI

1. Sivil toplum kuruluşunuzu tanımlamanız gerekirse nasıl tanımlarsınız?
2. Amacınızı anlatabilir misiniz? Amacınız doğrultusunda mücadele ederken yaşadığınız sıkıntılardan bahsedebilir misiniz?
3. Sizce Türkiye’de kadınların en büyük sıkıntısı nedir? Kadınlar neye karşı mücadele ediyor? Bu hareketi hangi isimle tanımlıyorsunuz kadın hareketi mi yoksa feminist hareket olarak mı?
4. Belirttiğiniz sorunlara karşı nasıl bir mücadele öngörüyorsunuz/veriyorsunuz?
5. Sendikal hareketle ve diğer hareketlerle, örneğin, emek hareketi, çevre hareketi, dini ve etnik hareketler, LGBTİ+ hareket ile birlikte hareket etme fikrine nasıl bakıyorsunuz? Ortak paydada buluşabiliyor musunuz ya da buluşabileceğinizi düşünüyor musunuz?
6. Mücadeleniz kapsamında siyasi partilerle dayanışma hakkında fikirleriniz nelerdir?
7. Birlikte dayanışma gösterdiğiniz aktörlerin talepleriyle kendi taleplerinizin eklemlenmesi veya birbirini dönüştürmesi gibi tecrübeler yaşıyor musunuz?
8. Toplumsal yaşamda biz ve onlar ayrımının varlığını hissediyor musunuz? Bu ayrımın tarafları kimler? Biz ve onlar ayrımı nasıl yaşanır zarar verici ya da sağlıklı olur? Bizim toplumumuzdaki ayrım zarar verici mi yoksa sağlıklı mı sizce?
9. Kadın Koalisyonu’na katılmanızın/katılmamanızın sebepleri nelerdir? Kadın Koalisyonu size neyi temsil ediyor?
10. Sivil toplum kuruluşunuzun finansman kaynağı, faaliyet alanı, faaliyet yeri, üye sayısı, ideolojik duruşu, örgütlenme biçimi, kuruluş tarihi nedir?